

ТУРИСТИЧНЕ ГОСПОДАРСТВО У СВІТЛІ ІДЕЙ С. М. БУЛГАКОВА ПРО ЛЮДЯНІСТЬ

(до 150-річчя з дня народження мислителя)

МАТЕРІАЛИ
методологічного міждисциплінарного
інтернет-семінару

(м. Полтава, 16 червня 2021 року)

Присвячується 60-річчю освітньої діяльності ПУЕТ

Полтава
2021

**Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
(ПУЕТ)**

**ТУРИСТИЧНЕ ГОСПОДАРСТВО
У СВІТЛІ ІДЕЙ С. М. БУЛГАКОВА
ПРО ЛЮДЯНІСТЬ**

(до 150-річчя з дня народження мислителя)

**МАТЕРІАЛИ
методологічного міждисциплінарного
інтернет-семінару**

(м. Полтава, 16 червня 2021 року)

Присвячується 60-річчю освітньої діяльності ПУЕТ

**Полтава
ПУЕТ
2021**

УДК 338.48:316.422]:177.72
Т87

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу
Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі» заборонено*

Редакційна колегія:

ГОЛОВА:

Г. П. Скляр, д. е. н., професор, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

СПІВГОЛОВИ:

В. О. Животенко, к. е. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

М. М. Логвин, к. геогр. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

СЕКРЕТАР:

О. О. Тараненко, к. е. н., доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Туристичне господарство у світлі ідей С. М. Булгакова про
Т87 людяність (до 150-річчя з дня народження мислителя) : матеріали методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 16 червня 2021 року). – Полтава : ПУЕТ, 2021. – 110 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Текст укр., рос. мовами.

ISBN 978-966-184-413-0

Семінар проведено в межах науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715). Опубліковані наукові дослідження авторів спрямовано на з'ясування сучасного стану та перспектив подальшого розвитку людино-мірних наукових досліджень туризму на основі постнекласичної парадигми.

УДК 338.48:316.422]:177.72

*Матеріали друкуються в авторській редакції мовами оригіналів.
За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідальні автори.*

© Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і
торгівлі», 2021

ISBN 978-966-184-413-0

РОЗДІЛ І. ДОПОВІДІ І СПІВДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

Г. В. Задорожный, д. э. н., профессор,
академик АЭН Украины

О. Г. Задорожная, к. э. н., доцент,
член-корреспондент АЭН Украины
Харьковский национальный университет
имени В. Н. Каразина

ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ КАК ДУХОВНО-ЕДИНЯЩЕЕ НАЧАЛО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

*Каждая человеческая личность потенциально
носит в себе всю вселенную... Человечность как потенциал,
как глубина возможностей... соединяет людей в
неизмеримо большей степени, нежели их разъединяет
индивидуация. К этому единству или основе,
представляющей некоторый универс,
приобщается всякий человек.*

С. Н. Булгаков

*Нужно не гнаться за исправлением отдельных
ошибок или пороков, а рвать корень,
менять систему координат.*

М. Мамардашвили

Первая половина нынешнего года ознаменована важнейшей исторической датой, которая приглашает *размышляющего человека* вновь задуматься о нынешней *глобальной кризисной действительности*, о ее истоках-причинах и благостных путях выживания человека и человечества в современном сложнейшем турболентном мире. Эта дата связана с именем *величайшего мыслителя* первой половины XX века **Сергея Николаевича Булгакова**, который родился 16 июня 1871 года.

Глубина и многогранность творчества С. Н. Булгакова не только впечатляет, но и дает **ключ** для *открытия врат современного человекомерного миропостижения*, вышедшего на такой уровень осмысления реальности, который в начале нового

века и тысячелетия начал подтверждаться экспериментальными результатами новейшей естественной науки, наконец-то начавшей осознать *определяющую судьбоносную роль **духовного мира в целостности бытия.***

Попытаемся не только раскрыть некоторые фундаментального значения идеи С. Н. Булгакова в свете приведенного выше эпиграфа, но и поразмышлять о насущном в русле формирующейся ***софиасофии*** и ***уномики.***

**«Хозяйство как единое деяние
трансцендентального хозяйственного субъекта»
(С. Н. Булгаков)**

*Хозяйство, рассматриваемое как творчество,
есть и **психологический** феномен, или, говоря еще
определеннее, **хозяйство есть явление духовной жизни в
такой же мере, в какой и все другие стороны человеческой
деятельности и труда.***
С. Н. Булгаков

Проблема человека, его жизни как хозяйства была визитной карточкой начала XX в. и вновь стала главным размыслительным вектором конца XX – начала XXI вв. Именно ***хозяйство***, а не *экономика* становится основным осмыслительным полем современной кризисной реальности, восходя из 1912 г., когда **С. Н. Булгаков** опубликовал работу «***Философия хозяйства***» и успешно защитил одноименную докторскую диссертацию в Московском императорском университете.

Тем самым были заложены основы ***нового миропонимания и мировоззрения***, которые открывали возможность постижения ***целостной*** реальности как ***хозяйства*** – ***целостной сферы жизнедеятельности человека.*** Философия хозяйства возникла как *критика марксистского материализма и экономизма*, в которых господствовали и поныне господствуют *механико-материалистические упрощенные и вредоносные диалектические воззрения-понимания*, исходящие из догмы *экономического человека как счетной линейки своих эгоистических материальных*

интересов, который имеет якобы только диалектическую биосоциальную природу.

По сути, С. Н. Булгаков исходил из того, что *экономический материализм* «не может быть просто отвергнут, он должен быть *положительно превзойден*, он не позволяет себя отбросить, но повелевает *преодолеть*»¹ (выделено нами – Г. З., О. З.). Для такого преодоления экономического материализма он использует понятие «*хозяйство*», которое философскому анализу *не было подвержено*, а потому «в философском и научном смысле для экономического материализма (как и вообще для экономизма) понятие *хозяйства* само является столь же *неизвестным*, как и все, им объясняемое»² (выделено нами – Г. З., О. З.).

И здесь возникает вопрос: является ли *хозяйство функцией человека* или же *человек есть функция хозяйства*? Или: *что такое хозяйство* или *кто такой хозяин*?

Речь идет, прежде всего, о *субъекте хозяйствования* или *хозяине*: его понимание С. Н. Булгаков сводит «к признанию всеобщего (трансцендентального) субъекта хозяйства, носителя хозяйственной функции. Таковым субъектом может быть только *человечество* как таковое, не коллектив или собирательное целое, но *живое единство духовных сил и потенций*, к которому причастны все люди, умопостигаемый человек, который обнаруживается эмпирически в отдельных *личностях*»³ (выделено нами – Г. З., О. З.).

И за таким пониманием *хозяина* сразу же следует разъяснение о том, что *человек* есть *микрокосм*, распространяющий свое влияние в *макрокосме*: «этому *микрокосму* принадлежит *центральная, единящая роль* в макрокосме, образующим для него периферию, а вместе с тем и объект хозяйственного воздействия. *Человек* представляет собой как бы «*стянутую вселен-*

---

¹ Булгаков С. Н. Философия хозяйства : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 1. – С. 300.

² Там же. – С. 301.

³ Там же. – С. 303.

ную» (Шеллинг), а космос – потенциальное тело человека»⁴.

Исходя из такой роли человека-микрокосма, выводится и понятие *хозяйства*: «Хозяйство, понятое достаточно широко, не есть подъяремная работа скота, но творческая деятельность разумных существ, необходимо осуществляющих в ней свои индивидуальные начала, индивидуальности же присуща свобода, даже более, следует сказать, что она и есть эта самая свобода, и если свобода есть творчество, то индивидуальность есть подлинное творческое в нас начало, которое неугасимо и неустрашимо и в хозяйстве. В хозяйстве творится культура»⁵ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Философия хозяйства исходит из центральной метафизической идеи о человеке как трансцендентальном субъекта хозяйства, а потому в ее центре стоит антропология – учение о человеке в природе. Такое направление размышлений о хозяйстве, их логика ведет к тому, что «центр тяжести в исследовании проблемы экономизма все более передвигался от политической экономии в сторону философии»⁶ (выделено нами – Г. З., О. З.), т. е. по сути по-новому встал вопрос и смысле жизни, о мире как хозяйстве, а в нем заложена некоторая внутренняя интуиция, особое окачественное мироощущение⁷.

И такое окачественное мироощущение связано, прежде всего, с тем, что хозяйство как творчество есть психологический феномен, а говоря еще более определеннее, *хозяйство* есть явление *духовной жизни*⁸. И в этом плане весьма важно понимать, что, с одной стороны, существующее различие понятий «человек» как сущность и «индивид» как отдельность возможно в характерной соединенности «индивидуального и общечеловеческого в личности», которая в себе и выражает онтологическое соотношение.

«Человечество – едино, хотя и многолико... каждый индивид

---

⁴ Булгаков С. Н. Философия хозяйства : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 1. – С. 303.

⁵ Там же. – С. 304.

⁶ Там же. – С. 307.

⁷ Там же. – С. 308.

⁸ Там же. – С. 233.

приобщается ко всему человечеству, причастен к человеческой плоти и крови, и чувство этого единства находило и находит многообразное выражение в религиозных учениях и в философских теориях»⁹.

С другой стороны, онтологическое основание духовного понимания хозяйства представлено в его **человечности**. «**Человечность** как потенциал, как глубина возможностей **интенсивная**, а не экстенсивная, **соединяет людей** в неизмеримо большей степени, нежели их разъединяет индивидуация. К этому **единству или основе**, представляющей некоторый **универс**, приобщается всякий человек, без различия, долго ли он живет, много ли или мало удастся испытать ему в эмпирической жизни, какой уголок мирового калейдоскопа ему приоткроется» (выделено нами – Г. З., О. З.).

Человечность-универс – это то глубинное онтологическое вечное начало, которое предопределяет истинную единую **триипостасую** – **духовно-био-социальную природу человека-личности**, как и **единающее начало** реальности-мира. «Это изначальное, метафизическое единство человечества, эта **человечность** есть положительная **духовная сила**, действующая в мире, его **единающее начало**»¹⁰ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Человечность позволяет **новый миропостижительный формат**, в который нами было введено понятие **духовно-нравственной константы антропного принципа**¹¹. Ее обоснование позволило открыть и существенно углубить современное **человекомерное** понимание Универсума, который, по словам П. Тейяра де Шардена, есть «**собиратель и хранитель** не меха-

---

⁹ Булгаков С. Н. Философия хозяйства : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 1. – С. 151.

¹⁰ Там же. – С. 152.

¹¹ См.: Задорожный Г. В. О нравственной константе антропного принципа и государстве гармонии как насущном проекте спасения-служения-возрождения украинской нации / Г. В. Задорожный // Социальная экономика. – 2011. – № 2. – С. 83-100.

нической энергии, как мы полагали, а *личностей*»¹² (выделено нами – Г. З., О. З.). По сути, Универсум, или иными словами Вселенная, Творение или Мир, изначально за(соз)давался с тем, чтобы в нем мог *жизне-бытийствовать человек*. Об этом писали религиозные философы начала XX века: «Мир» – во всем его облике темной *фактичности и безличности* – *потенциально человечен*, есть *потенциальная человечность*, потому что через *его основанность в Боге* он связан с началом человека и даже совпадает с ним»¹³ (выделено нами – Г. З., О. З.). Однако *материалистическая диалектика* как «*всеобщий*» двумерный *метод-догма* *искаженного мировидения* последних трех веков *изначально игнорировала* наличие *духовного мира*, его определяющего измерения целостной реальности. *Человечность* проявляется только через *духовность*, как и наоборот. Диамат нанес не просто *разрушительный удар* по односторонне-поверхностному «научному, гуманистическому»¹⁴ миропостижению, но и задавал *всемерный практический вред* человеческому сообществу через разработку и реализацию «научных» *антидуховных, бездушных*, по сути, *античеловечных* кризисных техно-прогрессивных стратегий.

Нам представляется, что именно в *человечности-универсе* заложены основания *предстоящего спасительного* сотворчества мира. Это, можно утверждать, исходя из высказывания С. Н. Булгакова о том, что «миротворение в основах своих закончено, «Бог почил от своих дел», *мир определен* в своей *софийности*, в своих *потенциальных элементах*, которые для человека в его историческом труде даны как *неизменная*

---

¹² Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Сборник очерков и эссе / П. Тейяр де Шарден ; пер. с фр. – Москва : ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 387.

¹³ Франк С. Непостижимое: Онтологическое введение в философию религии / С. Франк. – Москва : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С. 466.

¹⁴ См.: Задорожный Г. В. Гуманизм или Чело-Вечность? Уномика о спасительном глобальном мировоззрении (методологические очерки) / Г. В. Задорожный. – Харьков : ВННОО, 2020. – 124 с.

*основа»*¹⁵ (выделено нами – Г. З., О. З.). **«Человеку дано осуществлять человечность** – быть существом пиитическим, творчески действующим в мире – не пассивно, а активно, и **от этого долга человек не может уклониться»**¹⁶ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Но «содержанием хозяйственной деятельности человека является не творчество жизни, но ее защита, воссоздание живого и натиск на омертвелое» (выделено нами – Г. З., О. З.). Таково онтологическое задание человеку: **защита жизни, воссоздание живого**. Поэтому в современном глобально-апокалиптическом кризисном мире проблема **выживания человечества** стала **судьбоносной**, жизненно-спасительной, истинно сотериологической.

Но действительность, особенно кризисная, не всегда следует онтологическим началам. В этой связи возникает вопрос о двух религиях: **человекобожия**, для которого человек не есть тварь, но есть *творец*, и **христианства**, для которого **человек – тварь**, но, как **сын Божий**, получает задачу воссоздания, хозяйствования в творении своего Отца¹⁷.

Специальный анализ, проведенный С. Л. Франком и Н. А. Бердяевым, показал, что «гуманизм начался с *отвержения внутреннего духовного мира человека*», а потому он изначально был *профанным гуманизмом* с присущим ему *утопизмом*. Гуманизм «с течением времени все больше становился, вопреки своему сознательному умыслу, *слепой псевдорелигиозной верой*»¹⁸ (выделено нами – Г. З., О. З.). После утверждения прозрения Ф. Ницше «Бог умер», открылись «*последние пределы гуманистического своеволия и самоутверждения – гибель человека в сверхчеловеке*. В сверхчеловеке не сохраняется человек, он

---

¹⁵ Булгаков С. Н. *Философия хозяйства* : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 1. – С. 162.

¹⁶ Булгаков С. Н. *Догматическое обоснование культуры* : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 2. – С. 637.

¹⁷ Булгаков С. Н. *Философия хозяйства* : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 1. – С. 163.

¹⁸ Франк С. *Свет во тьме* / С. Франк. – Москва : Факториал, 1998. – С. 43.

*преодолевается, как стыд и позор, как бессилие и ничтожество. Человек есть лишь средство для явления сверхчеловека. Сверхчеловек есть кумир, идол, перед которым падает ниц человек, который пожирает человека и все человеческое»*¹⁹ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Современная НБИК-конвергенция, которая сегодня стала результатом достижений механико-материалистической науки, и даже более «новая», якобы, гуманистическая НБИКС (нано-, био-, информ- и когнитивная наука с *социогуманитарными технологиями* в придачу!), *позволяет чисто технически* создать условия для *умирания человека, замены его киборгом. Киборг* в обратном прочтении – «*гробик*» для человека. Не в этом ли прозрении-подсказке о (не)будущем (не)человека идет речь? Если господствующая ныне *гуманистическая наука изначально отвергла внутренний духовный мир в человеке*, то возникает закономерный судьбоносный для человечества вопрос: а о **человеке ли** собственно идет речь в **гуманизме**? Судя о сегодняшнем повальном увлечении темой *цифровизации* среди современных *про-двинутых гуманистических думателей*, назревает насущная проблема превращения человека в цифру. Код и матрица цифровизации – это *двоичная система* исчисления в формате «*единица и ноль*». Если единица – это личность, то ноль – *неличность, нечеловек*, в лучшем случае *киборг*. От единицы к нулю – вектор ныне *вселикующей, но профанной* для Чело-Века, цифровизации под лозунгом «*Человек умер*»! Вот он – чаемый *гуманистическими думателями итог изначально* бездушного и бездуховного гуманизма.

Гуманисты *не понимают* того, что **Творение – это хозяйство Бога**. В принципе нет такого понимания, как экономика Бога, ибо экономика – это общественная подсистема, где господствуют *денежные, купле-продажные, финансовые отношения* и связи, которые, по определению, призваны обслуживать купле-, платежнспособных людей, чтобы извлекать *прибыль*. Такие действительные отношения реализуют *экономическую*

---

¹⁹ Бердяев Н. А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека / Н. А. Бердяев. – Москва : АСТ : Астрель, 2011. – С. 417.

власть в ее новейшей господствующей форме – финансово-интеллектуальной, которая обрела античеловечный характер и является главной причиной глобального кризиса расчеловечивания.

В отличие от экономики (деньгономики) *хозяйство* человека – это сфера его *целостной* жизнедеятельности, которая реализуется на основе раскрытия и развития его *богочеловеческой сущности* в каждом отдельном *свободо-ответственном* поступке. Главное онтологическое начало хозяйства человека сводится к тому, что Бог *изначально* закладывает *божественную сущность* в уоне человека как потенциальный *код человечности*, из которого разворачивается весь процесс *человеческо-человечной* жизнедеятельности. *Цели хозяйства* обусловлены глубинными *духовно-ценностными мотивами* жизнетворения и имеют, прежде всего, *качественное измерение* человеческих решений-действий-поступков. *Хозяин* – это не делок ради наживы, а тот *целостный субъект*, который *свободо-ответственно творчески* обеспечивает условия *жизнеутверждения и развития* своего хозяйства, *сознательно созидает высокое качество жизни* членов своей семьи. Но понятие хозяина необходимо распространять и на все другие хозяйственные уровни: фирмы, региона, страны, ибо их руководители должны *свободо-ответственно служить людям*, создавать условия для развития жизни членов этих уровней хозяйствования.

Экономические цели, являясь более повехностными, имеют лишь вторичные, производные *количественные* цели-показатели. Они в принципе *не могут* характеризовать *целостную* деятельность *целостного* человека-личности. В исходно заложенном Богом *уономе-зерне* «помещается» проект всей жизни человека, возможность разворачивания *уонома* в направлении *свободно-ответственной творческой личности* – *полновластного хозяина*. Прорастание зерна *человечности* есть процесс раз(воз)растания *богочеловеческого начала* как *припоминание* и развитие взаимного служения Бога человеку и человека Богу. В этом проявляется *онтологическая закономерность* Творения Бога и хозяйства человека. *Образ Божий в человеке* – это *онтологическая константа*, которая неизбежно присутствует и произрастает в

*каждой человеческой личности. Развертывание унома человечности, который направляется Святым Духом, представляется синергией божественной и человеческой воли, в которой в годы кризисных испытаний и бедствий **свобода-ответственность** каждой личности является жизнеспасительным основанием хозяйствотворения*

Для содержательного понимания роли человека в хозяйстве следует обратиться к понятию ***софийности хозяйства***, которое непосредственно вытекает из философского размышления о хозяйстве и еще нуждается в дальнейшем разъяснении.

**«Нужна... внешняя и высшая относительно человека
размыслительная опора... и таковой могла стать только
София, а вместе с нею и софиасофия»**

(Ю. М. Осипов)

С. Н. Булгаков выступил «за ***софийную философию хозяйства*** в противовес идеологии *прагматического экономизма*, переместив акцент с прямой пользы, текущей выгоды и конкурентной эффективности в пределах и под давлением денежно-вещественного потока на выверенное в соответствии с ***природно-сакральными интенциями жизнеутверждающее хозяйство***»²⁰ (выделено жирным курсивом нами – Г. З., О. З.).

Он писал, что «если мы устанавливаем ***софийность хозяйства*** как ***внутреннюю движущую силу***, как его основание, то возникает ***вопрос о характере этой связи Софии с хозяйством***. Почему наша эмпирическая ***действительность остается чужда софийности*** и оказывает ее влияниям пассивное или даже активное противодействие? Иррациональность бытия, а постольку и его антисофийность, представляет собой ***господствующий факт*** жизни, софийность сводится при этом лишь к постулату, осуществляемому в процессе. В чем можно искать объяснения такого состояния мира, какая *гипотеза* (конечно, не научная,

---

²⁰ Осипов Ю. М. Столетие «Философии хозяйства» С. Н. Булгакова – сто лет философии хозяйства / Ю. М. Осипов // София. Сто лет русской философии хозяйства. – Москва : ТЕИС, 2012. – С. 12.

но *метафизическая*) делает его понятным?»²¹ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Самое общее объяснение сводится к тому, что «мир, который в своей эмпирической действительности *лишь потенциально софие*н, актуально же хаотичен, в своем *вневременном* бытии *есть сама София*, сияющая божественным светом Логоса, без которого «ничто же не бысть, еже бысть» (Иоанн. 1, 3). Мир удален от Софии не по сущности, но по *состоянию*. Хотя он и «во зле лежит», хотя законом жизни является борьба и дисгармония, но и в этом своем состоянии он сохраняет свою связность, в нем *просвечивают лучи софийные, отблески нездешнего света*»²² (выделено нами – Г. З., О. З.).

И носитель этих лучей, *носитель Софии – человек*, который хотя и вырван из своего софийного единства, но *не оторванный от своего софийного корня*. И эта вырванность человека как самости из *предначальной свободы* как основы миротворения оборачивает *несвободой*: «в этой изначальной самости заложена основа личности с ее свободой, но здесь же и корень своеволия»²³.

Дальнейшие размышления о софийности хозяйства чрезвычайно актуализировались в связи с углубляющимся и *всеохватным кризисом жизни*, уже и *апокалиптическим кризисом* как показателем *онтологической апокалиптики*, но в новотурбулентной *хомо-нечеловеческой* глобальной (де)форме *апокалиптического лабиринта* (Ю. М. Осипов), который создал *человек-демиург сам того не понимая*.

Не понимая, прежде всего, что «*человек как единичность Духа* есть *личность*. И в нем доминируют творческие ценности. Разум – средство истины. Но *человек как сакральное существо* есть *ипостасная личность*, в которой доминируют *софийные смыслы, ведущие к Богу*. Разум есть средство Софии»²⁴.

---

²¹ Булгаков С. Н. Философия хозяйства : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 1. – С. 163.

²² Там же.

²³ Там же.

²⁴ Шулевский Н. Б. София многолика и единая. Введение в софиологию / Н. Б. Шулевский // София. Сто лет русской философии хозяйства. – Москва : ТЕИС, 2012. – С. 353.

Прошедший XX век – век непонимания (М. Мамардашвили) оставил весьма скверное наследство, в котором всё-ещё-человек, но уже и не-человек. Техносо-циальная цивилизация, вынесшая во главу угла *финансизм*, *финансомику* через стремящейся к абсолюту новейшую **финансово-интеллектуальную власть**, становится всё более *а-человечной*, *против-человечной*. Вбросив в обыденность концепт **НБИК-конвергенции** – замены живого неживым, человека – киборгом, неким искусственно-интеллектуальным голографоменом, стремящиеся к вечной жизни немногие власть финансово-интеллектуальную предержащие, уже спроектировали *постчеловеческое будущее* и направили на практическое развертывание НБИК-производства *нежизни*.

По сути, человеко-мен(а)ы превратили мир-универсум в **мир-войну против человека и Природы**. И если капитализм интересовался лишь капиталом и прибылью как высшей своей целью, то **глобализм** перевел *прибыль в средство* наращивания и *захвата всеобщей глобальной финансово-интеллектуальной власти-контроля* не только над социальной э(ин)волюцией, но и над сжимающимся пространством-временем, а это значит и над *сжимающейся самой живой жизнью*.

Человек-демиург, человек-властитель, человек-(т)воритель, забывший о своей божественной природе, исключивший из своего мировоззрения-науки *дух и духовность*, стал не просто преобразовывать *внешний* природный мир на *искусственный*, но и сам стал **расчеловечиваться**, теряя не только об-лик человеческий, но и *чело-вечную душу*. Вот и получается, что «куда ни кинь, везде она – **апокалиптика**, – более всего как реальность и менее всего как осмысленность»²⁵.

Непонимание, неосмысленность, некритичность – вот те ставшие основными свойства-характеристики *всё-ещё-человека*, который весьма часто уже и *не-чело-век*. Не-чело-век потому, что он, если как-то ещё видится «по образу», но уж точно не «по

---

²⁵ Осипов Ю. М. Восхождение. Четверть века в походе за истиной. 25 лет Центру общественных наук при МГУ. 1990-2015 / Ю. М. Осипов. – Москва : ТЕИС, 2015. – С. 107.

подобию», ибо в *образе-иконе* просвечивает *Лик*, но *глубинное божественно-онтологическое подобие* уж и не припоминается-реализуется таким *не-чело-веком*.

Сегодняшний *чело-миг* – клипо-видящий, поверхностно-некомпетентносный, онаученный, интеллекто-образумленный, *пусто-гламурно-одномерный*. Но пока он остается ещё удобным *инструментом* миропреобразований, но не миротворчества. *Инструментальный разум* – не есть истинно житнетворческий, ибо для того, чтобы *стать*, а не только слыть *таковым*, необходимо *откровенческое постижение-знание*, которого современные *университеты не от(рас)крывают*.

«Разум присущ самому бытию, но самоумножающийся разум, созидающий новые способности и умения людей, присущ только *человеку софийному*. Только такому человеку дается *пароль Софии-мудрости*», так как «*софийность* – это *самое важное начало* человека, ибо оно хранит в себе *зерно сакральной*, но еще не поврежденной грехом *человечности*. Если бы человек абсолютно потерял все догреховные качества, то его возрождение было бы невозможно, ибо мы не знали бы утерянной нормы своей. А *софийность в грехе не участвовала*. После греха человек сам не может придти к Богу. *Постичь его мудрость* человек может *лишь при участии Софии Премудрости*, которая *сама открывается ему*»²⁶ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Человек, стремящийся к Софии Премудрости, неизбежно выходит на необходимость *онтологического постижения-понимания-знания о сущем* и своем предназначении-роли в универсуме, в миротворческом, он же и хозяйственный, процессе *жизнеотправления* – *жизнесбережения-жизнеутверждения*. Без постижения-разумения софийных сакральных смыслов человек является-бытийствует как недо- или постчеловек: ему *не ведома* его *исходная человеческая божественная искра-природа*.

София открывает *избранным* человеческую *мудрость*, но она же позволяет человеку всматриваться *духовными очами* в Пре-

---

²⁶ Шулевский Н. Б. София многоликая и единая. Введение в софиологию / Н. Б. Шулевский // София. Сто лет русской философии хозяйства. – Москва : ТЕИС, 2012. – С. 353.

мудрость Бога. София дарует понимание и *путь*: от философии хозяйства через софиологию к софиасофии. Именно в **софиасофии** заложена «вовсе не обыкновенная любовь к мудрости, не привычное любомудрие, даже не просто мудрость мудрости, а *мудрость мудрости* с обязательной постановкой не просто вообще мудрости, а мудрости, восходящей ко *внечеловеческой мудрости* – к *Софии Премудрости Божией*, или просто к *Софии*»²⁷ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Софиасофия, как уже она же и необходимая современная онтология, позволяет открывать и новейшее методологическое постижение-знание как инструмент своеобразного выхода из апокалиптического кризиса-лабиринта онтологически размышляющему человеку.

**Личностная методология
как основание онтологического постижения-спасения
целостной благостной жизнедеятельности
Чело-Века в апокалиптическом лабиринте**

*Это революционное миросозерцание, ниспровергшее
столько святынь, нашло и утвердило одну верховную
святыню – человеческую личность.*

М. И. Туган-Барановский

Сегодня каждый размышляющий человек понимает, что *главная причина глобального апокалиптического кризиса-лабиринта* находится именно в *духовной* сфере. И исторические его истоки, сколь бы не было болезненно это признавать, порождены *существенными пробелами* в многовековом и ныне господствующем *онаученном* мировоззрении-*миро(не)понимании*, где продолжает играть главную скрипку традиционная *механико-материалистическая наука* со своим *вредоносным диалектическим методом*, исходящая из своих главных постулатов-оснований – *материи, пространства и времени* и понимающая чело-

---

²⁷ Осипов Ю. М. Восхождение. Четверть века в походе за истиной. 25 лет Центру общественных наук при МГУ. 1990-2015 / Ю. М. Осипов. – Москва : ТЕИС, 2015. – С. 98.

века как биосоциальное существо, когда **духовая ипостась** полостью **игнорируется**. По сути, она задала себе самой **бесчеловечный** искаженный формат мировидения.

Технократически много рассуждая о целостности мира, традиционная наука *практически* мало что сделала для познания этой целостности, которая не может «состояться» вне **духовного** мира человека, его **сознания**, повышения роли **нравственных ценностей** и моральных норм, **социально-справедливых** способов *распределения* созданного богатства.

Недоучет духа, духовности, нравственности – это исток-реализация **ущербности-искаженности** одностороннего постижения действительности, для которой якобы «пишет» сценарий «развития» сама эта *бесчеловечная наука*.

Но реальность, как и поверхностно отражающая ее действительность, *немыслима вне духовности*, духовного мира, духовных сил-энергий, которые пронизывают-соединяют-«склеивают» *синкретично-целостный Универсум*.

«В большой истории, как и везде, действует **принцип превосходства духа над материей**»²⁸ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Об этом свидетельствуют результаты современных научных экспериментов и все больше и больше об этом заявляют современные космологи и квантовые физики, нейрофизиологи и трансперсональные психологи, биологи и медики.

Серьезно начинает осознаваться, что «сначала Земля была в стадии просто визуализируемой *мыслеформы*, и лишь *затем* в виде *материи* – посредством Духа, который *пожелал этой материи стать*» и что «*физический мир* – это всего лишь *небольшой эпизод* в гораздо большем контексте жизни и что *реальность* прежде всего разворачивается в *нефизической области*. Я не верю, что физическая реальность – источник бытия. Я думаю, что *бытие, как и сознание, предшествуют физическому миру*»²⁹ (выделено нами – Г. З., О. З.). Как здесь не вспомнить слова

---

²⁸ Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке / А. С. Панарин. – Москва : Алгоритм, 2003 – С. 202-203.

²⁹ Талбот М. Голографическая Вселенная / М. Талбот. – Москва : ИД «София», 2005. – С. 340-341.

Лейбница: «В основе вещественной стороны мира лежат *силы*, а не вещество. *Первопричины* вещественного мира, таким образом, несомненно *духовны*»³⁰ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Если же пришло осознание, что «наука, отпочковавшись от культуры, лишилась синкретизма»³¹, то, по сути, результатом такого отпочкования стал существующий и копившийся веками **разрыв физического и духовного мира**. Такой разрыв неизбежно в своем длении **принижает** роль духа и человеческого **сознания, духовно-нравственных ценностей и мотивов** в современной **жизнедеятельности**, делает действительность **кризисно-апокалиптической, противочеловеческой и бесчеловечной**.

Следует вспомнить о «библейской последовательности творения: Дух – Жизнь – Разум, *Наука*, исследующая разум и *оставляющая за рамками изучения дух, не имеет шансов разобратся и в разуме*»³² (выделено нами – Г. З., О. З.). Максимум на что она способна, по словам В. П. Зинченка, это прийти к **искусственному, правильное, «инвалидному» интеллекту**, поскольку она игнорирует действительную природу разума, ибо разум есть самореализация духа³³. Но эта инвалидность интеллекта уже стала оборачиваться **суицидностью** для живой жизни и человека, ибо шестой технологический уклад – НБИК-конвергенция – практически выполняет атижизненную задачу – **стереть грань между живым и неживым, заменить человека киборгом** в удручающемся расширяющемся **противочеловеческом** техносом мире искусственности.

Вырваться из этого аполикаптического воспроизводственного **лабиринта** можно лишь мысленно **возвысившись** над ним, но это **одновременно** означает и **опуститься** к онтологическим

---

³⁰ Цит. по: Сафонов В. И. Мысли... мысли... Размышления, вопросы, сомнения / В. И. Сафонов. – Москва : ООО «Издательский дом «София», 2003. – С. 226.

³¹ Зинченко В. П. Посох Мандельштама и трубка Мамардашвили. К началам органической психологии / В. П. Зинченко. – Москва : Новая школа, 1997. – С. 203.

³² Там же. – С. 102.

³³ Там же. – С. 264.

глубинам миропостижения и природы человека, к **софийным смыслам человеческо-человечной жизнедеятельности**. Методологическими вехами-пониманиями такого восхождения-углубления сегодня становятся следующие *теоретические положения*.

1. Господствующая сегодня **идеология рыночного фундаментализма**, основанная на постулатах неоклассической экономической теории и *методологии индивидуализма*, **исчерпала себя**, ибо, по сути, *изначально* не была направлена на развитие человека как цели общественного воспроизводства. Модель **экономического индивида**, одностороннего и экономически-функционального, по существу абстрактного, оторванного от хозяйственных реалий, и превращающего человека в **средство прибыли и капитала**, наложила негласное **вето** на рассмотрение **целостного человека-личности**, который должен *самореализовываться* как базовый **свободно-ответственный творческий субъект** хозяйствования ради обеспечения своего достоинства, благосостояния и счастья.

2. Все многообразие современных *антикризисных стратегий*, предложенных учеными разных стран, по-прежнему исходящих из **био-социальной** природы человека, *не учитывают* того важнейшего фундаментального факта, что **истинная человеческая природа** имеет *единый триипостасный – духовно-био-социальный* характер.

Сегодня в насквозь кризисной *социально-гуманитарной науке*³⁴, которая по своей **изначально бездушевно и бездуховной ориентации** не может обретать форму глубинного, *сущностно-ценностного спасительного человекознания*. Кризисная *социально-гуманитарная наука* должна быть *радикально преобразована* в новую **человекомерную науку**, в которой «**как аксиому** следует принять целостно *три ипостаси природы человека*, а именно – **духовную**, биологическую и социальную. Следует по-новому, с

---

³⁴ См.: Задорожный Г. В. Гуманизм или Чело-Вечность? Уномика о спасительном глобальном мировоззрении (методологические очерки) / Г. В. Задорожный. – Харьков : ВННОО, 2020. – 124 с.

высоты ХХІ века оценить, осознать как *первостепенную духовную*, моральную *ипостась*, ее особую роль, специфику, как *фундаментальное качество*, которого лишены другие живые существа»³⁵ (выделено жирным курсивом нами – Г. З., О. З.).

По сути, ставшее *аксиомой*, положение о *триипостасной природе* – *духовно-био-социальной природе человека* предложено и доказательно разработано представителями *харьковской школы философии хозяйства*³⁶.

Само *социальное* в традиционно-догматическом толковании *уводит от* постижения триипостасной природы человека-личности, ибо *по сути* оно есть лишь *нейтральное взаимодействие* (не определяет *качественной направленность* взаимодействия: ради блага или во зло?), а потому *социальное* должно *оплодотворяться более глубинным уровнем* миропонимания – *духовно-нравственными ценностями*, которые покоятся не в социальном, а в *духовном мире*.

Целостная триипостасная природа каждой *личности* развертывается посредством всего процесса ее жизнедеятельности именно в *хозяйстве*. *Духовное основание-составляющая* в природе человека *задает* весь уклад жизни, а *со-Весть* внутренне контролирует благоносность хозяйственных решений и действий *целостного человека-личности*.

3. Основным методом постижения человека и его хозяйственного мира становится *триалектика* (*дух, духовность* как неизбежное *третье* во всех явлениях и процессах реализуется как *всепроникающий* и *всесвязующий* живой «клей» *реальности*), представленная прежде всего в *ЛИЧНОСТНОЙ*

---

³⁵ Колот А. М. Наука о труде: становление и теоретико-методологическое обновление / А. М. Колот // Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее. – Киев : ЦУЛ, 2014. – С. 814.

³⁶ В тернисто-смысловом пути движения к этой аксиоме были выдвинуты и обоснованы *семь* важнейших миропостижительных *гипотез* (см.: Задорожный Г. В. Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегический вектор возрождения украинского общества / Г. В. Задорожный. – Харьков : ВННОО имени В. И. Вернадского, 2015).

МЕТОДОЛОГИИ³⁷ (именно **личность как целостность**, как микрокосм является **со-творцом** действительности).

Это же выступает, с одной стороны, не просто выражением **онтологического знания**, но сегодня **чрезмерно актуализирует** его как **фундаментальное основание** всеобщего целостного **универсального человеческого знания**; с другой стороны, **распаковывает духовные изначальные смыслы** жизнеотправления человека.

И для такого распаковывания смыслов уже **совершенно недостаточен** традиционный **диалектический метод**, тем более, что он практически всегда воспринимается как метод **материалистической диалектики**. Любая из сторон диалектического противоречия не может быть глубинно понята *вне ее соотношения с духом*, который является *«источником всяческого»* (Г. Г. Шпет) явления, процесса, предмета, переживания, поступка. Понимая *изначально основополагающую роль духа* в жизнедеятельности человека, мы для его постижения должны исходить из того, что *ни наука, ни философия, ни религия не обладают монополией на изучение природы духа*. Лишь «у теологии имеется огромный опыт в познании духа, а современной науке полезно вначале хотя бы его признать»³⁸. Впрочем, **новейшая человекомерная наука** конца XX – начала XXI вв. уже **признала реальность духа** и поставила перед собой главную задачу – **исследование духовного мира человека**.

Но для решения этой задачи как минимум необходимо переходить в формат **триалектики**, ибо только она может дать *правильное глубинно-вершинное понимание* единой **духовно-био-социальной природы человека-личности**. Поэтому в некоторой степени можно поставить знак равенства между **триалектикой** и **личностной методологией** постижения человеческого мира. О необходимости перехода в такой формат миропонимания сви-

---

³⁷ См.: Задорожный Г. В. Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков : ВННОО имени В. И. Вернадского, 2015. – С. 138-183.

³⁸ Зинченко В. П. Посох Мандельштама и трубка Мамардашвили. К началам органической психологии / В. П. Зинченко. – Москва : Новая школа, 1997. – С. 265.

детельствует и новейшее развертывающееся учение об **уноме человека**, который включая в себя *геном* и *мемон*, является **кодом-ключом** к пониманию и развертыванию триипостасной природы человека для *благостного хозяйства*.

Эти *три основополагающие основания* нового мировидения и «нового» понимания человека, имеющего триипостасную – **духовно-био-социальную** природу, где **духовная ипостась** является **оплодотворяющей и определяющей** всю жизнедеятельность личности, – это тот **новый** современный **формат**, мышление в котором *открывает реальные возможности решения* проблемы выживания человека как особого **духовно-разумного** биологического вида Жизни.

Более того, через постижение *трансперсональной психологии* пришло и обоснование **нового понимания человека**, связанное с его *духовностью и сознанием*. «Сознание и человеческая психика – это что-то гораздо большее, нежели случайные продукты физиологических процессов в мозге; они представляют собой отражение космического разума, который пронизывает все сущее. **Мы** не просто биологические машины и высокоразвитые животные, но и **безграничные поля сознания**, превосходящие пространство и время»³⁹ (выделено нами – Г. З. О. З.).

УНОМИКА как вершинная интегральная судьбоносная наука о развертывании человечности для выживания человечества

Триединая **духовно-био-социальная** природа Чело-Века, благодаря новейшим **научно распакованным смыслам** этой природы через *гены* (собственно *биологическое*), *мемы* (собственно *культурное*) и *уны*⁴⁰ (собственно *человечное*), позволяет не

---

³⁹ Гроф С. Неистовый поиск себя: Руководство по личностному росту через кризис трансформации / С. Гроф, К. Гроф. – Москва : ООО «Издательство АСТ» и др., 2003. – С. 41-42.

⁴⁰ Ввел понятие «ун» в современную науку д. э. н., проф. В. Н. Тарасевич (см.: Тарасевич В. Н. О триединой субстанции и тайне институтов / В. Н. Тарасевич // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 40-2. – Донецьк : ДонНТУ, 2011. – С. 74-77).

просто оценить ныне господствующие в общественном сознании *две концепции (устойчивого с экологическим уклоном и ноосферного с растущей научной мыслью как новой геологической силой⁴¹)* будущего развития, но и *существенно уточнить* и достаточно *сильно аргументировать*, что *эти концепции* носят **технократический**, в лучшем случае **техно-социальный** характер и **не позволяют** выходить в пространство-время **истинной Чело-Вечности**.

Между тем надо *жизнеспасительно* осознать, что «*в центре всех вопросов науки* стоит все-таки *вопрос о самом человеке*, и наука не только не может забыть о нем, но каждая по-своему и на своем языке пытается решать этот вопрос или давать материал для его разрешения. И *эта центральная проблема* собирает разрозненные лучи знания как бы в *один фокус*, сливает пеструю окраску спектра в белый цвет»⁴². Проблема человека – это проблема, которая «*выражает неутолимую духовную жажду, могучую потребность всякого сознательного человека*», в уме которого зарождается «*потребность цельного знания*»⁴³ (выделено нами – Г. З. О. З.). Цельного знания о самом *целостном*

---

⁴¹ Говоря о свойствах высших форм жизни человека, В. И. Вернадский указывал, что «в широком понимании *природных* явлений сюда *войдут и социальные и духовные* проявления человека, которые неразрывно связаны с *биологическими основами* человеческого организма»; что «в ноосфере решающим и определяющим фактором является *духовная жизнь* человеческой личности, в ее *специальном выявлении*» (Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – Москва : Айрис-пресс, 2004. – С. 447, 448; выделено нами – Г. З., О. З.). Однако он какого-то *развернутого сущностного* понимания социальных и духовных проявлений человека и духовной жизни как определяющего фактора ноосферы *не оставил*. Это и позволяет говорить, что теория ноосферы предстала в большей степени как *технократическая, естественнонаучная*, где четко зафиксирована мысль, что «основной геологической силой, создающей ноосферу, является рост научного знания», «культурная биохимическая энергия», а сам «человек становится *крупнейшей геологической силой*» (там же, с. 281, 387, 480 и др.).

⁴² Булгаков С. Н. Под знаменем университета : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 2. – С. 277.

⁴³ Там же. – С. 273.

человеке. И такое *цельное знание о цельном человеке* призвана формировать зарождающаяся *интегральная жизнеспасительная наука УНОМИКА*, определяющая *онтологическую специфику человека – человечность* и способствующая ее *развертыванию в процессе жизнедеятельности*.

Для понимания путей выхода *мышления* в истинный *человечный Универсум* нами были обоснованы *новые гипотезы*, которые все больше *подтверждаются* современной постнеклассической *человекомерной наукой*:

– во-первых, о *духовно-нравственной константе антропного принципа*, которая предопределяет *физические константы* антропного принципа⁴⁴. В основе этой гипотезы лежит понимание того, что *наука* есть *расшифровка Божественных чертежей*⁴⁵;

– во-вторых, о том, что в *уноме человека* покоится «*свобода-ответственность*»⁴⁶, которая *изначально предзаложена* в

---

⁴⁴ Задорожный Г. В. Хозяйство как «поле» реализации духовно-нравственной константы антропного принципа / Г. В. Задорожный // Человеческая спасительная функция хозяйствоведческой науки. – Харьков : Точка, 2012. – С. 55-80.

⁴⁵ Многолетние размышления и знакомство с работами святых отцов и современной монографической литературой привело к тому, что ныне существующие две точки зрения на Творение (о противоположности науки и религии или о высшем синтезе науки и религии) по-своему *однобоки*. Формулировка истинного понимания проблемы, как убедительно представляется, стала возможной при чтении книги председателя международного коллектива ученых, которые расшифровали геном человека, Френсиса Коллинза «Доказательства Бога: Аргументы ученого» (Москва : Альпина нокфикшн, 2008), где одна из глав им названа «Расшифровка божественных чертежей».

«Мы можем *лишь расшифровать проявления и знаки Божьей воли*. Предметные ситуации лишь кажутся предметными, а на самом деле они имеют *смысл, реализующий некий замысел*» (Мамардашвили М. Картезианские размышления / М. Мамардашвили. – Москва : Издательская группа «Прогресс», 1999. – С. 161).

⁴⁶ См.: Задорожный Г. В. Личностный архетип «свобода–ответственность» как истинное основание хозяйства и исток спасения человечества в XXI веке / Г. В. Задорожный, О. Г. Колинко // Социальная экономика. – 2013. – № 2-3. – С. 7-26.

истинный **универс** – **человечность** (С. Н. Булгаков). Именно такой предначально-глубинный **уном** сегодня требует своего *целостного понимания-развертывания* в **хозяйстве** как *целостной сфере жизнедеятельности* человека-личности. Мы начали формировать *новую интегральную судьбоносную для человека/человечества науку Уномику* о *развертывании* человечности, в формате которой только и возможность выживания человечества⁴⁷.

Основной постулат формирующейся **уномики** исходит не из тупо искажающей реальность *материалистической догмы* о происхождении человека от обезьяны⁴⁸, а о **божественном происхождении человека**. «Бог сотворил человека как вершину мира, как существо космическое, а мир как бытие человеческое, т. е. человек космичен, а мир человекен... Человек создан по образу и подобию Божию, и это одновременно есть для него и данность и заданность. Бог сотворил человека так, чтобы он образ Божий осуществил в своем подобии. Человек сам себе задан для того, чтобы творческим усилием осуществлять свой предвечный образ... человек продолжает раскрытие Божественного замысла о мире»⁴⁹ (выделено нами – Г. З. О. З.). «Христос – это свет, «просвещающий всякого человека, грядущего в мире», а потому христианская жизнь есть «борьба за духовое существование», за «единое духовное начало в человеке»⁵⁰.

---

⁴⁷ См.: Задорожный Г. В. Уномика. Прологомены судьбоносной интегральной науки о спасительном развертывании человечности / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2019. – 164 с.

⁴⁸ Задорожный Г. В. Природа человека: от био-социального к духовно-био-социальному (критика догмы о решающей роли биоконтекста в социальной эволюции человека) [Электронный ресурс] / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная // Альманах «Онтология и жизнь», 2020, февраль. – URL: <http://ol.world-ontology.org/%d0%bf%d1%80%d0%b8%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%b0-%d1%87%d0%b5%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%b5%d0%ba%d0%b0/>. – Назва з екрана.

⁴⁹ Булгаков С. Н. Догматическое обоснование культуры : соч. в двух т. / С. Н. Булгаков. – Москва : Наука, 1993. – Т. 2. – С. 637.

⁵⁰ Там же. – С. 640.

В новом формате миропонимания в начале нового века и тысячелетия⁵¹ приходит четкое осознание *главной задачи науки XXI века*: исследование *внутреннего духовного мира человека*. Без такого постижения Универсума и человека, осуществления *практических плодотворных действий* в данном направлении вряд ли можно найти реальные пути выхода из углубляющегося поликризиса современности – апокалиптического лабиринта. *Одухотворение, очеловечивание* действительности сегодня становится *равнозначным выживанию и спасению* человечества. И перед учеными, как впрочем, и перед *всеми землянами*, встал *фундаментально-спасительный вопрос*: готовы ли мы осознать и реализовать *главный принцип новой человекомерной науки* – «*принять единство науки и духовности?*»⁵².

Всестороннее осмысление нынешней глобально-кризисной реальности и современного состояния *человековедческой науки* вызывает необходимость разработки *новой человекоспасающей и жизнеутверждающей стратегии Духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития*⁵³, в которой именно *Духовность-Человечность* должна определять *благостный* для Чело-Века *смыслопоиск* и развертывать-помещать *человечные смыслы* во все хозяйственные решения и практические действия.

Из сказанного вытекает понимание того, что из апокалиптического лабиринта *выход-выживание* человека/человечества требует *кардинального качественного изменения сознания и качеств каждого* человека-личности в направлении утверждения *человечности* как практического процесса развертывания

---

⁵¹ См.: Задорожный Г. В. Человекомерность как основание научной парадигмы выживания человечества / Г. В. Задорожный. – Харьков : ВННОО, 2020. – 126 с.

⁵² Талбот А. Голографическая Вселенная / А. Талбот. – Москва : Издательский дом «София», 2005. – С. 307.

⁵³ Задорожный Г. В. Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегия выживания человека/человечества (методологический аспект) / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная // Козволюция и ноосфера: исследования, аналитика, прогнозирование. – 2018. – № 1(3). – С. 118-137.

унома свободы-ответственности, в котором предначально заложена **Весть о человечности** как основоположной специфике живого вида «человек».

Осознание этого достижимо на основании усвоения онтологических знаний и постижений, ибо предметом осознания должно стать само бытие. В качестве медиаторов при трансформации коллективно-бессознательного в индивидуальное сознание должны выступать нравственность, духовность, культура. Через обращение к онтологическим знаниям и к размышлениям в формате философии хозяйства и софиасофии, как и новой человекомерной науки открылось и глубинное понимание духовности. Мы исходим из того, что **духовность** – это личностное качество-способность богочеловека для участия в со-творчестве мира посредством припоминания Благо-Вести, которая в душе человека предстает его Со-Вестью.

Во внешнем мире духовность объективизируется-реализуется в процессе созидания целостного хозяйства на духовно-нравственных ценностях-принципах Благо-носного целеполагания.

Личность, как обосновал Н. Бердяев, есть независимость от природы, независимость от общества и государства; проблема личности первичнее проблемы общества. «Ошибочны все социологические учения о человеке, они знают лишь поверхностный объективированный слой в человеке. Лишь извне с социологической точки зрения личность представляется подчиненной частью общества и при том очень малой частью по сравнению с массивностью общества. Но подлинное учение о человеке-личности может построить лишь экзистенциальная философия, а не философия социологическая, как и не философия биологическая»⁵⁴ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Личность вкоренена во внутреннем – духовном плане существования, в мире свободы. Поэтому личность определяет себя изнутри, вне всякой объективности, и только определяемость

---

⁵⁴ Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности: Избранные труды / Н. А. Бердяев. – Москва : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 1999. – С. 182.

изнутри, из свободы и есть личность: «личность есть абсолютный экзистенциальный центр»; «солнце экзистенциально находится не в центре космоса, а в центре человеческой личности»⁵⁵ (выделено нами – Г. З., О. З.). «Духовность отражает в ценностных формах сознания и культуры вечные смысложизненные экзистенциальные проблемы человека, поднимая его над эгоистическими расчетами и частностями повседневной жизни»⁵⁶ (выделено нами – Г. З., О. З.). Центром личности является *человечность*, которая превышает человеческое, зависящее от мира, а потому учение об *уноме человечности* требует *духовно-опытного, экзистенциального* основания познания человека, утверждающего *верховенство личности*.

Все это говорит о том, что постижение мира и себя исходит из *припоминания* потенций унома человечности, которые внутренне «руководят» *верой человека в свое божественное предназначение* и задают «коридор» действий в форме человеческих поступков. И эта внутренняя вера в свою человечность творит *внутреннее знание*, необходимое для повседневной жизни. В этом плане приходит осознание, что «если веру и можно назвать знанием, то это *личностное, «ипостасное»* знание, которое отличается от обычного и научно-философского знания не в степени, а по существу»⁵⁷ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Необходимо понять, что современная механико-материалистическая наука не достигает постижения и понимания внутренней *духовной природы* человека. «Ни право, ни наука не дают нам *целостного, всеобъемлющего видения человека, изначально соотносенного со Словом, как бы вышедшего из Его вести и воли*. В той вести, которая называется человеком, записано не только устройство его тела, кожи, мозга, сердца... но и «устрое-

---

⁵⁵ Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности: Избранные труды / Н. А. Бердяев. – Москва : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 1999. – С. 182, 191.

⁵⁶ Келле В. Ж. Интеллектуальное и духовное начала в культуре / В. Ж. Келле. – Москва : ИФРАН, 2011. – С. 166.

⁵⁷ Вестель Ю. Вера и философия / Ю. Вестель // Человеческая целостность и встреча культур. – Киев : ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – С. 161-162.

ние» сердца духовного, вступающего в диалог со Словом, откликающегося или противящегося Ему, памятующего о Нем и обращающегося к Нему с вопросом»⁵⁸. И «узнавая Господа, человек заново узнает и самого себя»⁵⁹. Человек как бы *припоминает* «оплодотворение» его Богом, заложенную в человеке *весть*, и узнает самого себя. «Мы познаем себя тогда, когда открываем себя для тайны Божией, входящей в нас через молитву и образ»⁶⁰.

Это личностное, «ипостасное» знание, не понятно откуда взявшееся, но несущее *перво-Весть человечности*, является *тайной*, над которой не задумывается обыденный человек. Лишь в формате размышлений о теологии нам приоткрывается дверь припоминания-понимания этого личностного знания. «То, что Бог говорит нам еще *до того*, как мы выучим язык, на котором разговариваем, до того, как исчезнувшее в нас младенчество *начинает наполняться воспоминаниями*, к которым мы можем как-то прикоснуться, доносит к нам другой, изначальнейшей речью». Творящее Слово, порождающее личностное, «ипостасное» знание, «кружит над «безвидной» и пустой человеческой породой и оплодотворяет ее собой. И рождается из безмолвия, *свернутого где-то внутри нас. Просыпается* и подает голос»⁶¹ (выделено нами – Г. З., О. З.).

В личности человека проявляется *Лик Господа* и личность должна быть *достойна* проявления Лица. *Духовность* является как *София Премудрость Божья*, как наше *узнавание любви Божией*, разлитой, звучащей и действующей *везде в мире. Истин-*

---

⁵⁸ Человеческая целостность и встреча культур. – Киев : ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – С. 252.

⁵⁹ Свящ. Вл. Зелинский. Евангелие от Андрея и церковь третьего тысячелетия / Свящ. Владимир Зелинский // Наречение имени. – Киев : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – С. 296.

⁶⁰ Свящ. Вл. Зелинский. «Благоволение пред очами Твоими» / Свящ. Владимир Зелинский // Наречение имени. – Киев : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – С. 504.

⁶¹ Свящ. Вл. Зелинский. Промысл или истина, которая настигает в пути / Свящ. Владимир Зелинский // Взыскаю Лица Твоего. – Киев : ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – С. 212.

ное самопознание личности происходит через припоминание-переживание-развертывание своей божественной природы во внутреннем духовном мире.

«Первоначальное отношение к Премудрости – в изумлении перед тем, что ею создано. Человеческий зародыш, зигота, оплодотворенная яйцеклетка, устроены дивно прежде всего потому, что в них уже вложен, им послан в свернутом виде образ Божий со всеми его дарами и обетованиями... В видении Премудрости Бог отдает Себя Своему творению, одаривает его своими энергиями, повсюду обнаруживает Свое присутствие. Премудрость открывает перед нами процесс творения, когда Бог «оплодотворяет» Своей памятью и любовью все, что Он вызывает из небытия»⁶².

Постижение смысла и содержания духовности стало основанием для условного выделения двух типов единой духовности человека, которые, по-видимому, могут служить критерием восприятия целостности самопостижения и самореализации его внутренней природы, которая нравственно-ответственно разворачивается-реализуется в каждом поступке.

Первый сущностный тип духовности проявляется как **духовно-божественное**, связанное с внутренним осознанием человеком Святыни – Благой Вести, изначально заложенной в исходно-онтологическом коде жизненного развертывания человека-личности, созданного «по образу и по подобию». За человеческим пониманием Святыни скрывается, припоминается, открывается та изначальная искра Света, которая разжигает жизнь, всю целостную жизнедеятельность каждого человека. Жизнь человека в этом плане есть черед **нравственно свободных-ответственных поступков личности**, которая свободно-ответственно творит свое хозяйство как целостную сферу своего жизнеотправления. Эта изначальная искра Света закладывается в **уном человека** и потенциально-содержательно представлена в его **богочеловечности**.

---

⁶² Свящ. Владимир Зелинский. От биоэтики к Премудрости. Попытка православного осмысления / Свящ. Владимир Зелинский // Наречение имени. – Киев : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – С. 204.

*Второй более поверхностный тип духовности – **интеллект-духовное** предстает как выражение унома человека в **повседневности** и сводится к внутренней способности человеческого сознания рационально-логически и **расчетно-количественно** существовать в этом земном мире, где нет понимания актуальной надобности углубляться в мир духовно-божественного. Интеллект-духовное в нынешней глобально-кризисной действительности проявляется в господстве **технократического мышления**, где не человек и его человечность являются главной ценностью и целью общественного развития, а **техника и технологии**, обеспечивающие НБИК-конвергенцию для **замены человека киборгом** в полностью искусственном мире.*

*Игнорирование первого сущностного типа духовности в обыденной интеллектуальной деятельности претворяется в процесс постепенного нарастания **расчеловечивания**, когда в стремлении к успеху и рационально-расчетному существованию как бы **стирается** изначально заданная **богочеловеческая природа человека**.*

Оба типа духовности человека имеют *единый онтологический корень*, который позволяет понимать *главную специфику человека*, отличающую его от всех других видов живого. **Человек** есть, прежде всего, **дух**, но он реализуется как бы в *двух разных уровнях* миропонимания и мироустройства: *поверхностно-деятельностном и смысло-сакральном*. Понимание смысло-сакрального основания требуемых антикризисных трансформаций неизбежно выводит на *необходимость* разработки и реализации *нового человекомерного мировоззрения*, в котором теоретико-методологические положения **уномики** как науки о разворачивании *человечности* в каждом личном поступке должны занять системообразующую роль в современном целостном университетском образовании.

Если же процесс «*припонимания*» и разворачивания унома *человечности* – свободы-ответственности **тормозится *нежеланием самопостижения*** или **внешними условиями**, прежде всего манипуляциями сознания индивидуального и общественного, то можно констатировать, что *онтологическое постижение бытия*

реализуется лишь *частично и искаженно*, а последствия этого проявляются в виде нарастания *угроз, рисков, опасностей, катастроф, апокалипсиса*.

Человечное, очеловечивающее здесь не «срабатывает» в человеке и неизбежно оборачивается **противочеловеческим**. Человек не выходит из своего младенческого возраста, продолжает «ходить на помочах» (М. Мамардашвили, А. Солженицын, А. Панарин), а эти «помочи» не всегда благодатны, а правильное – в большинстве случаев способствуют *искажению* истинной реальности и сознания, вызывая и углубляя *бедственное* функционирование человека и человеческого общества.

По сути, происходит то, что Э. Фромм называл *социально заданной ущербностью*, которая «возведена обществом... в ранг добродетели и поэтому способна усилить его ощущение уверенности в достигнутом успехе»⁶³. На самом же деле «культура и цивилизация по мере своего развития все больше противоречат нуждам человека», а потому и в воздухе постоянно витает *вопрос онтологического характера*: «не получим ли мы подтверждения *диагноза*, свидетельствующего, что *под давлением цивилизационных тенденций* многие системы (или эпохи) цивилизации, – а возможно, и все человечество – приобрели «*невротический*» характер?»⁶⁴ (выделено нами – Г. З., О. З.).

С другой стороны, в современном *техносно ориентированном* кризисном мире для *выживания* человечество должно *сущностно осмыслить* вопрос Жоржа Бернаноса: «...Не является ли та форма цивилизации, которую мы зовем *цивилизацией машин*, своего рода *несчастливым случаем, патологическим феноменом* в истории человечества и не будет ли правильное говорить не о цивилизации машин, но о *захвате цивилизации машиной*, *опаснейшее последствие* которого – *коренное изменение* не только среды обитания человека, но и *самого человека*. Не будем поддаваться на обман»⁶⁵ (выделено нами – Г. З., О. З.)! В

---

⁶³ Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм. – Москва : АСТ : АСТ МОСКВА, 2009. – С. 21.

⁶⁴ Там же. – С. 27.

⁶⁵ Бернанос Жорж. Свобода... для чего? / Жорж Бернанос. – Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. – С. 110-111.

создаваемой цивилизации машин в новейшей ее форме – *цифровизации* «человек сможет в нем жить, но при условии, что он будет *все меньше и меньше оставаться человеком*»⁶⁶ (выделено нами – Г. З., О. З.). Посредством непонимающей *идолизации беспредельности инвалидно-суицидного интеллекта*⁶⁷ человек «насилует свою собственную, человеческую, природу и превращается в чудовище»⁶⁸. *Лечить больное человечество* надо посредством *духовности*: «Первая и неотложная задача – *вернуть человеку духовность...* ради этой цели пора, давно пора во что бы то ни стало и как можно скорее мобилизовать все силы Духа»⁶⁹ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Нынешняя действительность апокалиптического лабиринта пока положительно **не** отвечает на этот вопрос. Но Дух долго терпит. А игнорирование духа стала главной причиной того, что постоянные и вездесущие заклинания о свободе, не связанные с *ответственностью* за свободу, свидетельствуют лишь о том, что *свобода* превратилась в «выпотрошенный символ» (В. П. Зинченко).

Существование и разрастающееся дление апокалиптического лабиринта, нахождение-блуждание человека *внутри* него чрезвычайно актуализирует вопрос: ***выродится или возродится Чело-Век?***

Общий ответ, как это ни парадоксально, связан с *личностным выбором*, ибо *возрождение божественной сути человека* возможно только через *личное дело – самопознание и самореализацию* в координатах *духовно-нравственных ценностей*, внутренних установок и мотивов.

Сегодня важно понимать, что простые попытки *возродить прежние онтологии*, как и поверхностное-упрощенное стремле-

---

⁶⁶ Бернанос Жорж. Свобода... для чего? / Жорж Бернанос. – Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. – С. 229.

⁶⁷ Задорожная О. Г. Ценностное управление как формат спасения от суицидного интеллектуализма / О. Г. Задорожная // Вісник економічної науки України. – 2019. – № 1. – С. 169-174.

⁶⁸ Бернанос Жорж. Свобода... для чего? / Жорж Бернанос. – Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2014. – С. 199.

⁶⁹ Там же. – С. 147, 131.

ние *онтологизировать мораль*, относятся именно к числу средств, *усугубляющих болезнь* (М. Хоркхаймер) современного общества. *Мораль* – еще не *нравственность*, она в основном выражает общественное насилие над личностью через институты, что весьма всесторонне раскрыл в своих работах Н. А. Бердяев⁷⁰.

Современная онтология может быть продуктивной для *выживания* человечества, если она ведет к глубинному и *целостному* постижению-реализации *целостной личности*, её внутренней духовно-био-социальной природы, признав, что собственно *человеческое-человечное* определяется *архетипом свободы-ответственности*.

В аспекте возможности и необходимости *возрождения* человека чрезвычайно актуализируется истинное понимание проблемы *второго рождения* человека, которое может произойти лишь через его *внутреннее самосовершенствование* и через выход его на уровень своей *зрелости*, когда уже не нужны никакие «помочи», а когда происходит окончательное становление себя, своей «самости», когда наступает период пользования собственным умом, без какого-либо внешнего авторитета, без того, чтобы тебя водили на помочах, что и является признаком зрелости человека и человечества⁷¹. Второе рождение проявляется в том, что человек начинает действовать как *свободно-ответственная творческая личность*, совершая *целостные* хозяйственные поступки, когда надо «думать самому, всерьез» и «под знаком Бога»⁷².

Осмысленное и постоянно воспроизводящееся второе рождение есть процесс, который начинается с момента отбрасывания «помочей» и должен *длиться всю оставшуюся жизнь* как *постоянное пребывание в точке духовного напряжения*, ибо *личность* есть только тогда, когда она *все время погружается в*

---

⁷⁰ Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности: Избранные труды / Н. А. Бердяев. – Москва : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 1999.

⁷¹ См.: Мамардашвили М. К. Картезианские размышления / М. К. Мамардашвили. – Второе изд. – Москва : Прогресс, 1999. – С. 29, 30.

⁷² Там же. – С. 31

усилие быть человеком. «Мы – люди XX века, – писал М. Мамардашвили, – и нам не уйти от глобальности его проблем. А это есть прежде всего проблема современного варварства, одичания. Это угроза «вечного покоя», т. е. возможность вечного пребывания в состоянии ни добра, ни зла, ни бытия. Просто ничего. Сокровища культуры здесь не гарантия. Ибо *культура* – не совокупность готовых ценностей и продуктов, лишь ждущих потребления или осознания. Это *способность и усилие человека быть*»⁷³ (выделено нами – Г. З., О. З.). И это «усилие человека быть» соотносительно с тем, что «то, что *есть*, должно еще *рождаться вместе со мной, с рождением во мне «души»* – тогда мир проникаем. И это рождение непрерывно»⁷⁴ (выделено нами – Г. З., О. З.).

При этом *первостепенно важно* понимать, что *размышляющий о сущем* человек, ищущий выхода из искусственно созданного апокалиптического кризиса-лабиринта, *вынужден прибегать к Софии Премудрости*, ибо «задевая *сущее, субстанциональное* и т. д., проникая в них, человек мыслящий, однако *мыслящий переживательно, страдательно, сердечно*, вступает в творческое отношение с Софией и познает софийное в бытии и истории. Замыслив какой-либо проект, *человек-мудрец справляется у Софии, на нее ориентируется, из нее исходит.* Такой человек, будучи не софистом, а *софиологом*, никогда не забывает о том простом, но великолепном факте, что есть мудрость, которая всегда выше, богаче и конспиративнее, чем вся его лично-человеческая мудрость, *та самая высокая мудрость, которая как раз и есть Пре-мудность, или мудрость мудрости, которая и есть София Премудрость Божия*»⁷⁵ (выделено нами – Г. З., О. З.). ***Софийность, Чело-Вечность, Бого-Чело-Вечность*** –

---

⁷³ Мамардашвили М. К. Картезианские размышления / М. К. Мамардашвили. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 189.

⁷⁴ Мамардашвили М. К. Картезианские размышления / М. К. Мамардашвили. – Второе изд. – Москва : Прогресс, 1999. – С. 315.

⁷⁵ Осипов Ю. М. Столетие «Философии хозяйства» С. Н. Булгакова – сто лет философии хозяйства / Ю. М. Осипов // София. Сто лет русской философии хозяйства. – Москва : ТЕИС, 2012. – С. 15.

ВОТ истинный формат возможности выживания человека/человечества. Возможность духовная, жизнеспасающая и жизнеутверждающая!

Как здесь не вспомнить замечательные слова В. И. Вернадского о том, что всегда происходит *невидимая работа тех личностей, которые не на виду*. «Меня не смущает, – писал он, – что те лица, в глубинах духовной силы которых совершается сейчас огромная, невидимая пока работа, как будто, не участвуют в жизни. На виду большей частью не они, а другие люди, действия которых не обузданы духовной работой. Но все это исчезнет, когда вскроется тот невидимый во внешних проявлениях процесс, который является духовным результатом мирового человеческого сознания. Он зреет, время его придет, и последнее властное слово скажет он, а не темные силы, всплывшие сейчас на поверхность, опять упадут на дно»⁷⁶ (выделено нами – Г. З., О. З.).

Когда основы сокрушены, как праведному быть? (Пс. 10/11).

Ужель не вразумятся делатели зла, что едят народ мой, как едят хлеб, и к Богу не воззовут? (Пс. 52/53).

Есть хоть один мудрец, который бы понял это? (Иер. 9: 12).

А. П. Голод, д. е. н., доцент

Ю. Б. Феленчак, к. е. н., доцент

**Львівський державний університет фізичної
культури імені Івана Боберського, м. Львів
aholod2012@gmail.com**

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТА СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Сучасний туризм є важливим соціальним явищем, яке охоплює значну частину населення багатьох країн, а соціальна компонента туристичної діяльності настільки вагома, що враховується практично у всій галузевій стратегічній документації на

---

⁷⁶ Вернадский В. И. Публицистические статьи / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1995. – С. 291.

усіх просторових рівнях. Поряд із тим, сучасний ринок, насамперед у сфері обслуговування, характеризується надзвичайно високою конкурентністю. Для того, щоб виграти конкурентну боротьбу, не лише суб'єкти економічної діяльності, а й держави та регіони мають розробляти і впроваджувати різні види інновацій. Основні стратегічні цілі інновацій у сучасному туризмі – забезпечення сталого розвитку туристичних регіонів та дестинацій, а також гарантування соціальної безпеки туризму.

У загальному розумінні соціальний туризм трактують як подорожі, що субсидуються із джерел позабюджетного фінансування та за рахунок коштів, що виділяються з державного бюджету на соціальні потреби. Метою соціального туризму є не отримання прибутку, а підтримка людей з низьким рівнем доходу для реалізації їхнього права на відпочинок [5].

Слід зазначити, що в останній час у наукових дослідженнях поряд із вищезгаданим трактуванням виокремилось визначення соціального туризму в широкій інтерпретації, що відображає масовий характер споживання туристичних послуг [8]. Поряд з цим, як зазначає К. Задорожна, у науковій літературі можна зустріти поняття «соціальні мотиви туризму» та «туризм із соціальними цілями». У першому випадку йдеться про звичайні поїздки для спілкування з друзями, родичами, однодумцями, а також з міркувань престижу і підтримки соціального статусу. Туризм із соціальними цілями передбачає туризм, який пов'язаний з приналежністю до тих чи інших соціальних груп або громадських, колективних рухів, і передбачає організацію контактів між їхніми представниками (молодіжний, робітничий, феміністський туризм тощо) [4].

У більш вузькій, спеціалізованій інтерпретації, визначення соціального туризму конкретизується і визначається науковцями як сектор туристського відпочинку, де споживачі отримують субсидії з коштів, що виділяються державою на соціальні потреби, або з інших джерел фінансування, з метою створення умов для подорожі та відпочинку окремим соціальним групам (школярам, молоді, що працює, учнівської молоді з малозабезпечених сімей, студентам, багатодітним родинам, пенсіонерам, вете-

ранам, особам з обмеженими можливостями та іншим соціально вразливим групам населення, яким державні та інші організації надають соціальну підтримку [7].

У сучасних умовах у світовій економіці значення соціального туризму, як і туризму загалом, постійно зростає, оскільки розширюються цілі та напрями туристичної діяльності, а доступність занять туризмом (в тому числі і фінансова) значно сприяє таким процесам. Однак для значної кількості громадян нашої країни туристичні подорожі, як в межах країни, так і закордонні, є фактично недоступними у зв'язку із важким політичним та соціально-економічним становищем в країні. Більше цього, для окремих соціальних груп населення (багатодітні родини, особи з обмеженими можливостями) з різних причин часто неможливим є навіть заняття туризмом вихідного дня.

Науковці зазначають, що розвиток соціального туризму і належа його підтримка на державному рівні, дозволили б залучити до занять туристичною діяльністю значну кількість осіб згаданих категорій, надаючи їм не завжди доступні для них самостійно, можливості активного способу життя, рекреації та оздоровлення, пізнання і залучення до культурних цінностей засобами туризму, що також значно сприяло б підвищенню рівня згуртованості, духовності та толерантності в країні та в суспільстві загалом [2].

Загалом, в основі побудови концепції соціального туризму закладено три основні принципи:

- 1) забезпечення відпочинку всіх і кожного члена суспільства шляхом широкого залучення до сфери туризму людей з низьким рівнем доходів;
- 2) субсидування туризму для малозабезпечених;
- 3) активна участь центральних урядових, муніципальних, суспільних і комерційних структур в його розвитку [1].

Слід наголосити на некомерційній характеристиці соціального туризму, що суттєво впливає на зацікавленість суб'єктів туристичної діяльності у його розвитку й активізації. Одним з способів мінімізації впливу некомерційності соціального туризму, тобто його орієнтації не на прибуток, а на соціальний ефект

від його здійснення, може стати запровадження державних дотацій на ведення цього виду діяльності, а також перегляд податкового законодавства для сфери соціального туризму, пільгове кредитування та ін.

Розвиток соціального туризму частково або повністю субсидіюється з різних джерел, завдяки чому він охоплює категорію людей з невисоким рівнем доходів та робить туризм більш масовим явищем. Сучасні світові тенденції розвитку туризму демонструють певні ініціативи в сфері соціального та оздоровчого туризму з метою надання можливості якомога більшій частині населення проводити відпустку всередині своєї країни або за кордоном, відновлювати здоров'я і працездатність з мінімальними фінансовими витратами [1].

Розвиток соціального туризму у світі характеризується такими особливостями:

- активна участь у його розвитку і популяризації соціальних організацій (пенсійних фондів, профспілок тощо);
- різноманітність фінансової підтримки (позики з низькими відсотковими ставками, субсидії, податкові пільги та ін.);
- використання інноваційних методів роботи в соціальній сфері, що орієнтуються на підвищення рівня життя (в тому числі й відпочинку) та стандартів охорони здоров'я [1, с. 10].

Однак станом на сьогоднішній день є питання щодо видів соціального туризму та критеріїв їхнього виділення. Зокрема, Колотуха О. В. пропонує виділяти види соціального туризму за соціально-віковими та мотиваційними ознаками. На його думку, за соціально-віковою ознакою до соціального туризму слід відносити: дитячо-юнацький туризм, молодіжний (студентський) туризм, туризм для людей похилого віку, туризм для інвалідів. Мотиваційна ознака класифікує соціальний туризм на спортивний туризм, сільський (зелений) туризм, екологічний туризм, а також всі інші види туризму для вищезазначених соціально-вікових категорій [6, с. 178].

Подібних поглядів щодо виділення видів соціального туризму на основі мотивації занять туризмом притримується К. Задорожна і в якості пріоритетних видів соціального туризму ви-

діляє: дитячо-юнацький, самодіяльний (спортивно-оздоровчий), лікувально-оздоровчий, екологічний, культурно-пізнавальний, сімейні подорожі, туризм для молоді та ветеранів, для інвалідів тощо [4].

Однак, на нашу думку, цей перелік видів соціального туризму не є вичерпним, оскільки основна ідея соціального туризму – його різноаспектної соціальної доступності з метою створення можливостей для залучення якомога більшої кількості населення до активного відпочинку з мінімальними фінансовими витратами – є присутньою у багатьох інших видах туризму. Бюджетність та мотиваційні запити клієнтів соціального туризму сприяють розвитку сфери соціального туризму орієнтованого в основному на внутрішніх туристів, які планують відновлювати здоров'я і працездатність всередині своєї країни. Соціальний туризм передбачає також і відпочинок туристів за кордоном, однак з урахуванням гнучкості цінової політики туроператорів і турагентів та субсидіювання державними та недержавними фондами (благодійні організації, релігійні громади, допомога меценатів тощо).

Система соціального туризму передбачає надання окремим категоріям населення не тільки пільгових путівок, а й істотних знижок при розміщенні в готелях та у закладах харчування, також пільг на придбання квитків на різні види туристичного обслуговування та на послуги транспорту. Для прикладу, у всьому світі існує налагоджена система молодіжних хостелів (дешевих готелів типу студентських гуртожитків), що дозволяє молодим людям у віці до 25 років отримувати суттєві знижки при розміщенні, харчуванні, пересуванні.

Таким чином, головною метою соціального туризму є його соціальна спрямованість, яка полягає не тільки у виконанні ним функції відпочинку, а й в культурному, освітньому, професійному розвитку населення. Як слушно зазначає Г. Гарбар, соціальний туризм відображає зрілість соціальних відносин, впливає на стабільність суспільства, якість життя його громадян, тому його розвиток має бути спрямованим на формування у людей уявлення про те, що туризм сприяє не тільки відпочинку але й саморозвитку, самовдосконаленню людини й суспільства в цілому [3].

З урахуванням усього викладеного вище, ми пропонуємо розглядати організаційну структуру соціального туризму як систему, яка складається з трьох блоків, які відрізняються між собою специфікою організації та надання туристичних послуг відповідно до соціального статусу основного контингенту його учасників (рис. 1). Адже основними споживачами послуг соціального туризму є школярі, молодь, багатодітні родини, пенсіонери, малозабезпечені громадяни, особи з обмеженими можливостями та ін., туристичні подорожі для яких включають надання базового (мінімального) набору туристських послуг за відповідною таким послугам вартістю.

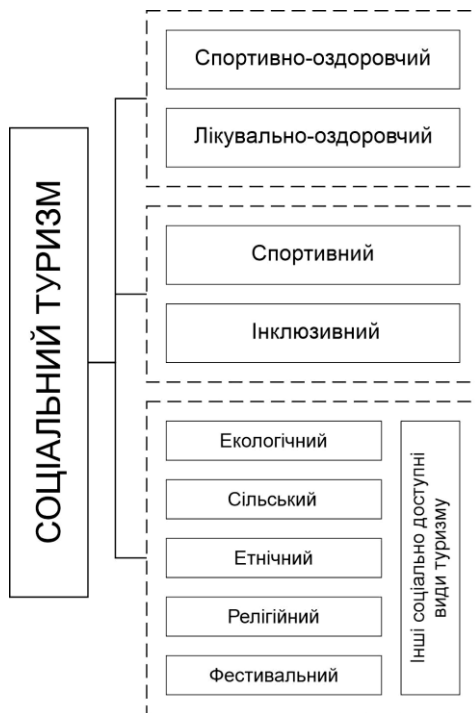

Рисунок 1 – Структура соціального туризму за організаційними особливостями

Із таких позицій, до першого блоку організаційної структури соціального туризму ми відносимо лікувальний та спортивно-оздоровчий види туризму, організація, розвиток і функціонування яких вимагають узгодженості у вимогах щодо діяльності лікувально-оздоровчої та власне туристичної складової у його межах.

Розвиток лікувально-оздоровчого та спортивно-оздоровчого туризму залежить від стану та розвитку санаторно-курортної бази та їхнього матеріально-технічного забезпечення, а утримання і експлуатація таких закладів перебуває в компетенції державного та місцевих бюджетів і часто має дотаційний характер, зумовлений високою собівартістю послуг, що надаються. Значний вплив на розвиток лікувально-оздоровчого та спортивно-оздоровчого туризму має рівень кваліфікації персоналу, оскільки значну частку у кадровому забезпеченні вищезгаданих заклади складають працівники медичної сфери.

Таким чином, надання лікувально-оздоровчих та спортивно-оздоровчих послуг, що мають на меті цілеспрямоване покращення функціональних можливостей організму людини зумовлюють задоволення базових потреб у відпочинку та відновленні здоров'я окремих соціальних груп.

До другого блоку організаційної структури соціального туризму ми відносимо спортивний та інклюзивний туризм, які також характеризуються наявністю специфічних вимог до матеріально-технічного та кадрового забезпечення, а саме, окрім наявності власне туристичного досвіду, є вимоги до відповідності матеріально-технічної бази для занять згаданими видами туризму та наявності у кадрового персоналу спеціального досвіду роботи з певними групами споживачів туристичних послуг та у спеціалізованих видах туризму.

До третього блоку організаційної структури соціального туризму відносимо види туризму, які характеризуються наявністю менших вимог до матеріально-технічного та кадрового забезпечення, однак орієнтуються на доступність відповідних подорожей для широкого кола осіб та задоволення їхніх рекреаційно-пізнавальних потреб. До цієї категорії ми відносимо екологічний, етнічний, сільський, релігійний, фестивальний туризм

та інші види туризму, для яких визначальним критерієм пропозиції їхніх послуг є їхня доступність (інформаційна, інфраструктурна, фінансова, психологічна) для соціально-вразливих та маломобільних груп населення.

Роль соціального туризму і на національному, і на регіональному рівні є досить вагомою з огляду на специфіку сучасного етапу суспільного розвитку, пов'язаного як із пандемічними загрозами, так і з загальним зниженням рівня доходів населення. З огляду на це, саме соціальний туризм має бути центральною компонентою соціальної доктрини туризму – системи концептуальних положень, принципів, підходів та практичних механізмів оптимізації процесів соціалізації туризму.

Список використаних інформаційних джерел

1. Александрова А. Ю. Международный туризм / А. Ю. Александрова. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – 464 с.
2. Бадин А. А. Маркетинговый инструментарий развития социального туризма в российских условиях / А. А. Бадин // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Т. 6. – № 3. – Ч. 2. – С. 222–225.
3. Гарбар Г. А. Місце і роль соціального туризму в сучасній Україні / Г. А. Гарбар // Сучасні тенденції розвитку туризму : матеріали III всеукр. наук.-практ. конференції (І частина). – Миколаїв : ВП «МФ КНУКІМ», 2015. – С. 40–43.
4. Задорожна К. І. Суспільна значущість розвитку інституту соціального туризму в Україні: проблеми та їх розв'язання / К. І. Задорожна // Демографія, економіка праці соціальна економіка і політика. – 2015. – Вип. IV (60). – С. 38–46.
5. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – Київ : Знання, 2011. – 334 с.
6. Колотуха О. В. Соціальний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О. В. Колотуха // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 176. – С. 125–127.
7. Трубилин А. Г. Социальный туризм как сегмент развития внутреннего туризма территории [Електронний ресурс] / А. Г. Трубилин. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-turizm-kak-segment-razvitiya-vnutrennego-turizma-territorii/viewer>. – Назва з екрана.
8. Фролова Е. А. Управление развитием сферы услуг социального туризма в России : автореф. дисс. / Е. А. Фролова. – Москва, 2015. – 27 с.

Л. Д. Божко, д. культ., доцент,
завідувач кафедри туристичного бізнесу
bozhkolubov@gmail.com

М. М. Зайцева, к. е. н.,
доцент кафедри туристичного бізнесу
zaitseva-marina@uk.net

Харківська державна академія культури
м. Харків

МОДЕРНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ СТРІМКОГО РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Модернізація традиційних галузей економіки, організація торгово-закупівельної діяльності та послуг, фінансових і логістичних операцій, зміни моделей споживання на тлі проникнення інформаційних технологій та діджиталізації економічних процесів створюють основу для формування нових ринків та умов, попиту на нові товари та послуги, нову якість та цінність, а також нові підходи до аналітики, прогнозування та управлінських рішень. В умовах перевиробництва товарів на світовому ринку, що супроводжується жорстокою конкуренцією, створюється новий економічний напрям – цифрова економіка, де ключовими факторами виробництва є цифрові дані. Цифрова економіка пронизує всі сектори народного господарства, а саме державний та приватний, виробничий та невиробничий, фінансовий, сектор послуг та інші. Цифрова економіка, в свою чергу, формує цифрове суспільство, яке активно використовує цифрові технології для власних потреб, не тільки для роботи та самореалізації, а також для відпочинку та дозвілля [1]. Цифрові платформи починають використовуватися в якості основних каналів взаємодії з клієнтами, а також як засіб створення інноваційних бізнес-моделей, в тому числі в туристичній індустрії [5].

Впровадження цифрових технології призвели до значної трансформації в туристичній індустрії, діяльності туристичних підприємств та системи управління, створенню нових туристичних продуктів, послуг та досвіду, а також трансформації від традиційної ролі виробників та споживачів туристичних послуг до

нової ролі та відносин, де головним є задоволеність та враження споживача, а також нової бізнес-моделі.

Цифровізація сьогодні є одним із головних факторів зростання світової економіки. Цифрові платформи збільшили різноманітність і обсяг туристичних продуктів та послуг, функціональність та швидкість економічних операцій, обізнаність на ринку та зворотній зв'язок. Ці зміни створили нові можливості для підприємств індустрії туризму, які прагнуть задовольнити запити споживачів та вийти на нові ринки збуту.

Для виявлення впливу цифрових технологій на туризм та взаємозв'язок сучасних механізмів та інструментів на поведінку і враження споживача необхідне розуміння цифрової економіки.

Термін «цифрова економіка» (Digital Economy) з'явився в 1995 р. одночасно у канадського професора менеджменту Дона Топскотта з Університету Торонто (The Digital Economy, 1997 р.) та американського інформатика Наколаса Негропonte (Being digital, 1996 р.) і швидко набув поширення, витіснивши на периферію економічної науки поняття: «New Economy», «Web Economy», «Internet Economy», «Network Economy» та надавши цьому терміну більш конкретний зміст

Цифрова економіка є економікою, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях та інформаційно-комунікативних технологіях, але, на відміну від інформатизації, цифрова трансформація не обмежується впровадженням інформаційних технологій, а докорінно перетворює сфери і бізнес-процеси на базі Інтернету та нових цифрових технологій. Цифрова економіка охоплює бізнес не тільки в секторі інформації та телекомунікації, а у всіх галузях економіки та є головним джерелом конкурентоспроможності підприємств [3].

Цифрова економіка почала розвиватися ще наприкінці 1950-х років, а з 1960-х років у світі активно поширюються цифрові інновації. Другий етап цифровізації почався приблизно з середини 1990-х років, коли відбувається глобальне поширення Інтернету та мобільного зв'язку. Сьогодні можна говорити про третій етап цифровізації, пов'язаний з поширенням у світовій економіці цифрових валют і технології розподіленого реєстру.

Біткоіни та інші цифрові валюти вже зайняли значне місце на світовому фінансовому ринку, їх кількість (як і масштаби операцій з ними) збільшується та створює новий валютний елемент світової фінансової системи, відповідний вимогам часу.

Особливістю цифрової економіки є її зв'язок з економікою вимог (on-demand economy), яка передбачає не продаж товарів та послуг, а отримання доступу до них в той момент, коли це потрібно. Цифрове поширення (digital spillover) відбувається, коли цифрові технології прискорюють передачу знань, інновацій в бізнесі та підвищують продуктивність компанії через ланцюг поставок галузей промисловості для досягнення стійкого економічного розвитку. Цифрова економіка істотно змінює традиційні бізнес-процеси. За рахунок найбільш складних рівнів цифровізації в економіці відбувається кардинальна трансформація виробничих відносин учасників, результатом якої є об'єднання виробництва і послуг в єдину цифрову (кіберфізичну) систему.

У 2001 р. Томас Месенбург виділив три основні концепції цифрової економіки: інфраструктура (програмне забезпечення), електронний бізнес та електронна комерція (передача товарів).

Основними сегментами цифрової економіки сьогодні є:

- сектор інформаційно-комунікаційних технологій, інфраструктура електронного бізнесу (e-business infrastructure) (мережі, комп'ютери та інші);
- цифрове виробництво та електронний бізнес, у т. ч. промисловість, тобто процеси організації бізнесу з використанням комп'ютерних мереж;
- електронна торгівля, тобто роздрібні Інтернет-продажі товарів.

Отже, цифрова економіка є результатом трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення в області інформації та комунікації, які впливають на всі сектори економіки і соціальної діяльності (роздрібна торгівля, транспорт, фінансові послуги, виробництво, туризм, освіту, охорону здоров'я, засоби масової інформації та інші). Це має наслідки далеко за межами інформаційних і комунікаційних технологій. Крім того, Інтернет розширює можливості людей подорожувати за новими напря-

мами, надаючи можливість створювати і ділитися своїми ідеями, а також створює нові підприємства, нові ринки, нові сегменти та туристичні продукти та послуги.

Шляхів що ведуть до реалізації самої концепції цифрової економіки в туризмі виявилось досить багато, тому що кожен з них передбачав глибоку інтеграцію інформаційно-телекомунікаційних технологій з реальними процесами економіки тієї чи іншої країни при дотриманні глобальних норм, правил і стандартів. Зростання, інтеграція та вдосконалення інформаційних технологій і комунікацій призвели до зміни суспільства та економіки. Зараз споживачі туристичних послуг регулярно використовують комп'ютерні мережі для збору інформації про туристичні об'єкти та події, ідентифікують продавців, оцінюють туристичні продукти та послуги, шукають відгуки та порівнюють ціни. Підприємства індустрії туризму використовують мережі не тільки для створення веб-сайтів, просування продукції та реклами, бронювання, а також для проведення та реінжинірингу виробничих процесів, впорядкування процесів закупівлі, охоплення нових клієнтів та управління внутрішніми операціями.

Якщо раніше для обробки бронювання вручну потрібно було 90 хвилин, а квиток коштував дорожче, ніж сьогодні в реальному вираженні. У сучасну цифрову епоху, коли бронювання квитків, номерів, столів та інших туристичних послуг підтверджуються за декілька секунд та всю подорож можна спланувати кількома натисканнями пальця, важко уявити життя без впровадження цифрових технологій. Завдяки технологіям подорожі сьогодні є більш доступними та зручними, ніж раніше, що збільшує частку онлайн-продажів від загального обсягу продажів туристичних послуг. Отже, це означає, що люди все більше зацікавлені в бронюванні готельних номерів, оренді автомобілів або купівлі квитків, турів та інших продуктів через свої гаджети та смартфони.

Цифрові технології широко використовуються в індустрії подорожей. Технологія змінює поведінку клієнтів, конкуренцію, і пропозицію за рахунок обміну інформації. Маркетинг та про-

даж через Інтернет стають все більш популярними в сфері туризму, де клієнт знаходить цікавий йому продукт. Через Інтернет відбувається просування туристичного продукту, місця та зони відпочинку. Для туристичного бізнесу Інтернет дозволяє швидко та просто отримати інформацію та послуги за відносно незначні витрати, а також пропонує інструмент для спілкування між представниками туризму, відвідувачами, а також кінцевими споживачами.

Інтернет робить революцію при розповсюдженні туристичної інформації та продажу. Інтернет-сайт справив справжній вибух в системі маркетингу. Професійний веб-сайт допомагає надати пропозицію точно до клієнта та швидко встановити зворотний зв'язок з ними. Все більше і більше подорожей бронюється через Інтернет, особливо якщо рішення про подорож має бути прийнято швидко або поїздка здійснюється тільки на короткий час. Переваги Інтернету і для організаторів подорожей і для клієнтів це прозорість інформації, швидкість, цілодобова доступність, а також велика кількість інформації до бронювання.

Використовуючи такі технології, як універсальне високошвидкісне підключення до Інтернету, технології пошуку та геолокацію, мобільні платежі та соціальні платформи надає можливість поєднувати місця, людей та здійснювати свої поїздки споживачам туристичних послуг. Туристи по всьому світу мають доступ до різних варіантів розміщення, харчування та іншої інформації, яка необхідна під час подорожі.

Однією з головних переваг діджиталізації є можливість збирати дані та аналітику. Споживачі туристичних послуг бажають відчувати себе особливими і очікують персоналізації обслуговування та досвіду. Збираючи особисті дані клієнтів та дізнавшись більше про їх поведінкові моделі, туристичні компанії все частіше оптимізують послуги. Обробка даних зосереджена на перевагах та поведінці клієнтів для покращення клієнтського досвіду та лояльності. Персоналізуються розваги та послуги в польоті, а також процеси бронювання та реєстрації квитків у режимі реального часу. Різні додатки для смартфонів виступають, у данному випадку, в якості супутника для подорожей повного

спектру послуг, який передбачає потреби клієнтів. Тенденція до поширення таких мобільних додатків з кожним роком зростає як для туристів так і для туристичних підприємств, що пов'язано з розповсюдженням мобільних пристроїв та їх простотою використання під час подорожі [2]. Сьогодні попитом серед туристів користуються такі програми, як Kiwi Skyscanner FlightTrack, Booking Hotelworld Expensity LetyShops Zipcar izi.TRAVEL Trip Advizor Google Arts&Culture Duolingo Word Lens Toilet Finder, Maps.me GPS-путівник та інші, кількість яких постійно зростає та оновлюється.

Отже, диверсифікований, персоналізований і індивідуальний туризм поступово замінює традиційний груповий туризм.

Китай, зокрема, є основним драйвером зростання глобального туризму – потужним фактором зміщення використання технологій за кількістю мандрівників та напрямків, зростання яких слід вважати ще однією руйнівною силою, що рушить трансформацію [4].

Особливе місце цифрові технології займають маркетингової стратегії. Соціальні медіа, мобільні пристрої та доступна інформація, дозволяють маркетологам взаємодіяти зі споживачами та зацікавленими сторонами в більшому масштабі, ніж будь-коли раніше. Але для цього необхідно змінити модель споживача на модель хостингу, від трансляції до взаємодії та від маркетингу до управління.

Мобільні платформи та комунікація є ключовими, це дозволяє взаємодіяти з відвідувачем на всіх етапах подорожі: від обізнаності до інтересу, від бронювання до відвідування та після відвідування. Цифрові соціальні мережі також дозволяють охопити потенційно більшу аудиторію. Ця суспільна зміна перетворила споживачів контенту на виробників контенту, що робить людину основою будь-якої маркетингової стратегії. Отже значна кількість користувачів соціальних мереж регулярно діляться своїм досвідом подорожей в Інтернеті, навіть за межами свого кола друзів та родичів.

Компетентність персоналу в галузі туризму грає ключову роль в успішному впровадженні цифровізації в туризмі. Однак часто

не вистачає необхідних технічних ресурсів робочої сили, щоб повністю реалізувати потенціал цифрових технологій. Це може бути пов'язано з різними факторами, починаючи від нестачі знання щодо виявлення необхідних цифрових навичок до обмеженого кадрового забезпечення, обмеження часу та зусиль, які можна застосувати для вивчення нового цифрового процесу.

Обмеженість фінансових ресурсів визначається головною перешкодою, що запобігає впровадженню цифрових технологій в галузі туризму. Існує занепокоєння серед туристичних підприємств, щодо вартості впровадження нових цифрових технологій, які не будуть компенсовані досягненнями.

Географічне розташування туристичних підприємств впливає на доступ до цифрових інфраструктур. Вигоди отримують міські райони від сучасних з'єднань, тоді як інфраструктура сільських або більш віддалених районів часто є недостатньою.

Ініціативи наставництва або кураторства можуть стимулювати інновації, вдосконалювати творчі здібності та ідеї, сприяти розбудові спроможності та покращувати зв'язок між туристичними підприємствами, технологічними компаніями, сектором мистецтв та культури та іншими стартапами. Наставництво зменшує дистанцію та покращує своєчасність, поради між тими, хто має досвід і тими, кому потрібно вчитися.

Політичні ініціативи та дії є необхідними для підтримки, обізнаності та перспектив впровадження нових технологій для забезпечення ефективності використання. Відповідні рекомендації повинні спиратися на мережу знань та кластер, ініційований державними органами та професійними асоціаціями. Системні консультації можуть допомогти стратегічно зосередити цифрову інформацію відповідно до потреб електронного бізнесу, електронної комерції та електронного управління. Технічна допомога у формі цифрового навчання повинна бути спрямована на різні групи: які тільки починають цифровізацію і рухаються до електронного бізнесу; які переходять до електронної комерції; і які цифровізовані на високому рівні та експериментують з новими технологіями. Ця форма технічної допомоги також пов'язана з аспектами навчання впродовж життя та цифровими технологіями розширення можливостей робочої сили.

Доступ до надійної цифрової інфраструктури потрібно сприяти, орієнтуючись на сприяння підвищенню рівня цифрової грамотності. Особливо це стосується сільських районів викликана з точки зору доступу до цифрової інфраструктури.

Цифрові дослідження та розробки повинні включати зростання стратегій для забезпечення довгострокового мислення та просування стійких практик. Це вимагає співпраці з додатковими галузями та інтеграції діяльності, пов'язаними з туризмом.

Отже, сучасна туристична індустрія дуже активно використовує цифрові інновації і продовжує трансформуватися з високою швидкістю по всьому світу, особливо цифровізація проявляється в авіації, подорожах та гостинності. Цифровізація не залишила жодного сегмента туристичної системи недоторканим. Технології пронизують кожен сферу туризму і повинні бути найвищим пріоритетом розвитку туризму. Використання цифрової економіки в туризмі призведе до підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку, створення нових можливостей для туристичного бізнесу, залучення інвестицій в туристичну діяльність, розвитку інноваційних та креативних індустрій.

Список використаних інформаційних джерел

1. Україна 2030 Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього [Електронний ресурс]. – URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 27.05.2021). – Назва з екрана.
2. Чуєва І. Використання цифрових технологій у туризмі [Електронний ресурс] / І. Чуєва, С. Жестков // Наукова думка сучасності і майбутнього : збірник матеріалів Всеукраїнської практично-пізнавальної конференції. – URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/63-tridtsyat-druga-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/793-vikoristannya-tisfrovikh-tekhno-logij-uturizmi> (дата звернення: 27.05.2021). – Назва з екрана.
3. Borouji Hojeghan S. Digital economy and tourism impacts, influences and challenges [Електронний ресурс] / S. Borouji Hojeghan, A. Nazari Esfangareh // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2011. – Vol. 19. – Pp. 308-316. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.136>. – Назва з екрана.

4. How digitalisation is revolutionizing the travel industry [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.bbc.com/storyworks/travel/the-new-tourism-trend/technology-redefine-tourism-industry> (дата звернення: 27.05.2021). – Назва з екрана.
5. Digital Economy in Tourism and Hospitality Industry [Електронний ресурс] / S. Mambetova, M. Ayaganova, A. Kalykov, A. Akhmetova, Z. Yeskerova // JEMT. – 2020. – Vol. 11. 8(48). – URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/5804> (дата звернення: 27.05.2021). – Назва з екрана.

С. І. Лиман, *д. і. н., професор*
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
limans@ukr.net

**«ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ 1886 р.» ТА «КОРОТКИЙ
ЩОДЕННИК ПОДОРОЖЕЙ СЛОВ'ЯНСЬКИМИ ЗЕМЛЯМИ
1898 р.» Т. Д. ФЛОРИНСЬКОГО ЯК ДжЕРЕЛА ДЛЯ
ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ**

Імператорський університет Св. Володимира – визнаний центр дореволюційної науки. В різний час в ньому викладали відомі вчені, які залишили помітний слід в різних галузях знань. Багато з них подорожували за кордон з різноманітними цілями і підготували змістовний наратив, який дозволяє не тільки зрозуміти цілі цих подорожей, але і реконструювати особливості організації туристичного господарства розглянутого періоду.

Старшим сучасником і колегою філософа і богослова С. М. Булгакова був професор кафедри слов'янської філології Київського університету Св. Володимира Т. Д. Флоринський (1854–1919). Протягом 5 років служби С. М. Булгакова в цьому університеті (1901–1906) обидва вчених особисто спілкувалися один з одним. Це знайомство прийшлося на драматичні роки російсько-японської війни і Першої російської революції, коли політичні події безпосередньо впливали на громадську позицію інтелігенції. Т. Д. Флоринський і С. М. Булгаков активно брали участь в суспільно-політичному житті, але стояли на різних флангах: пер-

ший з них представляв промонархічні сили, був одним із засновників провідної консервативної організації всього Південного Заходу Російської імперії – Київського клубу російських націоналістів, інший – одним із засновників і керівників ліберального Союзу Визволення (1903–1905), прихильники якого вимагали введення в країні політичних свобод. Однак незалежно від своїх політичних переконань і апіорних розбіжностей в київський період їх діяльності, згодом обох накрила бурхлива і кривава революційна хвиля. Різниця полягала лише в тому, що Т. Д. Флоринський був замучений і спотворений більшовицькою «комісією з виконання червоного терору» Рубінштейна-Лашкевича в 1919 р. під час перебування в Києві Л. Троцького [2, с. 205-206], а С. М. Булгаков в 1922 р. за ініціативою В. Леніна був включений органами ДПУ до списку відомих російських діячів науки і культури, які були насильно вислані за кордон за «політичну неблагонадійність» без права повернення в свою країну.

Що може зближувати двох різних за політичними переконаннями колег, коли вони розмовляють один з одним, але на час втомилися від своїх гарячих розбіжностей? Напевно, те, що об'єднає всіх людей – тема подорожей! Спробуємо припустити в межах нашої робочої гіпотези, що в контексті обговорень зловбоденної теми політики Російської імперії на стратегічно важливих для неї Балканах, особливо в Сербії, Т. Д. Флоринський, безумовно, міг поділитися з С. М. Булгаковим своїми враженнями про подорожі в сербські землі.

У 2014 р. А. Л. Шемякін і О. О. Сілкіним надрукували другий том комплексу архівних свідчень вчених Російської імперії, зокрема її українських земель, про сучасну їм Сербію і сербів. У цьому виданні вперше опубліковані фрагменти рукописних «Подорожніх нотаток 1886 р.» [7] і «Короткого щоденника подорожей слов'янськими землями 1998 р.» [8] Т. Д. Флоринського. Нажаль, зміст цього важливого джерела з історії міжнародного туризму кінця ХІХ ст. й досі ще не став предметом наукового дослідження. У зв'язку з цим мета даної статті – аналіз опублікованих фрагментів рукописів подорожей Т. Д. Флоринського сербськими землями в контексті вивчення особливостей науко-

вого туризму в період створення в Російській імперії перших туристичних фірм, специфіка організації туристичного господарства розглянутого періоду. Це був час, коли вітчизняний розрізнений туристичний рух почав набувати конкретних організаційних форм [5, с. 208].

Тимофій Дмитрович Флоринський народився в 1854 році в Санкт-Петербурзі. Син священика, викладача Санкт-Петербурзької духовної академії, він закінчив із золотою медаллю 3-ю Санкт-Петербурзьку гімназію (1872), історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету (1876) і вже в студентські роки зосередився на вивченні слов'янської історії. За студентський твір «Критичний розбір свідoctв Костянтина Порфірородного про південних слов'ян» Т. Д. Флоринський отримав золоту медаль факультету [3, с. 218]. Учень відомих вчених В. І. Ламанського і В. Г. Васильєвського, він підготував магістерську дисертацію «Південні слов'яни і Візантія у другій чверті XIV ст.» (1882), після захисту якої в 1882–1919 рр. викладав в Київському університеті Св. Володимира: доцентом (з 1882 р.), екстраординарним (з 1885 р.), ординарним (з 1888 р.), заслуженим (з 1909 р.) професором кафедри слов'янської філології, був деканом історико-філологічного факультету [1, с. 672; 6, с. 423–424]. Т. Д. Флоринський викладав також на Київських вищих жіночих курсах (з 1884), був помічником голови Київського слов'янського товариства, редактором «Слов'янського щорічника» (з 1884 р.). За великий внесок у вивчення історії слов'ян його обрали членом-кореспондентом ряду академій: Сербської Королівської Академії (1897), Петербурзької Академії Наук (1898), Чеської Академії імператора Йосифа (1898), Південно-слов'янської Академії Наук в Загребі (1890) [4, с. 588].

Головна наукова праця Т. Д. Флоринського – докторська дисертація «Пам'ятники законодавчої діяльності Стефана Душана» (1888). Для підготовки цієї роботи він в 1886 р. вирушив у закордонне наукове відрядження, яке передбачало в першу чергу знайомство зі змістом сербських архівів і бібліотек. Однак зміст його «Подорожніх нотаток 1886 р.» представляє інтерес

перш за все в контексті історії міжнародного туризму. На сторінках «Нотаток», а потім і «Щоденника» за 1898 р. Т. Д. Флоринський залишив звичайні для туриста враження про менталітет місцевого населення, обмінний курс валют, ціни на товари і послуги, якість обслуговування, особливості готельно-ресторанного господарства тощо.

До публікації «Подорожні нотатки» включені дані мандрівника за лютий-квітень 1886 р. Всупереч стереотипу про взаємні теплі і навіть братерські відношення один до одного в той час підданих Російської імперії й Сербського королівства, Т. Д. Флоринський дає об'єктивну, часом критичну картину свого сприйняття побаченого. Значною мірою на туристичні враження київського вченого впливали і політичні реалії 1880-х років: встановлення в 1881 р. за умовою австро-сербської конвенції фактичного протекторату Відня, проавстрійська політика нового короля Мілана Обреновича, запекла боротьба між партіями консерваторів («напредняків») і опозиційних радикалів, фінансова криза після невдачі для сербів Сербсько-болгарської війни 1885 року тощо.

У лютому 1886 р. Т. Д. Флоринський прибув до Воеводіни, яка була населена в основному сербами, але до складу Сербського королівства не входила. Вчений визнав, що в головному місті Воеводіни (Нові Сад) багато католиків, а «місцеве населення дуже багате і ліниве» [7, с. 259]. Це спостереження про високий рівень життя в австро-угорській частині сербських земель контрастувало з тим, що він побачив у столиці Сербського королівства Белграді: «Після дощу на вулицях непрохідний бруд, а ввечері і вночі непроникна темрява: освітлення гірше, ніж в наших маленьких провінційних містах. Життя дуже дороге, дорожче, ніж в великих столицях Європи, як Відень чи Петербург» [7, с. 260]. І це незважаючи на те, що, як зізнався сам Т. Д. Флоринський, у порівнянні з попереднім його відвідуванням Белграда в 1882 р. це місто змінився на краще [7, с. 260].

Мандрівник з Києва критично поставився до торгового духу населення сербських земель по той і цей бік кордону: у Воево-

дині його обдурили під час обміну рублів на гульдени⁷⁷, а в Белграді господар «Grand Hotel» «не посоромився вигнати нас зі свого готелю за те, що ми не хотіли у нього обідати і вечеряти» [7, с. 260]. При цьому статус доцента університету був настільки високий, що в Белграді його прийняв і російський посланник (міністр-резидент) О. І. Персіані⁷⁸, і місцеві політики, зокрема проросійськи налаштований сербський військовий міністр генерал Д. Хорватович [7, с. 261], і навіть сербський міністр освіти М. Куянджич⁷⁹. Взагалі, за словами Т. Д. Флоринського «знайомств зроблено багато», на його честь сербські вчені й колишні політики влаштували банкет і обід, проте навіть дружнє застілля не звільняло вуха мандрівника від докорів сербів в тому, що Російська імперія вважає за краще дружити не з ними, а з Болгарією. При цьому господар застілля, відомий сербський вчений, академік Сербської академії суспільних наук Панта Сречкович емоційно доводив Т. Д. Флоринському, що «болгари – не слов'яни, а татари, що вони не християни, невдячні, тупі, що сербська культура завжди була вище за болгарську». «Вкрай неприємно було вислуховувати такі розмови», – відверто зізнавався київський мандрівник [7, с. 261].

Для підданого Російської імперії доби контрреформ Олександра III здавалося дивним, що незважаючи на офіційний про-

---

⁷⁷ Ось як описує це Т. Д. Флоринський: «Мені потрібно було розмінати гроші для розплати з господарем <...>. Це можливо було зробити тільки в Новому Саді, в якому є один[ий] банкір п. Беркович, за походж[енням] жид, але прийнявши православ'я і одружений на сербці. Цей <...> обробив мене: курс показав 113 г[ульденів] за 100 р[ублів], а він мені дав всього 105, та й то з великим небажанням. Сумно було втратити ні за що ні про що 8 гульд[енів], особливо коли побачив, що на наступного день курс піднявся до 114½» [7, с. 259-260].

⁷⁸ Про високий статус доцента імператорського російського університету свідчить і згадка Т. Д. Флоринського про те, що імператорський посланник О. І. Персіані йому «віддав візит», тобто побував в гостях у київського мандрівника [7, с. 260].

⁷⁹ Т. Д. Флоринський не тільки сам був в гостях у міністра освіти Сербії, але й потім приймав його у себе [7, с. 263].

австрійський курс короля Мілана Обреновича, «більшість місцевих газет, за винятком одного «Відела» – органу «напредняків», пишуть проти Австрії, висловлюють симпатії Росії» [7, с. 262]. Це були ті реалії нехай і обмеженої, але свободи преси, коли воля монарха маленької європейської країни, вся зовнішня політика якої підпорядковувалася уряду Австро-Угорщині, могла не збігатися з громадською думкою і пресою. В іншому місці своїх записок учений визнає: навіть королева Наталія Обренович, на відміну від чоловіка, «представляє російську політику і російські симпатії» [7, с. 264]. Такий плюралізм політичних думок, тим більше в королівській родині, здавався київському мандрівникові вражаючим.

Т. Д. Флоринський спілкувався не тільки з тими відомими сербами, які, як наприклад професор Стева Тодорович або письменник Матія Бан, щиро і недвозначно висловлювали свої симпатії до Російської імперії і мріяли про розгром Австро-Угорщини, а й з представниками протилежного табору «напредняків», наприклад істориком Любомиром Ковачевичем. Однак критикував Т. Д. Флоринський не його політичні погляди, а непереконливість його наукової аргументації.

Київський вчений перебував у Белграді якраз в ті дні, коли сербський король на честь Великодня затвердив обрання 24 сербських академіків. Він як раз гостював у відомого вченого і письменника Мілана Мілічевича, коли делегація, послана від короля, принесла господареві привітання з возведенням його у звання академіка. Т. Д. Флоринський відверто визнавав, що ці призначення робилися з політичних міркувань, тому в списку був «цілий ряд нездар, осіб, що нічого не зробили для науки, як Вулович, Миколайович тощо» [7, с. 265].

Цікаві відгуки Т. Д. Флоринського про те, що серби малорелігійні, «інтелігентні верстви – зовсім нерелігійні», і навіть в перший день Пасхи в головному храмі Белграда Соборі Св. Михайла його вразила «нечисленність народу» [7, с. 263]. «Дивна річ – церква врятувала сербську народність, і таке ставлення, – дивувався Т. Д. Флоринський. – Невіра і соціалізм все більш по-

ширюються в Сербії... Богохульство, знущання над церквою і духовенством доводилося чути нерідко в сербському суспільстві» [7, с. 263]. Через 33 роки після того, як було зроблено цей запис, ревнителі невіри і соціалізму в Києві позбавили Т. Д. Флоринського не тільки життя, але й частини тіла ...

Київський вчений подружився в Белграді з відомим церковним діячем архімандритом Никодимом Мілошом, за словами якого в сербському народі стрімко падає моральність, «чесних жінок набереться 5 %», а «розлучення – звичайне явище» [7, с. 264].

Як і личить туристу, Т. Д. Флоринський оглядав місцеві пам'ятки. Проте їх стан, мабуть, так мало задовольняв смакам досвідченого в подорожах доцента Київського університету, що він з цього приводу категорично написав: «Із задовольень в Белграді ми мали два: були в театрі в «Цветі», коли давали неможливо погану п'єсу «Мілош Обренович », та їздили в Топчідер з отцем Мілошем. Топчідер – гарний парк та палац Мілоша Обреновича, улюблене місце прогулянок белградських жителів. Зустріли тут короля і королеву» [7, с. 265].

Основний час в Белграді Т. Д. Флоринський присвятив роботі з історичними документами. З цього приводу він писав: «Всі потрібні мені рукописи отримав і щодня займався ними в кабінеті директора бібліотеки» [7, с. 261]. Але незважаючи на цілком задовільні умови наукової роботи, в цілому туристичні враження Т. Д. Флоринського про Белград достатньо скептичні, що особливо контрастує з останнім його записом в опублікованих уривках «Подорожніх нотаток»: «Після Белграду, Загреб – чисте, впорядковане містечко, – здається столицею» [7, с. 265].

Як змінився Белград за 12 років свідчить опублікований уривок з «Короткого щоденника подорожей слов'янськими землями» Т. Д. Флоринського за 4-9 липня 1898 р. Столиця Сербії придбала за ці роки значно більш презентабельний вигляд: «хороші мостові, тротуари, електричне освітлення, електричний трамвай», «багато великих магазинів і маса кав'ярень і ресторанів» [8, с. 266]. Місцем свого поселення тепер вже не доцент,

а професор Київського університету обрав розкішний готель «Імперіал». Фраза «робив візити» на двох сторінках опублікованого тексту зустрічається кілька разів. Серед старих знайомих, яких відвідав Т. Д. Флоринський, був уже відомий нам академік Мілан Мілічевич. Великий матеріальний достаток вченого і письменника київський турист висловив в таких словах: «Має прекрасний будинок, поблизу палацу, розкішно прибраний, з електричним освітленням» [8, с. 266].

Будь-який читач двох опублікованих уривків наративу Т. Д. Флоринського напевно погодиться з тим, що зміст «Короткого щоденника» оптимістичніше і спокійніше, ніж «Подорожні нотатки». Позначилися, мабуть, відразу дві обставини: новий статус туриста-професора і коло завдань вже не пов'язаних з монотонною роботою в бібліотеці. Інша річ – гуляння по парку Калімегдан або дзвін келихів в колі белградських друзів. Однак політичні питання під час частих і багатолюдних застіль на честь київського гостя, як і раніше обговорювалися постійно. Традиційною була і спрямованість багатьох розмов і тостів. Авторитетний політичний діяч і дипломат, колишній прем'єр-міністр Йован Рістич, зустрічаючи Т. Д. Флоринського у себе в гостях у палаці, «говорив про важке політичне становище Сербії і суперечки батьків короля, про те, що всі вони, і весь сербський народ, бажають, щоб король одружився з російською княжною» [8, с. 267].

Т. Д. Флоринський покинув Белград на пароплаві, який запізнився на 2 години, але не дивлячись на це свій настрій та пейзажі вздовж обох берегів Дунаю він коротко охарактеризував так: «Чудова подорож» [8, с. 267].

Розглянутий в даній статті зміст двох порівняно невеликих опублікованих уривків рукописів Т. Д. Флоринського «Подорожні нотатки 1886 р.» і «Короткий щоденник подорожей слов'янськими землями 1898 р.» в цілому надає певне уявлення про особливості міжнародного наукового туризму кінця XIX ст., мету подібних подорожей викладачів вітчизняних університетів, їх можливості, статус і туристичний потенціал столиці Сербії Белграда.

Список використаних інформаційних джерел

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей университета св. Владимира (1834–1884). – Киев : Тип. ун-та, 1884 – XXXVI, 816, II.
2. Кальченко Т. В. Красный террор и ликвидация Киевского клуба русских националистов (весна-лето 1919) : факты и версии / Т. В. Кальченко, А. А. Чемакин // Русин. – 2018. – Т. 51. – Вып. 1. – С. 198-218.
3. Копилов С. А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.) / С. А. Копилов. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – 464 с.
4. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Харьков : ХГАК, 2009. – 688 с.
5. Лиман С. І. Історія туризму : навч. посіб. (для студентів спеціальності «Туризм») / С. І. Лиман, А. Ю. Парфінченко, І. С. Посохов. – Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2018. – 372 с.
6. Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. – Москва : Наука, 1979. – 429 с.
7. Флоринский Т. Д. Путевые заметки 1886 г. (Записная книжка № 1) / Т. Д. Флоринский // Русские о Сербии и сербах. Том II (архивные свидетельства). – Москва, 2014. – С. 259-265.
8. Флоринский Т. Д. Краткий дневник путешествий по славянским землям 1898 г. (Записная книжка № 2) / Т. Д. Флоринский // Русские о Сербии и сербах. Том II (архивные свидетельства). – Москва, 2014. – С. 266-269.

РОЗДІЛ II.

ВИСТУПИ У ДИСКУСІЇ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

*І. М. Звягольська, к. б. н., доцент
Українська медична стоматологічна
академія, м. Полтава
zviaholska.iryana@gmail.com*

РОЛЬ МЕДИЧНОЇ МІКРОБІОЛОГІЇ У ЗБЕРЕЖЕННІ БІО-СОЦІАЛЬНОГО ГОМЕОСТАЗУ ПОДОРОЖУЮЧОЇ ЛЮДИНИ

На теперішній час серед найбільш ефективних і соціально значущих видів дозвілля істотне місце належить туризму [1]. Саме туризм відкриває вікно можливостей для збереження ціннісно-смыслові ідентичності Homo sapiens, відтворення духовно-біо-соціальної природи людини, її особистісної самореалізації в умовах нової реальності [2]. Проте, людина, яка залишила постійне місце проживання і у відповідності зі своєю філософією і прагненнями увійшла в певну модель подорожі, зазнає впливу біотичних та абіотичних факторів нової екологічної системи, негативний генез яких може стати причиною порушення її біологічного гомеостазу і як наслідок – замість очікуваного відновлення фізичних і духовних сил, спостерігається погіршення стану здоров'я подорожанина, і що, за принципом каскадної реакції, тягне за собою неможливість повноцінного відновлення психо-емоційного стану організму, зниження потенціалу пізнавальної діяльності, а отже неможливість ефективно акумулювати, узагальнити і транслювати одержаний обсяг інформації з метою оновлення свого основного середовища проживання. Одним із напрямків профілактики щодо усунення можливих несприятливих чи навіть життєвонебезпечних моментів під час подорожі чи перебування подорожуючих в дозвіллевих локаціях, є практичне впровадження наукових засад медичної мікробіології у провідні сектори сфери туризму, зокрема сектор перевезень, сектор проживання, сектор харчування, сектор екскурсійного обслуговування, сектор розважальних послуг та інше

[3]. В цьому контексті нами за допомогою загальнонаукових методів дослідження виокремлені і схарактеризовані певні аспекти медичної мікробіології, що мають практико-орієнтоване значення для збереження та/або відновлення біо-соціального гомеостазу подорожуючої людини.

З огляду на географію туризму людина під час подорожі має змогу побувати практично у всіх куточках світу різної відстані в горизонтальному чи вертикальному напрямі, опинившись таким чином в тій або іншій складовій біосфери Землі, в різному просторі практичної і духовної сфери діяльності людства. Опинившись в новій соціально-екологічній системі з притаманною їй клімато-ландшафтною структурою, а також сукупністю культурно-господарчих об'єктів, окремі індивіди або цілі групи подорожуючих людей вступають у взаємодію з певними комбінаціями кліматичних, аліментарних, біотичних та антропогенних факторів, які є відмінними від «своїх» динамічно взаємопов'язаних чинників в постійних умовах проживання цих суб'єктів. Внаслідок такої взаємодії відбувається активація адаптаційних механізмів подорожуючої людини різного рівня їх структуризації та спрацювання регуляторно-захисних компонент у часі в залежності від вагомості наявних в цій системі впливових агентів. Важливу роль у формуванні ефекту адаптації відіграє стан імунного статусу/профілю організму. За умов фізіологічної норми його визначальні складові знаходяться в динамічній рівновазі, завдяки чому потік діючих екзо- і ендовпливів розпізнається, запам'ятовується спеціалізованими клітинами і передається через кровотік за допомогою цитокінів до центральної нервової системи. Остання, обробивши сигнал, чинить регуляторний вплив на структурно-функціональні складові імунної системи за допомогою нейропептидів і гормонів гіпоталамо-гіпофізарно-адреналової осі, тобто «спрацьовує» єдина регуляторна система [4, 5]. Сила і форма імунної відповіді може коливатись в досить широких межах, і за ступенем прояву імунореактивності навіть на один і той же чинний фактор можлива суттєва відмінність не тільки між окремими індивідуумами, але й у однієї і тієї ж людини (зокрема, в залежності від віку). Всі форми імун-

ного реагування і фактори захисту організму підрозділяють на специфічні і неспецифічні, конкретизація і корелятивні взаємозв'язки яких викладаються в посібниках і монографіях із загальної та спеціальної імунології та реалізуються в сфері практичної діяльності фахівців медико-біологічного профілю [4, 5, 6]. Тож, зважаючи на те, що живий суб'єкт є відкритою біологічною системою, а в новій для подорожуючої людини біо-соціальній системі фактори оточуючого середовища (абіотичні, біотичні, антропогенні) можуть здійснювати підвищений вплив на фізіологічні та біохімічні процеси організму, то ситуаційна адекватність зміни імунної реактивності є основою збереження стабільного рівня адаптогенності організму і повноцінної реалізації мети подорожі, мандрівки, дозвілєвого відпочинку та ін.

Вагомим і незаперечним фактором впливу на адаптаційно-регуляторні системи кожного індивіду, який під час подорожі потрапляє в нову для нього соціально-екологічну систему, серед всіх існуючих біотичних та абіотичних факторів був, є і залишається надалі мікробний чинник (мікроорганізми). Знаходячись в ґрунті, воді закритих та відкритих водойм (прісних та солоних), вільному повітрі, в повітрі й на атрибутах промислових, сільськогосподарських та житлових приміщень, в повітрі й на атрибутах транспортних засобів, культурно-освітніх та спортивно-розважальних закладів, атрибутах дозвілєвих зон, в/на харчових продуктах патогенні та умовно-патогенні мікроби впливають на санітарне благополуччя того середовища, де постійно мешкають люди і можливе перебування подорожуючої людини, на стан їх здоров'я. Значну питому вагу серед мікроорганізмів, що виявляються в біоценозах навколишнього середовища, становлять ті, які потрапляють в ґрунт, воду, повітря із різних біологічних матеріалів та продуктів життєдіяльності людей (слина, харкотиння, слиз, блювотні маси, сеча, фекалії та інш.). З одного боку – це мікроорганізми, які є складовими автохтонної та алохтонної нормо флори людського організму і є непатогенними або умовно-патогенними, а з іншого боку – це можуть бути патогенні мікроорганізми – чинники інфекційної патології людини. Тому, ґрунт, вода, повітря, об'єкти соціального призначення,

дикі та свійські тварини, контаміновані харчові продукти є резервуаром і/або фактором передачі чисельних патогенів, які різняться за своїм таксономічним походженням та відповідно за певними морфологічними, антигенними, біохімічними та біологічними властивостями. Загалом, світ мікроорганізмів чисельний і надзвичайно різноманітний. Основними його представниками є: найпростіші, гриби, бактерії, спірохети, актиноміцети, нокардії, мікоплазми, хламідії, рикетсії (клітинні форми організації живої матерії); віруси, віроїди, пріони (неклітинні форми організації живої матерії) [7]. Представників мікросвіту можна виявити повсюдно; вони заселяють будь-які біотопи навколишнього середовища (біотичні та абіотичні його об'єкти), утворюючи в них угруповання – мікробіоценози. Мікроугруповання різняться своїм кількісним та якісним складом, характером взаємовідносин мікроорганізмів між собою (антагонізм, синергізм, нейтралізм), а також характером взаємовідносин з об'єктами живої й неживої природи. За останнім – вони можуть бути сапрофітами, патогенними (хвороботворними) та умовно-патогенними. Проникнення в організм патогенних, умовно-патогенних і навіть непатогенних мікроорганізмів в певних умовах доквілля призводить до виникнення інфекційного процесу. Види інфекційного процесу різняться за проявами і характером перебігу, за характером зараження і поширенням мікробів в макроорганізмі [8]. Крайнім ступенем розвитку інфекційного процесу є інфекційна хвороба., т. б. в інфікованому організмі внаслідок взаємодії з патогенними мікробами відбувається порушення гомеостазу, розвиваються структурно-функціональні розлади різного системного рівня.

Біологічні властивості, фізіологію, генетику патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів вивчає медична мікробіологія, що в практичному плані дає змогу встановити екологічні взаємовідносини між світом мікробів і людиною, встановити етіологію і патогенез інфекційних хвороб, спричинених мікробами, застосувати методи лабораторної діагностики, провести заходи специфічної профілактики і лікування інфекційної патології. За допомогою розроблених в сфері медичної мікробіології

методів дослідження мікроорганізмів та об'єктів, контамінованих ними, можливе проведення різномасштабних за обсягом і часом епідеміологічних та санітарно-гігієнічних спостережень в природних, синантропних та антропоургічних осередках. В теоретичному і практичному плані означені питання вирішуються через науково обґрунтовані дослідження, які є компетенціями таких структурних підрозділів медичної мікробіології як екологічна мікробіологія, санітарна мікробіологія, інфекційна мікробіологія, імунологія (загальна, клінічна), епідеміологія, клінічна мікробіологія та інші.

Одним із надійних запобіжних заходів щодо виникнення інфекційних захворювань, є інформованість людей, вже потенційно готових до подорожі, про епідемічну ситуацію того регіону, куди вони вирушать, про комплекс елементарних індивідуальних заходів по упередженню інфікування їх організму, про санітарний стан природних об'єктів та об'єктів соціального призначення, а також харчовий асортимент та санітарну оцінку якості продуктів харчування у визначеному регіоні [9]. Так, вживання недоброякісних (контамінованих мікробами) продуктів, води та питних напоїв може стати причиною різних захворювань аліментарного походження. Серед подорожуючих здебільшого реєструються такі нозологічні форми як харчові токсикоінфекції і токсикози мікробної етіології, переважно спричинені бактеріями або токсинами, які продукують певні види цих мікроорганізмів, а також гострі кишкові інфекції. Чинниками цих інфекційних патологій найчастіше можуть бути такі види бактерій як *Escherichia coli*, *Salmonella typhimurium*, *S. enteritidis*, *S. choleraesuis*, *Citrobacter freundii*, *Enterobacter claceae*, *Serratia marcescens*, *Proteus mirabilis*, *Pseudomonas aeruginosa*, *Campylobacter jejuni*, *Vibrio hemolyticus*, *Staphylococcus aureus*, *Enterococcus faecalis*, *Clostridium perfringens*, *Clostridium botulinum*. Певні види бактерій можуть спричинювати напади холециститу, панкреатиту, провокувати паропрактит, перитоніт. Потрапляння патогенних та умовно-патогенних бактерій в харчові продукти відбувається як від людей, так і від різних видів тварин (хворих і /або мікробоносіїв).

Окрім аліментарного, можлива передача певних збудників контактно-побутовим і водним шляхами. Розповсюдженню і зберіганням патогенів в оточуючому середовищі сприяють механічні та специфічні переносники (представники моллюсків, членистоногих, гризунів, синантропних та свійських тварин); за певних обставин вони є головним джерелом патогенних мікроорганізмів.

Інкубаційний період цієї групи інфекційних захворювань – відносно короткий (в цілому від 1-6 годин до 2-3 діб); його тривалість обумовлена масивністю заразної дози збудника або токсину, видом збудника, його вірулентністю, індивідуальними особливостями організму людини, і в першу чергу фізіологічним станом імунної системи. Певне значення мають властивості харчового продукту, характер харчування. Початок захворювання, як правило, гострий, а нерідко бурхливий. Клініка захворювання проявляється у вигляді гастриту, ентериту, гастроентериту, коліту, ентероколіту та гастроентероколіту. Більшість збудників викликає легкі або середньої важкості захворювання. Кишкова паличка, стафілококи, клостридії ботулізму можуть спричинювати тяжкі форми перебігу захворювання. Клінічне одужання звичайно настає через 5-6 днів, запальні прояви в кишечнику можуть спостерігатися ще 7-10 днів. Можливий затяжний або хронічний перебіг захворювання (зокрема, при клостридіальній, псевдомонадній інфекціях). Септичні форми хвороби можуть мати летальний кінець.

Можливі і мікотоксикози; в цьому випадку токсини продукують гриби родів *Aspegillus*, *Fusarium*, *Penicillium* та ін. Виникають вони найчастіше при споживанні рослинних продуктів (рис, пшениця, горіхи, арахіс, певні фрукти та овочі).

Гострі кишкові інфекції можуть бути і вірусної етіології. До 90 % спалахів гострих гастроентеритів, які реєструються в Україні і різних країнах світу, спричинені норо-, рота- та ентеровірусами, певними серотипами аденовірусів. Найбільш уразливими щодо цих вірусних інфекцій є діти.

Як ще одна нозологічна форма гострих кишкових захворювань зареєстрована діарея туристів (*diarrhea turista*). Захворювання у подорожуючих виникає звичайно на 4-й день після при-

буття на нове місце, а пік хвороби на 7-10-й день. Дисфункція кишечника починається гостро. Окрім, наявності інфекційного агента, має значення й прийом незвичної їжі, питної води з іншим сольовим балансом, наявної незвичної мікрофлори у питній воді і харчових продуктах.

Діагноз зазначених гострих кишкових інфекцій встановлюють на підставі клінічної картини захворювань, даних санітарно-епідеміологічного обстеження зареєстрованого спалаху і порівняння результатів проведеного мікробіологічного дослідження підозрілих харчових продуктів, води та напоїв з результатами досліджень патологічного матеріалу (випорожнення, сеча, блювотні маси, промивні води, кров) від хворих людей чи можливих мікробіоносіїв. Для встановлення етіологічного діагнозу гострих кишкових інфекцій, харчових токсикоінфекцій і токсикозів використовують такі методи мікробіологічного дослідження як бактеріологічний, мікологічний, вірусологічний, протозологічний, іноді серологічний. Все ширше впроваджуються експрес-методи (РІФ, ІФА, ІМЕ) та молекулярно-генетичні методи, зокрема ПЛР.

Тож, при проектуванні туристичних послуг підприємствами сфери туризму у сектор харчування окрім віку людини, її статі, фаху, особистої фізичної підготовки, фізіологічного стану, зросту і маси тіла, необхідним є занесення особливостей національної кухні певних регіонів, клімато-географічні зони постійного та тимчасового проживання подорожуючих, складових звичайного раціону їх харчування. Завдяки об'єктивно дієвому дотриманню фізіологічних та гігієнічних основ харчування, дотриманню санітарних правил під час отримання, транспортування, зберігання та кулінарної обробки харчових продуктів, подорожуючі люди мають реальну змогу отримати здорове харчування. Дотримання науково обґрунтованих норм здорового харчування є необхідною умовою для запобігання забрудненню харчових продуктів, води, питних напоїв патогенними мікроорганізмами (бактеріями, вірусами, певними видами хламідій, рикетсій, найпростіших, грибів), яйцями гельмінтів та шкідливими хімічними домішками. І в протигагу – порушення вимог нормативних документів неодмінно стане причиною виникнення інфекційних

захворювань, глистних інвазій, гострих харчових отруєнь, гострих та хронічних інтоксикацій у окремих індивідів і навіть у практично всієї групи подорожан, і як наслідок – патологічні зрушення фізіологічного стану людини різного ступеню важкості з наступним зривом її адаптаційно-компенсаторних реакцій під час перебування в обраному туристично-рекреаційному просторі.

Зважаючи на убіквітарність існування мікроорганізмів та збереження їх життєдіяльності в широкому діапазоні діючих факторів навколишнього середовища, великого значення набувають питання біобезпеки і захисту всіх, хто вирушає у подорож, мандрівку, хто прагне доцільно реалізувати ту чи іншу функцію дозвілля [10]. В умовах сьогоденного розвитку зовнішнього та внутрішнього туризму означене питання набуває все більшої актуальності, так як за наявності сучасних видів транспорту або навіть пішки подорожуючі за своїми визначеними за відстанню і часом маршрутами можуть досить швидко перетинати численні фізико-географічні провінції клімато-географічних поясів, зон і підзон будь якої країни світу і певний час перебувати в їх просторі. За такої ситуації одним із основних джерел біобезпеки для подорожуючих є патогенні мікроорганізми. В останні десять років ідентифіковано кілька сотен видів патогенних мікроорганізмів різного походження, які є збудниками інфекційних хвороб продуктивних тварин і птиці, і ще більше видів – патогенів людини. 60-90 % із них викликають інфекційні захворювання людини і тварин в природних умовах [11]. Етіологічно це можуть бути бактерії (власне бактерії, а також спірили і спірохети), актиноміцети, рикетсії, хламідії, мікоплазми, віруси, гриби, протозої.

Різноманітність природних ландшафтів та біоценозів певних територіальних екосистем створює умови для довготривалого (десятки, сотні років) існування так званих природно-вогнищевих (осередкованих) інфекцій. Можливість багаторічного підтримування такої форми епідемічного процесу зумовлено наявністю переносників збудників захворювань, найчастіше якими є кровосисні членистоногі (комахи, кліщі), в організмі яких збуд-

ник може зберігатись тривалий час, іноді позитивно, і навіть трансваріально передаватись потомству, а також співпаданням ареалів розповсюдження диких тварин, які виступають у ролі джерела і сприйнятливого організму і формуванням розгалуженої мережі трофічних зв'язків. Такі природні осередки, наприклад, туляремії, вірусних енцефалітів, деяких рикетсioзів, конвенційних захворювань (чума, жовта лихоманка), певних форм лейшманіозів, при яких переносниками є різні види іксодових, гамазових, червонотілкових кліщів, комарів, москітів та інших членистоногих-кровосисів, є у багатьох країнах світу, у тому числі і в Україні. У іншому випадку природні осередки підтримуються при передачі збудників за допомогою прямого або опосередкованого контакту інфекційнохворих і здорових тварин при їх суспільному проживанні, харчуванні, інших природних потребах (наприклад, осередки лептоспірозу, Ку-лихоманки та ін.). Людина, яка включається в епідемічний ланцюг під час перебування в природних вогнищах інфекції, як сприйнятливий макроорганізм, може заразитись або через укуси кровосисних переносників, або шляхом прямого чи непрямого контакту з інфікованою твариною. Особливо велика небезпека зараження наявна в постійно діючих природних (ендемічних) осередках для вперше прибулих осіб, зокрема туристів, мандрівників, тоді як люди, які в них постійно проживають, мають достатню імунну стійкість до ендемічних збудників.

Досить високу біонебезпеку для будь-якої категорії населення становлять представники іншої еколого-географічної групи – тварини і птахи, яких розводять або утримують на сільськогосподарських фермах, господарствах, домашніх господарствах (велика і мала рогата худоба, пушні звірі, кури, індики, гуси та ін.) та синантропні тварини (переважно гризуни – миші, пацюки). Наймовірніше зазнати ризику інфікування патогенами (збудники бактеріальних, хламідійних, вірусних захворювань) мають особи обраної профільної подорожі та мандрівники за умов відвідування, харчування і ночівлі у визначених за маршрутом комплексах, де можлива наявність інфікованих тварин і птахів, а також виникнення окремих випадків їх захворювання або навіть спалахів епізоотій.

Значний біоризик для подорожуючих становлять сапронозні інфекції, при яких природним резервуаром збудників є субстрати зовнішнього середовища (переважно ґрунт, вода). Деякі сапронози можуть паразитувати в організмі тварин. У такому разі зараження людини можливе як від ґрунту, води, рослинних решток, так і від тварин чи харчових продуктів тваринного походження (ботулізм, холера, клостридіальні інфекції, легіонельоз). Тож дотримання рекомендацій, викладених в основних документах ВООЗ та міжнародних організацій з питань біобезпеки і біозахисту є підґрунтям міроприємств спрямованих на збереження екологічної рівноваги та здоров'я людини.

Під час подорожі, мандрівки, відвідуванні освітньо-культурних і розважальних закладів певну небезпеку становлять люди, які виділяють патогенних мікроорганізмів за причини перебування на стадії інкубаційного або продромального періодів інфекційної хвороби, здорового мікробоносійства, при загостренні хронічних інфекцій і т. д. Інкубаційний період за конкретних інфекційних захворювань має різну тривалість – від кількох годин до кількох днів, місяців. У інфікованої людини в залежності від походження збудника ознаки хвороби можуть проявитись у різні строки (від кількох годин до кількох днів, місяців і навіть понад рік). В цьому аспекті надзвичайної актуальності набрало питання про можливість інфікування подорожан корона вірусом SARS-CoV-2. Наслідки потрапляння будь якого патогенна у вхідні ворота сприйнятливого організму мають двонаправлений характер: або небезпека захворіти членам тимчасового колективу ще під час подорожі, або після повернення до вихідного місця проживання. Прояв і перебіг інфекційного захворювання визначаються масивністю дози обсіменіння, інфікуючою дозою та вірулентністю збудника. Такий вплив інфекційного агента можна розглядати як дію на організм людини подразника високої інтенсивності, що викликає напруження його адаптаційних можливостей, і як наслідок – порушення фізіологічного гомеостазу, неадекватність розвитку захисної реакції організму на такий стрес-фактор, розвиток загального адаптаційного синдрому [12], а за конкретної ситуації – розвиток інфекційного захворювання різного ступеню важкості.

Слід зауважити, що на виникнення і розвиток інфекційного процесу опосередковану, проте теж вагому дію, мають різноманітні екологічні фактори, впливовий ефект яких може проявитись в окремостях або в будь-яких сполученнях (комбінаціях) Так, внаслідок впливу екофакторів можливе зниження або підвищення сприйнятливості організму людини, зниження або підвищення інфікуючої дози та вірулентності збудника, активація механізмів зараження і відповідних до них шляхів передачі інфекції.

Ще одним фактором, провокуючим зрушення гомеостазу подорожуючої людини, є опортуністичні інфекції, які спричинюють так звані умовно патогенні мікроби бактеріального, грибового, протозойного або вірусного походження. Їх розвиток відбувається, як правило, на тлі зниженої імунореактивності організму, наявних хронічних захворювань інфекційного або неінфекційного походження.

З огляду на можливі негативні наслідки взаємодії організму подорожуючої людини з представниками мікросвіту нової екосистеми вважаємо за доцільне сформулювати у потенційного подорожанина об'єктивне уявлення, що провідну роль у збереженні гомеостазу організму, розвитку захисних реакцій за змінених умов існування головну роль відіграє, перш за все, анатомо-фізіологічний стан його імунної системи, який визначить рівень імунореактивності на той чи інший інфекційний та неінфекційний агент, а отже визначить і ступінь адаптованості кожного конкретного індивідуума та функціонально пов'язаний з останнім психо-емоційний стан людини під час подорожі, рівень її активності як учасника заходів, що спрямовані на задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб в будь-якій рекреаційній зоні у просторі туризму і дозвілля. Окрім того, надійною перепороною щодо виникнення інфекційних захворювань, є інформованість людей, які вже теоретично готові до подорожі, про епідемічну ситуацію того регіону, куди вони вирушають, про комплекс елементарних індивідуальних заходів по запобіганню інфікування їх організму, особливості національної (кулінарної) кухні, якість води, про санітарний стан при-

родних об'єктів та об'єктів соціального призначення, а також харчовий асортимент та санітарну оцінку якості продуктів харчування у визначеному регіоні. Науково обґрунтовану інформацію щодо висвітлених питань для кожного конкретного туристичного проекту готують кваліфіковані спеціалісти, зокрема фахівці медико-біологічного профілю, з наступним внесенням її до суб'єктів відповідного рівня в структурі туризму. Отримана інформація у визначеному об'ємі, що надана через мас-медіа, проспекти, рекомендації тощо, дозволить потенційному туристу, мандрівнику, людині, яка планує залучитись до будь-якої діяльності в сфері дозвілля, ефективно і усвідомлено оцінити масштаби можливих біоризиків під час обраної подорожі та вжити необхідних контрзаходів (щеплення, визначення імунного профілю, прийом призначених лікарем фармацевтичних засобів, різнопланова консультативна та дієва допомога фахівців, тощо). Тож не втрачає актуальності і питання підготовки фахівців різного рівня кваліфікації для роботи на підприємствах по наданню туристичних послуг, і зокрема тих, які володіють необхідними компетенціями в галузі медицини: медична мікробіологія, інфекційні хвороби, епідеміологія, санітарна медицина, лабораторне діло та ін.

Таким чином, зміст викладеного матеріалу має векторну спрямованість на збереження та/або відновлення біо-соціального гомеостазу подорожуючої людини і може бути імплементованим до контенту створюваних платформ провідними секторами сфери туризму:

Список використаних інформаційних джерел

1. Миронов Ю. Б. Педагогіка дозвілля у постнекласичній парадигмі освіти / Ю. Б. Миронов, М. М. Логвин // Дозвілля та туризм у постнекласичній перспективі : матеріали методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 3 грудня 2020 року). – Полтава : ПУЕТ, 2021. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 57-65.
2. Скляр Г. П. Людиномірний дискурс економічних туризмологічних досліджень / Г. П. Скляр // Дозвілля та туризм у постнекласичній перспективі: матеріали методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 3 грудня 2020 року). – Полтава : ПУЕТ, 2021. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 65-71.

3. Звягольська І. М. Медико-мікробіологічні аспекти здорового способу життя подорожуючої людини / І. М. Звягольська // Щастя у подорожах: реактулізація духовно-творчої спадщини і дозвіллевих практик мандрівного філософа-богослова Г. С. Сковороди : матеріали методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару до 45-річчя факультету харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (м. Полтава, 3 грудня 2019 р.). Полтава : ПУЕТ, 2020. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 64-75.
4. Дранник Г. Н. Клиническая иммунология и аллергология : пособие для студентов, врачей-интернов, иммунологов, аллергологов, врачей лечебного профиля всех специальностей. – 4-е изд., доп. / Г. Н. Дранник. – Киев, 2010. – 552 с.
5. Мушкамбаров Н. Н. Общие сведения об иммунных процессах / Н. Н. Мушкамбаров, С. Л. Кузнецов // Молекулярная биология. – 3-е изд., испр. и доп. – Москва : ООО «Издательство «Медицинское информационное агенство», 2016. – С. 361-387.
6. Основи імунології: функції та розлади імунної системи : посібник: пер. 6-го англ. вид. / Абул К. Аббас, Ендрю Ліхтман, Шив Піллай ; наук. ред. пер. Валентина Чоп'як. – Київ : ВСВ «Медицина», 2020. – VIII., 328 с.
7. Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / за редакцією В. П. Широкова. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 952 с.
8. Медична мікробіологія. Посібник з мікробних інфекцій: патогенез, імунітет, лабораторна діагностика та контроль: пер.: Сергій Климнюк, Валерій Мінухін, Сергій Похил. – Київ : ВСВ «Медицина», 2020. – XIV., 434 с.
9. Звягольська І. М. Медико-біологічні аспекти організації раціонального харчування як одного із векторів збереження здоров'я та адаптаційних можливостей подорожуючих / І. М. Звягольська // Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: людино розмірність, духовність, партнерство, кооперація : Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава 1 листопада 2016 р.). – Текст і граф. дані (2,7 МБ). – Полтава : ПУЕТ, 2016. – С. 71-77.
10. Звягольська І. М. Біобезпека подорожувачих – окремі мікробіологічні ризики / І. М. Звягольська // Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людиномірність, партнерство, кооперація : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава 14 грудня 2017 р.). – Полтава : ПУЕТ, 2017. – С. 236-240.

11. Возіанова Ж. І. Інфекції – реальна загроза населенню України / Ж. І. Возіанова, М. А. Андрейчин, С. О. Крамарев // Інфекційні хвороби. – 2007. – № 1. – С. 76-78.
12. Меерсон Ф. З. Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим нагрузкам / Ф. З. Меерсон, М. Г. Пшенникова. – Москва : Медицина, 1998. – 256 с.

В. П. Культенко, к. філос. н., доцент,
в.о. зав. кафедри філософії та
міжнародної комунікації
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, м. Київ
kultenko@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ПРІОРИТЕТІВ ТА РАНЖУВАННЯ ПРИНЦИПОВО МОЖЛИВИХ ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ СФЕРИ ТУРИЗМУ

Філософське осмислення явища туризму можливе і необхідне в контексті сучасної гуманітарної парадигми. Суспільство та гуманітарно-соціальні науки сьогодення розвивають принцип людиновимірності життя у якості пріоритетного. Теперішній світ людського існування визначається як постіндустріальний, інформаційний, в ньому, з точки зору філософа, культуролога, теоретика європейської культури та мистецтва М. Бахтіна [2], головною формою буття людини стає комунікація. Розвивається діалогічна культура, а туризм формується як соціальне та культурно-діалогічне явище. У відповідності до цього туризм, що виокремився в окрему сферу, структурується за видами та функціональною спрямованістю. При тому, що туризм не відноситься до сфери первинних життєвих потреб людини, не пов'язаний із безпосереднім споживанням матеріальних благ, потреба у туризмі для сьогодишньої людини зростає. При цьому туризм – це сфера так званого «символічного споживання» та «екранної культури» [4]. Він потребує достатньо високого рівня доходів, наявності вільного часу у людини, при тому що головним результатом споживання стають не матеріальні цінності, а симво-

лічні – враження, здобуті під час подорожей – те, що предстало на «екрані» бачення туриста.

Людина, що мандрує, є не просто любителем туристського продукту, а індивідуальністю, яка під час подорожей стає центром приєднання до світу природи, культури, інших людей, країн, їхніх цінностей. Людина не лише спостерігає чи споживає предмети навколишнього світу, вона ними милується, освоює навколишню красу, перетворюючи цей досвід у власну духовність [7]. Історик Ф. Кропп переконаний, що туристи змінюють світ під власні потреби, при чому коли змінюються туристи, змінюється і світ [7]. Таким чином, туризм є можливістю збагачення власної духовності для сучасної людини, завдяки чому туризм набуває цілий ряд антропологічних функцій – світоглядну, культурно формуючу, гуманістичну, пізнавальну, етичну та естетичну, комунікативну тощо. Відповідно, з даної точки зору головною метою, завданням і, водночас, об'єктом туризму є людина з її бажаннями, прагненнями та ціннісними орієнтирами. Серед прагнень людини, яка подорожує, основнопокладаючим є бажання вирватись за межі повсякденної рутини й досягти відчуття свободи, зустрічі з новим та цікавим. Для подорожньої людини важливими є всі етапи подорожі – її вибір, планування, підготовка, переживання, спогади. Тому і в межах стратегічного планування туризму слід враховувати цей «людський» бік існування туристичної сфери.

Феномен туризму та людини, що подорожує, цікавий з філософської точки зору. Дослідження з цього приводу можемо знайти у С. Баумана, Ф. Гватарі, С. Гуттмана, Ж. Дельоза, К. Каца, Г. Маршана, Р. Мелкіна, Д. Урі, М. Робінсона, Г. Харріса та ін. Вони наголошують на свідомому бажанні подорожуючої людини отримати насолоду від нових вражень, на її прагненні до нового, але в той же час і на прив'язаності туриста до т.зв. «точки відліку» – власної домівки. Українська дослідниця Воронкова В. визначає туризм як «один з феноменів крос-культурної комунікації, що являє собою складне і суперечливе явище, на яке істотно впливають економічний, політичний, соціокультурний і демографічний фактори, у тому числі базові цінності

культури» [3]. Крім цього дослідниками відмічається широкий демократизм, толерантність туризму як форми людських стосунків, його сприятливі можливості морально оздоровлювати суспільство, робити його більш щирим, теплим, терпимим, дбайливим, екологічним.

Р. Шарплі та Д. Телфер відзначають, що у світі склалася «державна мода» на туризм, а французький філософ Ж. Бодрійяр ще більше посилює цю позицію, стверджуючи, що сучасний світ стає новим типом цивілізації «курортного типу» [7]. Внаслідок цього велика увага дослідників приділяється його всебічному аналізу. Так, американськими дослідниками туризму Р. Макінтошем, Ч. Голднером, Б. Рітчі [1] була розроблена методологія дослідження туризму як соціокультурного явища. Вони запропонували ряд підходів до його аналізу: інституційний, соціологічний, системний, історичний, географічний, економічний, управлінський та міждисциплінарний. Ці підходи передбачають комплексне дослідження туризму як самостійного феномену з різних точок зору, його тісні й суттєві взаємовпливи з іншими сферами життя (туризм-політика, туризм-суспільство, туризм-інновації, туризм-право, туризм-економіка, туризм-рекреація тощо) та на саму людину.

В межах нашого дослідження викликає інтерес управлінський підхід до аналізу туризму, який дослідники визначили як найважливіший та найефективніший. Він фокусується на необхідних для функціонування галузі видах діяльності – плануванні, контролі, ціноутворенні, рекламі. Саме ця управлінська діяльність покликана запустити механізм функціонування та розвитку туристичної галузі, яка в сучасних умовах глобалізації та крос-культурної комунікації характеризується новими тенденціями, потребами. Серед них: потреба вироблення національної стійкої стратегії розвитку туризму; посилення туризму як фактору економічного та соціального захисту держави; спрямованість на загальнодоступність туризму для всіх верств населення, розвиток соціального туризму; розвиток міжнародного туризму не у збиток внутрішньому, підвищення конкурентоздатності внутрішнього туризму.

Будучи галуззю господарської діяльності, туризм характеризується як позитивним характером впливу на соціально-економічну сферу, так і рядом ризиків. Серед них: макроекономічні, фінансові, техногенні та екологічні, геополітичні, міжнародні. Йдеться про те, що розвиток туризму в умовах глобалізації може призвести до погіршення внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури ринку, падіння інвестиційної активності, зниження темпів економічного розвитку, бюджетного дефіциту, кризи банківської системи, ризиків природних, техногенних, екологічних катастроф. Туризм може бути як засобом поглиблення міжнародного співробітництва, інтеграції, так і фактором загострення міжнародних стосунків. Американський дослідник Х. Ротман відзначає, що туризм здатен оживити економіку, проте може призвести і до тяжких незворотних наслідків, завдаючи шкоди образу життя місцевих жителів, які втрачають автономію, будучи змушеними постійно враховувати фактор туристської присутності. Від активного туристичного потоку страждає навколишнє середовище, житло дорожчає або стає недоступним та ін. [7]. Інший дослідник, Д. МакКанел переконаний в тому, що турист являється апофеозом сучасної людини, яка змінює світ не лише суто зовнішньо, але внутрішньо. «Гори, річки, історичні пам'ятники, народні звичаї, свята перетворились на туристичні атракціони. Організатори поїздок вільно чи невимушено створюють нову реальність: туристи повинні бути впевнені, що бачать справжнє, а не штучне, хоча в туристичних центрах серйозної різниці між «справжнім» та «виготовленим для туристів» уже не існує» [7]. Через це автор приходять до висновку про те, що туризм поступово знищує неповторні особливості місцевих культур.

В контексті протилежної позиції щодо можливостей туризму екологізувати життя особливе значення відводиться зеленому та сільському туризму, які покликані задовольнити потреби жителів мегаполісів приєднатись до автентичних джерел власної культурності, до чистоти природного середовища, здорового середовища проживання. Сільський туризм сприяє формуванню історичної пам'яті, патріотичному вихованню, вихованню націо-

нальної свідомості. Адже в процесі цивілізаційного розвитку саме село являється найбільш консервативним його елементом, а сільські жителі з їхньою обережністю та скептицизмом по відношенню до всього нового, часто неусвідомлено, проте являються хранителями культурних традицій, народних звичаїв, духу нації.

Можливості сільського туризму (при умові його раціональної організації) визначаються не лише екологізацією навколишнього середовища, але й екологією людини – через єднання з природою, з духом предків (колективним несвідомим – архетипами минулого) людина віднаходить себе. Можемо стверджувати, що у феномені сільського туризму відбувається вдале поєднання духовних та культурних потреб подорожуючих (жителів великих міст) з соціально-економічними інтересами обслуговуючого населення (сільських жителів). При цьому важливо зазначити, що вирішуючи ряд проблем сільського населення – економічний приріст, розвиток приватного підприємництва, створення цивілізованої інфраструктури тощо, сільський туризм виявляє власну економічність. Створення нового робочого місця у сфері сільського туризму є на 40 % більш економічним, ніж вартість нового робочого місця в промисловості.

Визначивши філософські пріоритети аналізу феномену туризму, доходимо висновку, що розвиток туризму в сучасному світі відбувається в контексті потреб людини у швидкому отриманні інформації, бажанні розширення власного культурного простору, накопиченні естетичного досвіду в максимально стислі терміни. Цим визначається тяжіння туристів до чуттєвого сприйняття візуально-звукових ефектів, «що наближає їхнє пізнання до рівня «ковзаючого», поверхового поглинання побачених пам'яток» [4]. Результати такого поглинання культурних символів можуть виявитися як позитивними для туриста, так і руйнівними. Він може пережити культурний шок, може переоцінити аксіологічну парадигму власної культури, а може тотально відторгати незнайомі йому культурні поля, культуру інших людей. Тому і в області стратегічного планування розвитку туризму слід враховувати ці туристські пріоритети і запити. Ство-

рення брендованого туристичного продукту в даному контексті відіграватиме терапевтичну функцію для сучасної людини, що живе в глобальному світі, де усунення бар'єрів (мовних, побутових, гастрономічних тощо) є нормою життя. Перебування в іншій країні, в новій незнайомій культурі завдяки брендам готельних корпорацій, відомій рекламі міжнародних концернів, наявності адаптованої кухні народів світу створює ілюзію присутності в знайомому місці.

Подорожуючи, турист пізнає світ, а водночас, і себе, рухаючись при цьому за чітко спланованими схемами маршрутів, готовою програмою подорожі з калькульованою дозою туристичних об'єктів та вражень. Для людини така ситуація є до певної міри загрозливою. Як зазначають Листвина Є. та Гализдра А.: «Сучасний туризм приховує небезпеку руйнації онтологічного базису подорожі... виконує роль її симулякру... дубля, двійника явища та є гіпертрофією ефекту присутності наряду з ілюзорною свободою духу особистості» [4]. Проте, цей вибір людина робить свідомо, охоче та добровільно, тому туристична галузь покликана максимально задовольнити людину в її прагненнях і бажаннях. Отже, при визначенні цілей розвитку туризму слід враховувати наявність антропологічних факторів як визначальних з урахуванням особливостей їхнього розгортання у сфері туризму. Адже з антропологічної точки зору туристична галузь існує як засіб реалізації прагнення людини подолати власні межі, досягти свободи, розширити простір власного життєвого світу новими культурними полями, присмними враженнями.

Дослідники Савченко В., Стойка С. у своїх наукових пошуках намагалися виявити необхідну роль держави у розвитку туристичної індустрії та дійшли висновку, що у різних країнах світу ця роль є не однаковою. Межі державного регулювання туризмом визначаються «специфікою соціально-економічних і політичних умов розвитку окремих держав, рівнем значущості та масштабами туризму в національній економіці, розвинутості ринкових відносин та ін.» [6]. Вони виділили чотири моделі туристичної індустрії: ринкову, державно регульовану, європей-

ську та комбіновану. Прикладом існування першої моделі є США, де у 1997 р. ліквідовано державну структуру, що займалася питаннями розвитку туристичної галузі. З того часу у США відсутнє державне централізоване адміністрування сфери туризму, а всі туристичні питання оперативно вирішуються на рівні регіонів або самостійними суб'єктами господарювання на основі ринкових відносин. Необхідною умовою існування такої моделі є всебічна привабливість країни для туристів, відсутність потреби у рекламі національного туристичного продукту. Міжнародні туристичні позиції США є міцними завдяки діяльності потужних приватних компаній різної величини та спеціалізації, що діють в інтересах національного ринку туризму та здатні самостійно вирішувати проблемні питання. В країні наявна розвинута інфраструктура, система забезпечення безпеки туристів, високий рівень надання банківських, страхових послуг і медичного обслуговування, чим визначається успіх даної туристичної моделі.

Інша, державницька модель організації туризму характерна для країн, що розвиваються. В цих країнах туризм функціонує як одне з основних джерел валютних надходжень у бюджет. Серед високорозвинених держав така модель властива країнам з багатою історією, що прагнуть підтримувати власний туристичний імідж. Ця модель передбачає наявність потужного центрального державного органу, спеціалізованого на проблемах розвитку та контролю за сферою туризму. Він має значні повноваження щодо інвестицій, маркетингових досліджень, підготовки кадрів, реклами тощо. В країнах з такою моделлю розвитку туризму існують програми підтримки малого та середнього бізнесу, інвестиційних внесків у туризм, створені системи безпеки туристів. Туризм визначається як пріоритетний напрямок економіки, при цьому чітко розподіляються повноваження центральної та регіональної адміністрацій у сфері туризму. «Основними цілями державної туристичної політики подібних комплексних міністерств є забезпечення збалансованості в розвитку туризму та інших галузей економіки, а також просування національного туристичного продукту за кордоном» [6]. В межах третьої євро-

пейської моделі (Франція, Німеччина, Італія та ін.) питання розвитку туристичної діяльності вирішуються на рівні спеціалізованого галузевого підрозділу в межах багатогалузевих, багатофункціональних міністерств (найчастіше економічної спрямованості) або сфера туризму підпорядковується безпосередньо урядові країни, однак має відносно самостійний керівний орган. Суттю таких спеціалізованих підрозділів є формування державної політики у сфері туризму на національному рівні. В четвертій, комбінованій моделі розвитку туризму адміністративні функції покладаються на багатопрофільне міністерство, яке охоплює сферу туризму та суміжні з нею напрями соціально-економічної політики.

Світові дослідження необхідності державного регулювання сфери туризму, зокрема Європейської економічної комісії ООН з планування туризму, Конгресу США, сходяться на позитивному вирішенні цього питання: державі в першу чергу відводиться координуюча, регулююча та стимулююча роль. Адже туризм характеризується як широкими можливостями для розвитку країни, так і ризиками: збитковість, сезонна активність, погіршення екологічного середовища, стану пам'яток історії та культури, прояви антисоціальної поведінки, витрати на подолання яких покриває держава. Крім того, держава стимулює розвиток соціального туризму шляхом субсидіювання, виділення спеціальних фінансових ресурсів: надання малозабезпеченим туристам щорічних пільг чи знижок, а організаціям туріндустрії компенсацій за витрати на пільгові тарифи.

Виходячи з даного аналізу, можна стверджувати, що розвиток сфери туризму в Україні визначається значною долею державної присутності в ній. Оптимізація процесу розвитку сфери туризму можлива шляхом розробки та впровадження національно туристичної політики, що сприятиме формуванню духовного та культурного середовища. Туристична політика повинна враховувати проблеми економічного розвитку, соціального становища, державного управління, зайнятості населення, екології. Йдеться про економічне зростання сфери туризму та суміжних галузей до рівня міжнародних стандартів; підвищення

диверсифікованості національної економіки та національного ринку праці через створення нових туристичних підприємств. Слід розробити механізми державного регулювання для забезпечення сприятливого впливу туризму на добробут населення. Необхідно досягнути вищої динаміки створення робочих місць у туристичній галузі, забезпечити зростання привабливості робочих місць, зокрема часткової зайнятості. Потрібно організувати системи збереження природного середовища, розробити програми захисту довкілля для формування відповідальності населення та підприємців.

Туристські послуги складають значну долю споживаних населенням послуг та носять специфічний соціально-оздоровчий характер, як то: відпочинок, розвиток особистості, пізнання історичних та культурних цінностей, заняття спортом, участь в культурно-масових подіях тощо. Отже, в туризмі поєднуються економічні, соціальні, виховні та естетичні цілі, а туристи є споживачами всіх – основних, додаткових та супутніх послуг сфери туризму. До основних туристичних послуг слід віднести розміщення, харчування, транспортні, екскурсійні послуги. Додаткові послуги характеризуються більш широким спектром та у випадку розвинутої інфраструктури туризму, як зазначає Н. Моїсєєва, на їхню долю припадає близько 50 % загального об'єму прибутків від галузі [5]. До них відносяться додаткові екскурсії, фізкультурно-оздоровчі та медичні послуги, видовищні та ігрові заходи тощо. Супутніми послугами у сфері туризму вважається надання сувенірної продукції, торгівельне, валютно-кредитне, інформаційне та ін. обслуговування, послуги спеціальних видів зв'язку, індивідуальні послуги.

При визначенні сфери діяльності туристичних організацій в регіоні потрібне розуміння туристських потреб, визначення способів задоволення цих потреб та ідентифікація споживачів. На базі чіткого та ясного визначення сфери діяльності формулюється головна мета як окремих організацій, так і цілої галузі на рівні регіону. При формулюванні мети слід орієнтуватись на те, щоб вона звучала стисло та вигідно відрізнялась від цілей організацій чи регіонів-конкурентів – описувала туристські переваги

данного регіону, особливості сервісу, використання інновацій тощо. Всі поля діяльності галузі розподіляються на стратегічні сфери бізнесу – ті сфери діяльності, в яких на даний момент працює або буде працювати певне підприємство. При цьому враховуються можливості диверсифікації або перспективи працювати в декількох сферах (отелі, що організовують транспортні, страхові, банківські послуги, тощо). Кожна стратегічна сфера бізнесу включає продукцію, об'єднану за спільною ознакою, як то: характер споживаних потреб, технології, типи споживачів, географічні регіони збуту тощо.

Виходячи із сфери діяльності – організації туризму в регіоні, формулюється місія галузі – її соціально значиме функціональне призначення в довгостроковій перспективі. Місією визначається місце та роль галузі в структурі регіону, її суспільний статус. Її можна розглядати як стратегічний інструмент, яким ідентифікується цільовий ринок та широко визначена діяльність галузі. Через місію діяльності визначаються процеси формування та реалізації цільових установок галузі. Вона сприяє оцінці перспектив, конкурентоздатності та можливостей розвитку галузі. Місія вміщує в собі філософсько-етичний, культурний аспект, чим сприяє усвідомленню функціонування галузі як єдиного цілого. Вона відображає філософію діяльності, світоглядну позицію, об'єднуючи діяльність галузі з запитамі індивіда. Місія формулюється на основі синтезу факторних груп та відображає ціннісні аспекти діяльності галузі, організаційні пріоритети, суспільні цілі. У відповідності до визначеної місії надалі складаються річні звіти, якими перевіряється її ефективність, формулюються довгострокові та короткострокові цілі (генеральні та супутні – ті, що забезпечують досягнення головної цілі) та завдання діяльності галузі. Місія, цілі та завдання, якими виражаються пріоритети діяльності галузі, об'єднуються для їхньої наступної реалізації в ієрархічну модель, що називається «деревом цілей». Особливістю такої моделі повинна бути конкретність формульованих задач – збільшити прибуток на ... %, знизити витрати на ... %, покращити систему контролю якості тощо.

На розробку стратегічних цілей і планів впливає ряд факторів, серед яких: загальні перспективи розвитку галузі; конкуренція; культура та структура організацій; конкурентний потенціал галузі; її історія. Якість виконання цих етапів визначає ефективність наступних та успіх розвитку галузі в цілому.

З філософської точки зору туризм за свою внутрішньою суттю відображає притаманне людині прагнення до свободи, не належачи при цьому до первинних потреб людини. Особливістю реалізації цього прагнення в туризмі являється те, що здійснюється воно за чітко встановленим маршрутом та дозованою кількістю розваг і вражень. Проте, це не відміння й не заперечує цінності туризму збагачувати людську духовність, споріднювати з природою, забезпечувати рекреаційні потреби. Люди свідомо, добровільно та охоче обирають такий вид дозвілля. Щодо туризму це означає його людиноцентричну спрямованість – як сфера господарської діяльності він в першу чергу покликаний задовольняти якнайширші потреби та бажання туристів, надаючи комплекс основних, додаткових та супутніх послуг і товарів для відпочиваючих. Звичайно, завдання сучасного туризму вже не обмежуються лише задоволенням потреб та бажань туристів. В сучасному світі менеджмент туризму охоплює собою задачі охорони навколишнього середовища, збереження історико-культурної спадщини, вирішення питань соціально-економічного характеру тощо. Таким чином, в туризмі поєднуються економічні, екологічні, соціальні, виховні та естетичні цілі.

Тенденцією сучасного світу є переважний розвиток за рахунок виробництва нематеріальних благ – інформації, комунікації, споживання, розваг тощо. Зважаючи на те, що доля туризму в світовій економіці неухильно зростає, й туризм засвідчив власний перспективний потенціал, а також здатність мультиплікативно оптимізувати розвиток суміжних галузей, вироблення національної програми розвитку туризму, стратегічне планування є справою загальнодержавної ваги. При цьому слід розуміти, що рівень держаного втручання у розвиток туризму у світі варіюється по-різному: від відсутності такого (США) до його нарощу-

вання з метою збалансованого розвитку національної економіки та її міжнародної конкурентності. Дискусії щодо необхідності чіткого регулювання розвитку туристичної галузі не припиняються й понині. Існують захисники як формально-стратегічного підходу до її регулювання, так і прихильники уніфіковано-спрощеного неформально-інтуїтивного динамічного менеджменту. На наш погляд, в сучасних швидко змінюваних умовах ці підходи слід не протиставляти, а об'єднувати – саме їхнє поєднання здатне забезпечити стабільний розвиток туристичної галузі.

Розвиток сфери туризму в Україні визначається значною долею державної присутності в ній. Вироблення стратегії розвитку туризму означає його орієнтацію на довгострокову перспективу та передбачає системний аналіз особливостей, постановку на основі цього цілей, завдань та напрямків розвитку туристичної галузі, побудову «дерева рішень», пошуку шляхів їхньої практичної реалізації, розподіл ролей та відповідальності серед учасників процесу, налагодження зворотного зв'язку та систем контролю.

Стратегічне планування розвитку регіонального туризму має свої особливості, пов'язані з забезпеченням умов для орієнтації регіонального туризму на принципи соціальної спрямованості, екологічності, економічної ефективності. Це передбачає узгодження нормативно-правової бази, державної політики з регіональними умовами та особливостями. Що означає посилення ролі місцевих громад та громадських організацій щодо запровадження принципів сталого розвитку туризму; вдосконалення механізмів взаємодії органів виконавчої влади (у центрі та на місцях), органів місцевого самоврядування, громадських організацій, туристичних підприємств, наукових установ, освітніх організацій для розробки та впровадження конкурентного регіонального туристичного продукту і забезпечення зон сталого розвитку туризму. Необхідна раціоналізація користування фінансовими та матеріальними ресурсами для максимального наповнення місцевого та державного бюджету й збільшення валютних прибутків від туристичної діяльності. Важливо створити умови

максимальної сприятливості для доступу до інформації щодо туристичних можливостей регіонів, розробити ефективні механізми державного обліку та моніторингу за здійсненням туристичної діяльності, розвивати міжнародне співробітництво для покращення туристичного іміджу України на міжнародному туристичному ринку. Стратегічне планування розвитку регіонального туризму має бути адаптованим до навколишнього середовища, враховувати ризики та сприяти розвиткові регіональних можливостей. Для цілісного бачення перспектив туристичної галузі важливо сформулювати місію діяльності, в якій на філософсько-світоглядному рівні будуть враховані пріоритети, орієнтири, завдання та шляхи їхньої реалізації, якими на ідеологічному рівні буде об'єднана діяльність усіх учасників процесу.

Список використаних інформаційних джерел

1. Goldner C. R. Tourism Principles. Practices and Philosophies / C. R. Goldner, J. R. B. Ritchie, R. W. McIntosh. – N.-Y. : John Wiley & Sons, 2000. – 350 p.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Воронкова В. Г. Розвиток туризму як соціального і культурного явища в умовах глобалізації та крос-культурної комунікації [Електронний ресурс] / В. Г. Воронкова // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. – 2010. – Випуск 8. – С. 23-35. – URL: <http://tourlib.net/statistik/voronkova.htm>. – Назва з екрана.
4. Листвина Е. Современный туризм: проблемы пути и путешествия [Електронний ресурс] / Е. Листвина, А. Гализдра. – URL: http://tourlib.net/statistik_tourism/listvina.htm. – Назва з екрана.
5. Моисеева Н. К. Стратегическое управление туристской фирмой [Електронний ресурс] / Н. К. Моисеева. – URL: https://tourlib.net/books_tourism/moiseeva.htm. – Назва з екрана.
6. Савченко В. Ф. Роль держави у розвитку туристичної індустрії України / В. Ф. Савченко, С. О. Стойка // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2013. – № 1 (17). – С. 9-15.
7. Философия туризма [Електронний ресурс]. – URL: http://studbooks.net/52099/filosofiya/filosofiya_turizma. – Назва з екрана.

РОЗДІЛ III.

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

*К. М. Горб, к. геогр. н., доцент
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
gorbkm@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ТУРИСТІВ ПРИ ПЕРЕТИНІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ

У міжнародному туризмі при перетині державного кордону під час спілкування з представниками митних та прикордонних служб різних держав у туристів можуть виникнути непорозуміння та стресові ситуації, що може в подальшому суттєво вплинути на характер подорожі та психологічний стан туристів.

В цілому багато подій в житті людина переживає як стресові. До них зазвичай належать неконтрольовані ним ситуації, непередбачувані події, що вносять дисонанс в його буття; життєві обставини і конфлікти, які змінюють повсякденне життя, явища, що виходять за рамки буденності. Оцінка і значення, що здійснюються індивідом події, визначають і те, як ця подія буде ним переживатися. Відмінності між людьми настільки великі, що неможливо знайти загальні правила зниження рівня напруги в стресовій ситуації.

Психіка кожної людини унікальна. Її неповторність пов'язана як з особливостями біологічної та фізіологічної побудови і розвитку організму, так і з єдиною у своєму роді композицією соціальних зв'язків і контактів. До біологічних підструктур особистості відноситься, перш за все, темперамент. Коли говорять про темперамент, то мають на увазі багато психічних розходжень між людьми – розходження за глибиною, інтенсивністю, стійкістю емоцій, емоційною вразливістю, темпом, енергійністю дій та іншими динамічними, індивідуально-стійкими особливостями психічного життя, поведінки і діяльності. Прояви темпераменту стійкі й зберігаються у різних за змістом і мотивами ситуаціях. Ця ознака дозволяє відрізнити властивості темпера-

менту від впливу мотивів на динаміку психічної діяльності [2]. Темперамент відбиває динамічні аспекти поведінки, переважно вродженого характеру, тому властивості темпераменту найбільш стійкі і постійні в порівнянні з іншими психічними особливостями людини, проявляються у людини в самих різних умовах діяльності і емоційно забарвлюють його вчинки.

Темперамент – це комплекс психічних особливостей, на які впливають швидкість і сила виникнення почуттів. Питання про прояви темпераменту, зв'язок між психікою і фізіологією стоять гостро і по сей день.

Непередбачена ситуація часто породжується об'єктивними причинами, але її значимість в значній мірі визначається суб'єктивними складовими. Так, об'єктивної загрози може і не бути, але людина або група людей помилково сприймають цю ситуацію як екстремальну. Найчастіше це відбувається через невідповідність або спотворене сприйняття навколишньої дійсності. Існує така специфічна реакція людини на непередбачену ситуацію – психічна напруженість. Це психічний стан людини в екстремальній ситуації, за допомогою якого людина ніби готується до переходу від одного психофізичного стану до іншого, адекватного в обстановці, що склалася.

Є кілька видів психічної напруженості, серед яких в основному розрізняють емоційну, неемоційну та змішану, що виникають в екстремальних ситуаціях [3]; також у різних джерелах можна зустріти поняття перцептивної (що виникає при ускладненнях в сприйнятті), інтелектуальної (труднощі у вирішенні проблеми), вольової (людина не може керувати собою), мотиваційної (пов'язаної з боротьбою мотивів) тощо.

Для психічної напруженості властиві високий рівень активності і вагомі витрати нервово-психічної енергії. Рівні психічної напруженості у людей можуть бути різними, що пов'язано з темпераментом [3]. Розглянемо, як будуть себе поводити туристи з різними типами темпераменту при проходженні кордону взагалі і у разі виникнення непередбаченої ситуації.

Холерики. Щоб взаємодіяти з холериком, треба враховувати особливості його непростого характеру. У спілкуванні вони

часом можуть бути різкими, грубими, а іноді і жорстокими. Холерики – люди вибухового темпераменту, вони поривчасті і неврівноважені, відповідно, спілкуватися з ними складно. Їх відрізняє така властивість темпераменту, як ригідність – негнучкість пристосування до зовнішніх умов [6], тому при виникненні нестандартної ситуації холерик, швидше за все, або почне влаштовувати паніку, або візьме на себе відповідальність, проявить себе в бурхливій діяльності, яка може виявитися як корисною, так і абсолютно марною для оточуючих. Тому необхідно дуже тактовно підбирати слова, чітко формулювати претензії і логічно їх обґрунтовувати.

Холерики завжди говорять те, що думають, але при цьому часто такі думки не є їх істинними, а являють собою просто реакцію на кожен конкретний момент, помножену на поточний настрій. Вони впевнені в собі і часом авторитарні, дуже образливі і не терплять, коли їм заперечують, так що посваритися з ними зазвичай досить просто. Однак вони не злопам'ятні і швидко заспокоюються, тому якщо не звертати уваги на їх емоційні спалахи, а приймати їх такими, якими вони є, спільну мову знайти з ними все-таки можна. Якщо холерик образив співбесідника, не факт, що він насправді погано до нього ставиться. Цьому психологічному типу властиві часті зриви. Особливо його пригнічує необхідність стримувати свої почуття й надмірну активність. Невроз, неврастення – ось характерні для холерика хвороби. Але він може навчитися тримати себе в руках і певною мірою діяти за типом інших сильних темпераментів сангвініка, флегматика. Проте це протипоказано: нервові затрати надто великі [5]. При перетині кордону людина-холерик може мати проблеми через свій запальний характер, нетерпіння та нестриманість. В першу чергу у такій ситуації їй потрібно заспокоїтись, стримувати свою міміку і жестикуляції, а також прислухатися до чужої думки.

Сангвініки. Сангвінічний темперамент також відрізняється великою рухливістю, проте людина легше пристосовується до умов, що змінюються. В даному випадку можна говорити і про значну резистентність – опірність людини несприятливим умовам. Здатний швидко зосередитись, при бажанні може стри-

мувати прояв своїх почуттів. У разі непередбаченої ситуації він буде в силах швидко оцінити масштаб і серйозність того, що відбувається, зважити всі «за» і «проти» можливих рішень проблеми і зможе прийняти вірне. Сангвінік швидко реагує на навколишні події, неприємності переживає легко. Сангвініки не люблять визнавати свої помилки, їм важко це робити. Не варто затівати з ними довгих розмов, вони швидко стають їм нудні, і вони бажають перейти на іншу тему. Дуже часто сангвініки роблять поспішні висновки. Для адекватного спілкування з ними необхідно ретельно стежити за їх мімікою – усі емоції зазвичай «написані» у них на обличчі. Часто пропонує певні ідеї і добивається їх реалізації. Без напруження пристосовується до нових обставин, у важких ситуаціях стає більш зібраним і цілеспрямованим, не втрачаючи при цьому почуття гумору. Добре вміє стримувати свої емоції. Мова швидка, з живими інтонаціями та мімікою [5]. При перетині державного кордону людина-сангвінік може мати проблеми через те, що зробить поспішні висновки, бурхливо висловить свої емоції за допомогою міміки і жестикуляцій. В першу чергу у такій ситуації їй потрібно заспокоїтись, не поспішаючи обдумати те, що йому повідомляє співробітник митної або прикордонної служби, стримувати свою міміку і жестикуляції, бути готовим визнати свою помилку.

Флегматики. Флегматики не відрізняються ініціативністю, важко перемикають увагу і пристосовуються до нових обставин. Вони можуть стримувати свої імпульси, не відволікатися при впливі подразників. У той же час інертність психічних процесів позначається на недостатній гнучкості у діях. В непередбаченій ситуації флегматик не стане наводити паніку. Швидше за все він спостерігатиме за тим, хто і що робить, вибере для себе потрібний (зазвичай нейтральний) варіант і почне діяти. Навіть при великих неприємностях він зберігає спокій, відрізняється терплячістю, витримкою, самовладанням. Ніяка невдача не здатна вивести його із себе. Для нього це цілком ординарні життєві неприємності. Здатний працювати рівномірно і довго в несприятливих умовах. Перед тим, як діяти, подумає про можливі перешкоди, про їх подолання [5].

Флегматики більше люблять слухати, ніж говорити, зовні не виявляють своїх почуттів, у спілкуванні незворушні, їх практично неможливо вивести з себе. Квапити їх не варто, для сприятливого спілкування необхідно бути доброзичливими і ввічливими. Флегматики часто видаються оточуючим байдужими і холодними, у них практично завжди відсторонений вираз обличчя. Від людей цього типу темпераменту складно домогтися живої реакції на те, що відбувається. До того ж, флегматики нічого і ніколи не роблять швидко, марно чекати від них оперативності. Спілкуватися з ними складно саме тому, що співбесіднику зазвичай досить важко зрозуміти, що вони відчують. Заручитися їх підтримкою можна лише незворушністю, розважливістю, логікою і абсолютно здоровим глуздом без домішки будь-яких фантазій. Флегматики погано сприймають образну мову, тому, спілкуючись з ними, найкраще вживати виразні і лаконічні словесні конструкції, уникаючи при цьому будь-яких неологізмів і субкультурного сленгу [5]. При перетині державного кордону турист-флегматик може мати проблеми через свою індіферентність, невиразне мовлення та тиху вимову. В першу чергу у такій ситуації їй потрібно якось показати свої емоції за допомогою міміки або жестикуляції, дати зрозуміти, що вона уважно слухала те, що їй говорили, і готова до діалогу.

Меланхоліки. Меланхолік – людина з високою чутливістю і малою реактивністю. Підвищена чутливість при великій інертності призводить до того, що незначний привід може викликати в нього переживання і навіть сльози, він болісно чуттєвий. Меланхолійні люди болісно реагують на раптове ускладнення установок, відчують сильний страх у небезпечних ситуаціях, часто відчують себе невпевнено. Вони часто здаються навіть перед несуттєвими проблемами, тому в складній ситуації, що вимагає якнайшвидшого вирішення, вони можуть нічого не зробити, і з боку може здатися, що вони до всього байдужі. Меланхоліки – найбільш вразливі люди, про таких кажуть, що це індивідууми з тонкою душевною організацією. Спілкуватися з ними потрібно дуже делікатно, оскільки їх надзвичайно легко поранити, а образа і печаль поселяються в них надовго. На

меланхоліків не можна кричати, вони погано переносять гучні і різкі звуки, так само як і будь-які негативні посили. У представників цього типу темпераменту неймовірно розвинена інтуїція, можна сказати, що саме через неї вони сприймають навколишній світ. Меланхоліка порівнюють з чутливою фотоплівкою, для якої згубне сильне світло. Цьому темпераментові протипоказані сильні або довготривалі подразники. Але такий недолік покривається важливою перевагою: високою чутливістю нервової системи. Меланхолік запасливий і передбачливий [5]. При перетині державного кордону людина-меланхолік може мати проблеми через свою болісну чуттєвість, переривчасту, невпевнену ти тиху мові. У першу чергу в такій ситуації їй потрібно заспокоїтись, зосередитися на чомусь, включити логіку, абстрагуватися від неприємностей та конструктивно підійти до вирішення проблеми.

Таким чином, від темпераменту людини залежить багато психічних факторів: швидкість виникнення психічних процесів; стійкість психічних явищ, легкість їх зміни і перемикання уваги; темп і ритм діяльності; інтенсивність психічних процесів; спрямованість психічної діяльності на певні об'єкти. Вроджені особливості темпераменту виявляються в людини в таких психічних процесах, які залежать від виховання, соціального середовища і здатності управляти своїми реакціями. Тому конкретна реакція на ситуацію може визначатися як впливом характерних відмінностей нервової системи, так і бути наслідком навчання і досвіду. Залежно від того, до якого типу темпераменту турист належить, можна припускати, як він буде діяти в тій чи іншій непередбаченій ситуації. При перетині державного кордону будь-який турист повинен у першу чергу бути стриманим, уважним, не панікувати, прислуховуватися до чужої думки, контролювати прояви свого темпераменту, залишатися ввічливим з працівниками митних та прикордонних служб.

Список використаних інформаційних джерел

1. Борисов Д. Д. Темперамент і індивідуальність / Д. Д. Борисов // Проблеми сучасної освіти. – 2016. – № 5. – С. 114-131.

2. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – Київ : Центр учбової л-ри, 2016. – 388 с.
3. Єрмолова Л. С. Залежність рівня агресії і ворожості від типу темпераменту і властивостей нервової системи / Л. С. Єрмолова, Є. В. Колодійчук, Л. І. Губарева, Е. В. Агаркова // Медичний вісник. – 2014. – Т. 9. – № 1. – С. 44-50.
4. Лазорко О. В. Професійна безпека особистості в особливих умовах діяльності: теоретична експлікація / О. В. Лазорко // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2015. – № 1. – С. 221-235.
5. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – Київ : Знання, 2008. – 415 с.
6. Шаріпова Д. С. Проблема психічної ригідності у наукових дослідженнях / Д. С. Шаріпова // Вісник Національного університету оборони України. Зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 6 (43). – С. 374-378.

І. В. Козюра, д. держ. упр.
*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава
ivko@ukr.net*

ПАНДЕМІЯ COVID-19: ВИКЛИКИ ДЛЯ УРЯДУ Й ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Пандемія коронавірусу COVID-19 швидко поширилася по всьому світу, спричинивши не лише кризу галузі охорони здоров'я, а й серйозні наслідки для світової економіки. Особливо відчутними вони залишаються для відновлення народного господарства тих країн, у яких туризм складає суттєву частку ВВП та має вплив та ринок зайнятості. Наслідки COVID-19 для туризму створюють додаткове навантаження на збереження культурної спадщини, а також на соціальну структуру громад.

У зверненні Генсека ООН Антоніу Гутерреша наголошено, що кожна десята особа на Землі працює у туристичній індустрії й забезпечує засобами для існування ще сотні мільйонів людей, тобто галузь є невід'ємною (і однією з найважливіших) частиною світової економіки, а також – одним із ключових елементів збереження природної й культурної спадщини. «Насправді, можна сказати, що туризм сам по собі є одним із чудес світу. Ось чому так боляче бачити, як пандемія COVID-19 розоряє

сектор туризму» [7]. З допомогою експертів визначено п'ять пріоритетних напрямів дій. Зокрема, пом'якшення соціально-економічних наслідків кризи; підвищення стійкості ланцюжка створення вартості в сфері туризму; максимальне використання технологій; сприяння забезпеченню стійкості й «зеленого» зростання, і насамкінець – зміцнення партнерських зв'язків для сталого розвитку [5] .

Як відзначається Всесвітньою туристичною організацією, у той час як пандемія COVID-19 призупинила світової туризм, мільйони людей, що знаходяться на карантині, прагнуть отримати культурні і туристські враження прямо з дому. У цей період культура довела власну високу значимість, а попит на віртуальний доступ до музеїв, об'єктів культурної спадщини, театрів і вистав досяг безпрецедентного рівня.

При тому, що понад 80 % об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО було закрито, під серйозною загрозою опинилися засоби для існування мільйонів фахівців галузі культури. Якщо на туризм покладається завдання внесення вкладу у виживання культурного сектора, він повинен зміцнити культурну ідентичність і бренд турнапрямів [2].

Незважаючи на всі труднощі, у туристичного і культурного секторів є можливості до нового партнерства і співпраці. Вони повинні знову разом розробити і диверсифікувати пропозиції, залучити нову аудиторію, отримати нові навички та підтримати перехід на нові умови. У рекомендаціях організації містяться заходи: 1) поліпшити обмін інформацією та даними між секторами; 2) запустити новаторські союзи; 3) надихнути на формування більш сталого майбутнього для культурного туризму; 4) сформувати більш життєздатний туризм і кадри в галузі культури; 5) зміцнити структури управління для поліпшення координації та обміну інформацією; 6) залучити нову аудиторію.

Відновлення галузі передбачає: 1) перехід від кількості до якості; 2) урізноманітнення продуктів культурного туризму; 3) сприяння участі громади та внутрішнього туризму (так, залучення платформ громадян у відтворення місцевої культурної пропозиції матиме стратегічне соціально-економічне значення,

роль місцевих громад буде вкрай важливою у прийнятті потоків відвідувачів з дотриманням запобіжних заходів, відновлення довіри внутрішніх споживачів прискорить початковий відновлення культурного туризму); 4) адаптування культурної пропозиції для міжнародних відвідувачів; 5) сприяння підприємництву та інноваціям в культурному туризмі (вихід з «тіньової» економіки позитивно відобразиться на багатьох громадах і турнапрямах); 6) забезпечення доступності до культурного туризму для всіх.

Як іноземні уряди намагаються протистояти викликам у туристичній галузі та до яких ідей вдаються, щоби мінімізувати втрати, можна прослідкувати на прикладі Канади.

Через зниження кількості відвідувачів, викликане пандемією COVID-19, туристичний сектор лише столиці Канади – Оттави недоотримує в 2020 р. 1,4 млрд канадських доларів (близько 1 млрд доларів США), згідно з оцінкою організації «Ottawa Tourism», що займається пропагуванням туризму у столичному регіоні. «Складно буде відновити галузь, яка працевлаштовує 43 тис. жителів та щорічно приносить 2,2 млрд доларів. Аналітики «Ottawa Tourism» вказують, що туристичний сектор міста може втратити цьогоріч дві третини з них, тобто 1,4 млрд доларів, враховуючи скасування фестивалів, зустрічей та інших подій» [4].

Зі слів федерального міністра економічного розвитку Мелані Джоїл щодо підтримки урядом канадської туристичної індустрії, було виправлено ситуацію, коли соціальні виплати (допомога в розмірі 2 тис. доларів на місяць для осіб, які втратили роботу або самозайнятих людей, які втратили контракти) не були обов'язково доступними для працівників у сезонних секторах, включаючи туризм. Інше – субсидії з заробітної плати в Канаді (для роботодавців), що на початку становила 10 відсотків, до кінця серпня 2020 р. становила 75 відсотків заробітної плати – до 58 700 доларів заробітної плати на одного працівника.

Заходи підтримки були переглянуті й адаптовані з центром уваги на туристичному секторі, який зазнав більше негативних впливів від пандемії.

Так, уряд Канади на тлі спровокованого COVID-19 катастрофічного падіння кількості міжнародних туристів виділив 71 млн

канадських доларів (близько 52 млн доларів США) на заохочення внутрішніх подорожей.

Було анонсовано регіональну програму допомоги, а саме 31 травня 2020 р. – 40 мільйонів доларів для 66 організацій з маркетингу в Онтаріо та західній Канаді. Програма в основному покриває їх операційні витрати і допомагає їм розробляти інструменти для набагато більшої маркетингової діяльності на місцевому рівні. «Ми оголошуємо, що *Destination Canada* вкладає 30 млн дол. у провінційні маркетингові організації для підтримки відновлення залежних від туризму громад по всій країні» (організація «Destination Canada» у попередні роки займалася пропагування туризму у Канаді серед іноземців). Окрім цього, 30 млн дол. на підтримку відновлення після COVID-19 отримає Асоціація підприємств туристичної галузі Онтаріо; 3,45 млн дол. будуть витрачені на підтримку регіональних туристичних об'єднань Західної Канади й ще 7,6 млн дол. – на сприяння туризму на півночі найбільш населеної канадської провінції Онтаріо [1].

«Усім підприємцям та працівникам туристичної галузі скажу: ми почули вас. На додачу до чинних заходів підтримки ми оголошуємо про додаткові кроки для допомоги у подоланні цих складних часів та швидкого відновлення після перезапуску економіки. Ми й надалі працюватимемо з вами», – наголосила М. Джолі [11].

Як може виглядати найближче майбутнє для туристичної галузі Канади? У Канаді поширений тренд «купуй місцеве» («shop local»), за аналогією започатковується рух «відвідай місцеве» («visit local»), – заново відкрити рідний край, знайти і ознайомитися з прихованими дорогоцінними знахідками-цікавинками.

Необхідність змін у туристичній галузі була відчутна і до пандемії. Туристична стратегія 2019 року полягала у підтримці більшої кількості громад та переконанні, що буде застосований такий підхід, який не лише заохочуватиме туризм у літній час, але й набагато більше в зимовий час, 365 днів на рік. І не тільки в великих містах, але й для того, щоб люди їздили в різні регіони і є можливості посилення цього сектору після пандемії [10].

Водночас, з огляду на особливості та «необов'язковість» туризму, цей сектор, вірогідно, відновиться чи не останнім серед інших галузей економіки.

Окремо варто зазначити значне збільшення використання цифрових технологій під час пандемії в туристичному й культурному сегментах. Збереження історико-культурної спадщини. Так, музеї «розробили цифрові ресурси, що забезпечують доступ до них колекції в Інтернеті, освітні програми, віртуальні екскурсії тощо. Однак Асоціація канадських музеїв зазначає, що не всі музеї мають «потенціал або можливості» ресурсів для надання онлайн-програм. Адаптували свою діяльність фестивалі, пропонуючи деякі свої програми з використанням цифрових технологій. Однак важливо розуміти як виклики, так і можливості використання цифрові технологій у сфері культури та туризму. Не всі види культурної діяльності можуть перейти у формат суто цифрового мовлення, адже важливий унікальний досвід «живої участі», «ніщо не може замінити реальне сценічне шоу» [9, с. 9].

Список використаних інформаційних джерел

1. Канада виділяє \$52 мільйони на розвиток внутрішнього туризму [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3038215-kanada-vidilae-52-miljoni-na-rozvitok-vnutrisnogo-turizmu.html>. – Назва з екрана.
2. Культурный туризм и COVID-19 [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.unwto.org/ru/cultural-tourism-covid-19>. – Назва з екрана.
3. Погребняк Л. Вплив пандемії COVID-19 на стан туристичного та рекреаційного бізнесу в Україні / Л. Погребняк, Р. Дудяк, С. Бугіль // Аграрна економіка. – 2020. – Т. 13. – № 3-4. – С. 62-67.
4. Столиця Канади недорахується понад \$1 мільярд від туристів [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3046538-stolica-kanadi-nedorahuetsa-ponad-1-milard-vid-turistiv.html>. – Назва з екрана.
5. Сущенко Р. 2020. Карантин. Як світ рятує туристичну галузь [Електронний ресурс] / Р. Сущенко. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3090351-karantin-ak-svit-ratue-turisticnu-galuz.html>. – Назва з екрана.

6. COVID-19 и перестройка сектора туризма: концептуальная записка. Август 2020 г. [Електронний ресурс]. – URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid-19_and_transforming_tourism_russian.pdf. – Назва з екрана.
7. Guterres, António. Policy brief on Tourism and COVID-19 [Електронний ресурс]. – URL: <https://youtu.be/MSum49kPqJs>. – Назва з екрана.
8. Huju Liu. The Economic Impact of Travel Restrictions on the Canadian Economy due to the COVID-19 Pandemic [Електронний ресурс] / Huju Liu. Release date: October 23, 2020. Statistics Canada. Catalogue no. 11-626-X Economic Insights No. 125, October 2020. – URL: https://publications.gc.ca/collections/collection_2020/statcan/11-626-x/11-626-x2020023-eng.pdf. – Назва з екрана.
9. Impacts of the Covid-19 Pandemic on the Arts, Culture, Heritage and Sport Sectors: Report of the Standing Committee on Canadian Heritage [Електронний ресурс] / Scott Simms, Chair. April 2021, 43rd Parliament, 2nd session, House of Commons, Canada. – URL: <https://www.ourcommons.ca/Content/Committee/432/CHPC/Reports/RP11273701/chpcrp04/chpcrp04-e.pdf>. – Назва з екрана.
10. Joly, Mélanie. Federal Economic Development Minister. The future of Canadian tourism is local. Interview by Abi Hayward [Електронний ресурс] / Joly, Mélanie. – URL: <https://cangeotravel.ca/article/the-future-of-canadian-tourism-is-local/>. – Назва з екрана.
11. Joly, Melanie. Minister of Economic Development and Official Languages [Електронний ресурс] / Joly, Melanie. – URL: <https://twitter.com/melaniejoly/status/1267131682710315008>. – Назва з екрана.

Г. П. Скляр, д. е. н., професор
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
turizm@puet.edu.ua

КОНЦЕПЦІЯ «СВІТ ЯК ГОСПОДАРСТВО» У ТУРИЗМОЛОГІЇ

Дозвілєво-туристична діяльність людини є важливою компонентою її світу та сприяє самореалізації особистості. Погляд на світ як господарство [2, с. 202; 6, с. 47] властивий видатному мислителю, економісту, філософу, богослову і педагогу С. М. Бул-

гакову (1871-1944), праці якого продовжують викликати інтерес наших сучасників [4; 11]. У контексті заявленої теми дослідження туристичне господарство – це світ подорожніх практик людини під час дозвілля, життєдіяльність якої забезпечується наданням відповідних послуг. Такий світ-господарство або туристичне середовище, як зазначено у Хартії туризму, містить у собі «людину, природу, суспільні відносини і культуру» та є «надбанням усього людства» [8, с. 265].

Доцільним, на нашу думку, є ознайомлення зі світом подорожей самого С. М. Булгакова. При цьому подорожі ученого розглядаються нами у контексті його життєвого шляху та вагомих змін і трансформацій у свідомості, світогляді, професійній і творчій кар'єрі. Таким чином, туризмологічна оцінка досвіду подорожей С. М. Булгакова дозволяє сфокусувати увагу на цій грані життєвого шляху мислителя.

Джерельною базою такого дослідження є автобіографічні матеріали С. М. Булгакова, а також роботи дослідників його життя і творчості [1-6]. Аналіз доступних нам джерел дозволив виділити 3 періоди активних подорожніх практик мислителя.

Перший період – наукові подорожі економіста і філософа С. М. Булгакова. До них слід віднести наукове університетське відрядження у 1898-1900 рр. до Німеччини [3, с. 340]; поїздки для читання лекцій у Полтаві, Кишиневі, Ялті, Петербурзі тощо; офіційні наукові відрядження від Київського політехнічного інституту у Європу у 1903 р. (Швейцарія) та 1904 р. [1, с. 7]. Останні були також використані для створення «Співки визволення» та проведення її подальшої роботи [1, с. 7]. Цей період співпадає зі змінами у світогляді С. М. Булгакова – переходом від марксизму до ідеалізму.

Другий період – подорожі богослова С. М. Булгакова 1922-1925 рр. під час вимушеної еміграції до Європи (Ялта-Константинополь-Прага-Париж). До цього у 1918-1922 рр. С. М. Булгаков з родиною проживав у Криму, який уважав своєю другою батьківщиною [3, с. 291]. Останньою домівкою назавжди став Париж [1, с. 12].

Третій період – подорож в Америку 1934 р. на пароплаві «Європа» та повернення на пароплаві «Hamburg». Під час робочих поїздок і зустрічей С.М. Булгаков відвідав низку міст і навчальних закладів США і Канади, провів богослужіння та лекції з представниками різних церков. Пересувався поїздом, розміщувався у готелях, описав враження у нотатках [3, с. 425-448].

Туризмологічний погляд на опубліковані матеріали С. М. Булгакова виявив використання ним термінів «враження туриста», «обов'язок туриста» [3, с. 303], «зустріч» [3, с. 304] тощо. На нашу думку, з урахуванням досвіду С. М. Булгакова і сучасних наукових підходів, потребують подальшого дослідження категорія «подорожі» як символу і практики переходу для зустрічі з Іншим; категорія «Дім» та її зміст у туризмі (багато домівок) тощо.

Слід також відмітити актуальність положень філософії господарства С. М. Булгакова [12]. Сучасні методологічні підходи у дослідженні господарства, представлені у роботах Г. В. Задорожного та О. Г. Задорожної [9; 10] акцентують увагу, зокрема, на розумінні категорії «свобода-відповідальність». У контексті теми нашого дослідження важливо відмітити місце такої категорії у формуванні туристичної науки про людину – туристичного господарствознавства.

В практиці міжнародного туризму важливу регулюючу роль відіграє Глобальний етичний кодекс туризму, основні положення якого дозволяють наповнити змістом категорію «свобода-відповідальність» саме у туризмі. У документі зазначено, як мету, «сприяння розвитку відповідального (підкреслено нами – Г.С.), сталого і загальнодоступного туризму в межах реалізації прав, що їх мають усі люди (підкреслено нами – Г.С.) щодо використання свого вільного часу для відпочинку і подорожей». Також у документі висловлено впевненість щодо сумісності відповідального і сталого туризму з лібералізацією умов, що регулюють торгівлю послугами і на підставі яких діють підприємства туристичного сектору [8, с. 253]. Принципи, що становлять основний зміст цього документу, розкривають загальнолюдський зміст відповідального туризму. У зв'язку з цим, нам би хотілося

звернути увагу на зміст п. 1 ст. 1 «Внесок туризму у взаєморозуміння і повагу між народами і спільнотами» Глобального етичного кодексу туризму, що дозволить усвідомити високі моральні ідеали сучасного туризму. «Розуміння і розповсюдження загальнолюдських етичних цінностей у душі припустимості і поваги до різноманіття релігійних, філософських і моральних переконань є одночасно основою і наслідком відповідального туризму; учасники туристичного процесу і самі туристи повинні приймати до уваги соціально-культурні традиції і звичаї усіх народів, включаючи національні меншини і корінні народи, і визнавати їх гідність» [8, с. 255]. Пункт 3 цієї ж статті наголошує на гостинності приймаючої сторони. «Приймаючі спільноти, з одного боку, і місцеві учасники туристичного процесу, з іншого боку, повинні знайомитися і виявляти повагу до туристів, які їх відвідують, отримуючи уяву щодо їх способу життя, смаків і очікувань; освіта і професійна підготовка працівників сектору сприяють гостинному прийому» [8, с. 256]. На наш погляд, гостинність є цінністю туризму.

Характерним проявом сприяння самореалізації туристів є положення пункту 1 статті 2 «Туризм – фактор індивідуального та колективного вдосконалення». У ньому наголошується, що коли туризм практикується з духовною (підкреслено нами – Г.С.) розкутістю, він стає унікальним чинником самоосвіти, терпимості та пізнання законних розбіжностей між народами і культурами та їх різноманіття» [8, с. 256-257]. На нашу думку, в тексті міститься розуміння духовності як ознаки людяності, що сприяє особистісному розвитку туристів. У пункті 4 цієї ж статті вказано на види туризму, які корисні для вдосконалення людей. Особливо корисними формами туризму, які слід заохочувати, є подорожі з релігійними, оздоровчими, освітніми цілями, а також для культурних і мовних обмінів [8, с. 257]. Безумовно, що такий підхід відповідає розумінню туристичної діяльності як привілейованого засобу індивідуального і колективного вдосконалення [8, с. 256].

Аналіз тексту Глобального етичного кодексу туризму свідчить навіть щодо першості, на наш погляд, аспектів відпові-

дальності і обов'язків над свободою дій суб'єктів туристичної діяльності. Показовим щодо цього є зміст статей 6, 7, 8 і 9. Стаття 6 «Обов'язки учасників туристичного процесу» зобов'язує професіоналів сфери туризму надавати туристам об'єктивні відомості; піклуватися про безпеку, охорону здоров'я і гігієну харчування для осіб, що звертаються за їх послугами; сприяти культурному і духовному вдосконаленню туристів тощо. Крім того, влада держав зобов'язана сприяти репатріації туристів. Уряди і преса мають інформувати громадян щодо складних умов і загроз при подорожах за кордон, надавати правдиву і збалансовану інформацію [8, с. 259-260]. Стаття 7 «Право на туризм» передбачає «можливість напряму і особисто відкривати для себе і насолоджуватися пам'ятками нашої планети». Все більш активна участь у внутрішньому та міжнародному туризмі розглядається як один з найкращих «проявів збільшення вільного часу, і такому явищу не можна чинити ніяких перепон». І далі пункт 2 статті 7. «Всезагальне право на туризм є наслідком права на відпочинок та рекреацію, включаючи розумне обмеження робочого часу та періодично оплачувані відпустки, що гарантується у статті 24 Загальної декларації прав людини і у статті 7. Міжнародного пакту щодо економічних, соціальних і культурних прав». У пунктах 3 і 4 статті 7 рекомендовано розвивати при підтримці державної влади соціальний і колективний туризм, а також сімейний, молодіжний і студентський туризм, туризм осіб похилого віку та інвалідів [8, с. 261]. Таким чином, забезпечується право на туризм усіх категорій населення планети Земля.

У статті 8 «Свобода туристичних подорожей» зазначено, що «у відповідності до статті 13 Загальної декларації прав людини туристи і відвідувачі володіють, із врахуванням міжнародного права і національних законодавств, свободою пересування територією своїх країн, а також із однієї держави в іншу; вони повинні мати можливість доступу у зони транзиту та перебування, а також на туристичні та культурні об'єкти, без надмірних формальностей або дискримінації». Крім того, туристи і відвідувачі повинні мати доступ до комунікацій; адміністративного, юри-

дичного і медичного обслуговування; можливість звертатися до консульської влади країн свого походження; права щодо конфіденційності особистих даних тощо. Адміністративні формальності перетину кордонів повинні адаптовуватися таким чином, щоб сприяти свободі подорожей [8, с. 261-261].

Стаття 9 «Право працівників та підприємців туристичної індустрії» наголошує на захисті прав найманих та самодіяльних працівників туристичної індустрії та суміжних галузей, особливо із сезонним характером їх діяльності, глобальним масштабом індустрії туризму; праві фізичних та юридичних осіб займатися професійною діяльністю у сфері туризму; вільному доступі підприємців та інвесторів, особливо малого та середнього бізнесу, до туристичного сектору з мінімальними юридичними та адміністративними обмеженнями. Особлива увага в статті приділена багатонаціональним компаніям туристичної індустрії, які є незамінними чинниками солідарності (підкреслено нами – Г.С.) у справі розвитку міжнародних обмінів. Компанії повинні уникати штучного нав'язування приймаючим спільнотам соціально-культурних моделей; в обмін на свободу інвестувати і торгувати, приймати участь у місцевому розвитку [8, с. 263]. На нашу думку, реалізація принципу «свобода-відповідальність» сприяє партнерству і встановленню збалансованих відносин між підприємствами, «сталому розвитку туризму і справедливому розподілу вигод, що утворюються внаслідок його зростання» [8, с. 263].

Основними напрямами впровадження в життя Глобального етичного кодексу туризму, як зазначено на 65 сесії Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй у 2010 році, є включення принципів Кодексу в національні законодавчі документи або використання для розробки політичних і генеральних планів щодо забезпечення сталого і відповідального розвитку туризму; а також діяльність Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО) щодо змін клімату; збереження біорізноманіття; скорочення убогості; гендерних питань; захисту дітей у туризмі; сприяння і відсутності дискримінації при туристичних подорожах; інвалідів; зайнятості; зокрема, по статистиці туризму [7]. Тобто, на глобальному міжнародному рівні активно вирішується

питання екологічної, соціальної та економічної відповідальності в туризмі.

Таким чином, господарствотворення людини-туриста відбувається у процесі її виходу назустріч світу туризму. Вихід розглядається нами як розкриття і взаємодія. Розкривається і є «центром людяності ... серце, а не автономне мислення і не ... воля» [5, с. 10]. Тим самим, набуває симфонійної співзвучності кордоцентризм Г. С. Сковороди–П. Д. Юркевича та вчення про людяність С. М. Булгакова, а концепція «світ як господарство» займає гідне місце у туризмології.

Список використаних інформаційних джерел

1. Булгаков С. Н. История экономических и социальных учений / С. Н. Булгаков ; вступ. статья, сост. и примеч. В. В. Сапова. – Москва : Астрель, 2007. – 988 с.
2. Булгаков С. Н. Православие. Очерки учения православной церкви / С. Н. Булгаков. – Киев : «Лыбидь», 1991. – 238 с.
3. Булгаков С. Н. Православие / Худож. оформ. Б. Ф. Бублик. – Москва : ООО «Издательство АСТ»; Харьков : Фолио, 2001. – 480 с.
4. Булгаков С. Н. Розмисли. Творча спадщина у контексті ХХІ століття / За ред. В. Д. Базилевича. – Київ : Знання, 2006. – 903 с.
5. Булгаков С. М. Свет Невечерний: Созерцания и умозрения / Худож. оформ. Б. Ф. Бублик. – Москва : ООО «Издательство АСТ»; Харьков : Фолио, 2001. – 672 с.
6. Булгаков С. Н. Сочинения в двух томах. Том 1. Философия хозяйства. Трагедия философии / С. Н. Булгаков. – Москва : Издательство «Наука», 1993. – 448 с.
7. Доклад Всемирной туристской организации о претворении в жизнь Глобального этического кодекса туризма. – Организация Объединенных Наций, Генеральная Ассамблея, 65 сессия. – 16 с.
8. Жарков Г. Н. Правовое обеспечение международного туризма : учебно-практ. пособие / Г. Н. Жарков. – Киев : Кондор, 2004. – 486 с.
9. Задорожна О. Г. Постнекласичні методологічні засади дослідження сучасного господарства : монографія / О. Г. Задорожна. – Харків : Точка, 2017. – 452 с.
10. Задорожный Г. В. Уномика. Пролегомены судьбоносной интегральной науки о спасительном развертывании человечности / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожна. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2019. – 164 с.

11. Русское богословие в европейском контексте. С. Н. Булгаков и западная религиозно-философская мысль. Под ред. В. Поруса / Серия «Религиозные мыслители». – Москва : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2006. – 376 с.
12. Скляр Г. П. Генезис постнекласичного прикладного туристичного знання: онтологічні виклики практичного розуму / Г. П. Скляр // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2018. – № 1. – С. 49-55.

П. В. Шуканов, д. геогр. н., доцент
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава
Parus2133@gmail.com

СУЧАСНІ ТА МАЙБУТНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Туризм забезпечує засобами для існування мільйони людей, а мільярдам дає можливість гідно оцінити культурну самобутність свого народу і народів інших країн, а також багатство природи. У деяких країнах частка цього сектора у ВВП становить більше 20 відсотків, і в цілому туризм є третьою за величиною експортною галуззю світової економіки. Туризм виявився одним з секторів, які найбільше постраждали від пандемії COVID-19, яка серйозно позначається на економіці, отриманні людьми засобів до існування, системі суспільних послуг і обмежує спектр можливостей на всіх континентах. Відновлення туристської діяльності відкриває перспективи для проведення перетворень з акцентом на те, щоб регулювати вплив пандемії на туристів і формувати у населення і працюючих у цій сфері компаній більш високий потенціал протидії за допомогою здійснення інновацій, забезпечення стійкості та налагодження партнерських зв'язків [1].

За даними за 2019 рік, на частку туризму доводилося 7 відсотків обсягу світової торгівлі, і цей сектор, в якому зайнятий кожен десятий житель планети, через складну виробничо-збутовий ланцюжок взаємопов'язаних галузей забезпечує засобами для існування мільйони людей в розвинених і країнах, що розвиваються. По мірі того, як кордони закривалися, готелі припиня-

ли роботу і різко зменшився обсяг повітряних перевезень, кількість міжнародних туристів скоротилася на 56 відсотків, а втрати туристичного сектора за перші п'ять місяців 2020 року склали 320 млрд дол. США, що більш ніж втричі перевищує втрати в період глобальної економічної кризи 2009 року. Уряди намагаються компенсувати втрату доходів, які необхідні для фінансування державних послуг, включаючи соціальну сферу і захист навколишнього середовища, і дотримання термінів погашення боргових зобов'язань [3].

Кількість міжнародних туристів в 2020 році зменшилася на 58 відсотків, що призвело до скорочення обсягу доходів від туризму з 1,5 трлн дол. США. Внаслідок цього під загрозою опинилося більш 100 мільйонів робочих місць, безпосередньо пов'язаних з туризмом.

Жодна країна не уникла серйозних втрат в своєму туристському секторі – від Італії, де частка туризму в національному ВВП становить 6 відсотків, до Палау, де туризм забезпечує майже 90 відсотків усього експорту. Ця криза стала серйозним потрясінням для розвинених країн і послужила причиною того, що найбільш вразливі верстви населення і країни, що розвиваються фактично опинилися в умовах надзвичайної ситуації. Стурбованість викликають наслідки кризи для малих островних держав, що розвиваються, найменш розвинених країн і багатьох африканських країн. В Африці в 2019 році на частку цього сектора доводилося 10 відсотків усього експорту.

Наслідки COVID-19 для туризму загрожують зростанням бідності і нерівності і можуть звести нанівець результати зусиль зі збереження природи і культури. Через пандемію також існує ризик уповільнення прогресу в досягненні цілей в галузі сталого розвитку. Для жінок, сільських громад, корінних народів і багатьох інших історично маргіналізованих груп населення туризм є засобом інтеграції, розширення прав і можливостей і отримання доходу. Завдяки туризму стало можливим забезпечити надання послуг у віддалених районах, підтримати економічне зростання на селі, забезпечити доступ до професійної підготовки і робочих місць, а також часто змінити оцінку і розуміння насе-

ленням і суспільством в цілому справжньої цінності культурної і природної спадщини своїх країн. Взаємопов'язаний характер туризму і багатьох інших сфер життя суспільства означає, що нинішня криза також ставить під загрозу внесок цього сектору в досягнення багатьох цілей сталого розвитку, зокрема цілей, що стосуються встановлення гендерної рівності, або зменшення нерівності між країнами і всередині країн.

Туризм, пов'язаний з природою і океанами, є важливим стимулом до подорожей і джерелом доходів. За даними дослідження, проведеного в 2015 році спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй – Всесвітньою туристською організацією (ЮНВТО), 14 африканських країн отримують у вигляді зборів за доступ природоохоронних територій порядку 142 млн дол. США [2]. Припинення туристської діяльності означає, що багато природоохоронних територій і відповідних громад кілька місяців не отримували доходу, при цьому багато хто з них не мають доступу до системи соціального захисту і виживають в значній мірі завдяки туризму. Втрата доходів від туризму створює ще більшу небезпеку для біорізноманіття в інших природоохоронних територіях, в яких здебільшого і здійснюється туризм, пов'язаний з дикою природою. Не маючи інших можливостей, люди можуть почати надмірно експлуатувати природні ресурси або для власного споживання, або з метою отримання доходу.

У той же час туристський сектор характеризується високим ступенем впливу на клімат і навколишнє середовище, оскільки вимагає споживання великої кількості енергії і палива і створює навантаження на системи земельних ресурсів. Зростання туризму в останні роки поставив під загрозу досягнення цільових показників, встановлених в Паризькій угоді. Викиди парникових газів, пов'язані з транспортним забезпеченням туризму, оцінюються приблизно в 5 відсотків від усіх викидів антропогенного походження, а їх обсяг може різко зрости, якщо відновлення цього сектора не буде здійснюватися відповідно до цілей у сфері клімату.

Інтерес до подорожей в першу чергу стимулює існуючі в світі багатство традицій, культури і різноманітність. Наслідки COVID-19 для туризму створюють додаткове навантаження у сфері збереження культурної спадщини, а також на культурну та соціальну структуру громад, особливо корінних народів і етнічних груп. Так, в результаті закриття ринків ремісничих виробів, продукції та інших товарів особливо сильно постраждали доходи жінок, що належать до корінних народів.

Різко впали і доходи культурних організацій. Під час кризи 90 відсотків країн повністю або частково закрили об'єкти все-світньої спадщини, були тимчасово закриті близько 85 000 музеїв. Туризм як сектор, побудований на взаємодії між людьми, є одним з основних засобів пропаганди культури і сприяння міжкультурному діалогу та взаєморозуміння.

У міру того, як в деяких частинах земної кулі індустрія подорожей поступово відновлює свою роботу, обмежені можливості підключення до систем зв'язку та відсутність впевненості у споживачів, невідомість щодо сценаріїв розвитку пандемії та наслідки економічного спаду створюють для сектора туризму небувалі проблеми. Ключем до прискорення процесу відновлення є підтримка мільйонів громадян, що залежать від сектору, постраждалого в результаті місяців бездіяльності, і створення умов для екологічного та відповідального туризму, безпечного для приймаючих громад, працівників і самих подорожуючих.

Нинішня криза також стимулює безпрецедентну можливість для того, щоб трансформувати взаємини туризму з природою, кліматом і економікою. Настав час, спираючись на вже виконану роботу в галузі сталого туризму, переосмислити те, як сектор впливає на наші природні ресурси і екосистеми; вивчити, як він взаємодіє з нашими суспільствами та іншими секторами економіки; краще оцінити його і краще керувати ним; забезпечити справедливий розподіл тих благ, які він приносить і сприяти переходу до стійкого розвитку туризму. Необхідно стимулювати перетворення туристичної галузі шляхом прийняття всіма зацікавленими сторонами колективних і скоординованих заходів

реагування поряд зі здійсненням пакетів заходів по відновленню економіки та інвестицій в «зелену економіку».

Таким чином, обумовлена COVID-19 криза є переломним моментом, коли потрібно узгодити зусилля, націлені на підтримку залежних від туризму джерел засобів до існування і приведення їх у відповідність з глобальними цілями сталого розвитку, а також забезпечення більш стабільного, інклюзивного та ресурсоефективного майбутнього.

Список використаних інформаційних джерел

1. Шуканов П. В. Розвиток туристичного бізнесу в умовах глобалізації та регіоналізації світу / П. В. Шуканов // Проблеми розвитку туристичного бізнесу : [монографія] / [за заг. ред. Г. П. Склера, В. Г. Шкарупи]. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – С. 31-44.
2. Bradshaw M. World regional Geography: The new global order / M. Bradshaw. – Boston : Mc Graw – Hill, 2017. – 541 p.
3. Концептуальная записка: COVID-19 и перестройка сектора туризма [Електронний ресурс]. – URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid-19_and_transforming_tourism_russian.pdf. – Назва з екрана.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І.

ДОПОВІДІ І СПІВДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ 3

Задорожний Г. В., Задорожня О. Г. Человечность как духовно-единящее начало хозяйствования..... 3

Голод А. П., Феленчак Ю. Б. Концептуальні основи та структура соціального туризму 36

Божко Л. Д., Зайцева М. М. Модернізація туристичної галузі в контексті стрімкого розвитку цифрової економіки..... 44

Лиман С. І. «Подорожні нотатки 1886 р.» та «Короткий щоденник подорожей слов'янськими землями 1898 р.» Т. Д. Флоринського як джерела для історії міжнародного туризму 52

РОЗДІЛ ІІ.

ВИСТУПИ У ДИСКУСІЇ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ 61

Звягольська І. М. Роль медичної мікробіології у збереженні біо-соціального гомеостазу подорожуючої людини 61

Культенко В. П. Формування філософських пріоритетів та ранжування принципово можливих цілей розвитку регіональної сфери туризму 74

РОЗДІЛ ІІІ.

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ 87

Горб К. М. Особливості врахування психології туристів при перетині державних кордонів 87

Козюра І. В. Пандемія Covid-19: виклики для уряду й туристичної індустрії 93

Скляр Г. П. Концепція «світ як господарство» у туризмології 98

Шуканов П. В. Сучасні та майбутні особливості трансформації туристичної галузі..... 105

Наукове видання

**ТУРИСТИЧНЕ ГОСПОДАРСТВО
У СВІТЛІ ІДЕЙ С. М. БУЛГАКОВА
ПРО ЛЮДЯНІСТЬ
(до 150-річчя з дня народження мислителя)**

**МАТЕРІАЛИ
методологічного міждисциплінарного
інтернет-семінару**

(м. Полтава, 16 червня 2021 року)

Головна редакторка *М. П. Гречук*
Комп'ютерне верстання *Г. А. Бжікян*
Дизайн обкладинки *Т. А. Маслак*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 6,4.
Зам. № 195/1933.

Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
к. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; (0532) 50-24-81

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.*